

Arap Baharında Son Durak

İRAN

EDİTÖR

DR. HAKTAN BİRSEL

İNCELEME-ARAŞTIRMA

IQ

ARAP BAHARINDA SON DURAK
İRAN

Editör
Dr. Haktan Birsel

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

IQ Kültür Sanat Yayıncılık: 467
Araştırma-İnceleme Dizisi: 401
Arap Baharında Son Durak İRAN
Dr. Haktan Birsel

Kitabın tüm yayın hakları IQ Kültür Sanat Yayıncılık Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi'ne aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yayıncı Sertifika No : 12446
1. Baskı : Mayıs 2013 / İstanbul
ISBN : 978-975-255-369-9
Genel Yayın Yönetmeni : Adem Sarıgöl
Editör : Dr. Haktan Birsel
Mizanpaj : Çelebi Şenel
Kapak Tasarım : Yunus Karaaslan
Halkla İlişkiler ve Dağıtım Sorumlusu : Yusuf Sarıgöl
Baskı-Cilt : Alioğlu Matbaacılık
Orta Mahalle Fatin Rüştü Sokak,
No 1-3A, Bayrampaşa / İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

Copyright © IQ Kültür Sanat Yayıncılık
Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi
Copyright © 2013, Dr. Haktan Birsel

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK, toplumu "Bilgi Işığında Aydınlanmaya" çağırıyor, Amaç satışları ya da kârı arttırmak değil, yalnızca topluma faydalı olmak.

GENEL DAĞITIM
www.iqkultursanat.com
e-mail: info@iqkultursanat.com

TOPLU ALIMLARDA İSTEME ADRESİ
IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK ve ULUSLARARASI TANITIM HİZMETLERİ TİC.LTD.ŞTİ.

19 Mayıs Mah. Osman Gazi Cad. Günyüzü Konakları
C Blok No.1-A Büyükçekmece-İstanbul
Tel: 0212 519 56 83 Belgegeçer: 0212 520 91 12
Cep: 0505 226 34 00

ARAP BAHARINDA SON DURAK
İRAN

Editör
Dr. Haktan Birsel

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

Vatanı için vatanından başka her şeyi gülerek feda etmiş bir Türk'tür Süleyman Askeri. Osmanlı'nın son döneminde üç kıtanın her bölgesinde görev yapmış, savaşların doğal ihtiyaçlarından kaynaklanan sebeplerle Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurulmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Trablusgarp direnişinin en kritik cephelerinde yer allmış, ardından Batı Trakya'ya geçerek Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir kolunun burada aktifleşmesini sağlamıştır.

Kasım 1914'de Osmanlı için çok önem arz eden Basra bölgesi, İngiliz işgaline uğrayınca, Askeri, bu bölgede göreve alınmış ve burada örgütlediği ve savaştığı kuvvetlerle İngiliz birliklerine karşı tarihin sayfalarında asla tozlanmayacak zaferlere imza atmıştır. İngiliz ordusuna karşı bir avuç gönülü vatansever ile bazen gizli bazen de açık olarak yürüttüğü mücadele, hem Türkler, hem de İngilizler tarafından takdir edilmiş ve kendisi için ***"bazen tek bir adam koca bir orduya ruh olmak itibariyle başlı başına bir ordu olabilir"*** denilmiştir. Günümüzde dahi her şeye rağmen hala Türklük Orta Doğu topraklarında varlığını koruyabiliyorsa, bunda Süleyman Askeri'nin, onun askerlerinin ve ondan etkilenen diğer isimsiz kahramanlarının etkisi çok büyüktür.

Arap Baharı'nda Son Durak İran isimli çalışma, Orta Doğu'nun her zaman bir Türk toprağı olduğunu bizlere hatırlatan Süleyman Askeri'ye ve ona inanarak canlarını gözlerini bile kırpmadan veren askerlerine ithaf edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

BAŞLARKEN 7
ÖNSÖZ 9
GİRİŞ 13

İran'ın Jeopolitik Özelliklerinin
Değişik Açılardan İncelenmesi 19
Dr. Haktan Birsel

İran'ın Nükleer Stratejisi ve Türkiye'ye Etkileri 39
Hİkmet Erdoğdu

ABD'nin İmparatorluk Projesini Gerçekleştirme Düşüncesi
Çerçevesinde İran Krizi ve Türkiye 89
Doç. Dr. Şenol KANTARCI

21. Yüzyıl Jeopolitik Perspektifinden İran'ın
Orta Asya/Kafkaslar Politikası ve Gelecek Öngörüleri 115
Adem SARIGÖL

İran demografisinde Kürtler –Orta Doğu Jeopolitiğinde
Kürtlerin İran Senaryoları 137
Dr. Haktan Birsel

Lübnan Hizbullah'ı 157
Dr. Barış Adıbelli

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 183
HARİTALAR 189
KAYNAKÇA 189

BAŞLARKEN

Atatürk devrimlerini sistemli bir şekilde halk egemenliğine dayanarak ve halk için gerçekleştirdiği halde, Afganistan ve İran'da reform, kişisel patrimonyal bir egemenliğin eseri olarak gündeme gelmiştir. Bu iki memlekette halk kitlelerini beklentilerini, devrimci-gelenekçi İslami kurumlar üstlenmiştir. İran'daki gelişmeler, bugün Türkiye'deki gelişmeler bakımından dikkatlice incelenmeye değer. Biz, 1969 yılında Şah'ın düşmesinden altı ay önce İran'daydık. Tebriz'de çarşıya bitişik bir medreseye uğradık. Orada sarıklı ulema ile konuştuk. Bu din adamları Şah rejimine şiddetle karşı gelmekteydiler. Kendilerine "nereden maaş aldıklarını" sordum. "Biz" dediler, "Şah'dan tek kuruş almayız. Geçimimizi vakıflarla idare ederiz, Ona hiçbir şey borçlu değiliz". **Halil İnalcık**, (Makaleler-I'den).

Türklerin başka hiç kimse ile Farslarla olduğundan daha eski veya daha karmaşık kültürel etkileşimi yoktur. İki bin yıldan daha uzun zamandır İran, Anadolu'ya kim hükmetmişse onun jeopolitik rakibi olmuştur. **Graham E. Füller**, (Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nden).

On yıllardır süren güvensizliği aşmanın içerdiği zorlukların farkındayım. İran ve ABD arasındaki birçok farklılığı çözüme

kavuşturmak, ciddi ve sürekli bir çabayı gerektirecek. Buna, dünyanın, bölgede ve ötesinde barış ve güvenliği tehdit eden İran'ın nükleer programı hakkındaki ciddi ve giderek artan kaygıları dâhil. İran'ın liderleri, nükleer programlarının tıbbi araştırma ve elektrik için olduğunu söylüyorlar. Ancak bugüne kadar uluslararası camiayı, nükleer faaliyetlerinin sadece barışçıl amaçlar taşıdığına dair ikna edemediler. Dünyanın, bu meseleyi ele alma kararlılığında birlik sergilemesi ve İran'ın şu anda çok yalnızlaşmış olmasının nedeni de bu. Liderlerinizin bu meseleyi ele almadaki isteksizliği yüzünden İran halkı yüksek ve gereksiz bir bedel ödemektedirler. **Barac Obama,** (19.03.2013, Sabah'tan).

İran'ın nasıl değişeceği pek net değildir ama köktendinci teokrasinin günleri sayılıdır. İran olmaksızın başka bir yerdeki başka bir yerdeki köktendinci hareket güç kaybetmeye meyledecektir. Bu, mücadeleleri ortaya çıkarabilir, iç çatışmaları arttırabilir, terörizmin yalıtılmış iç müdahalelerine dahil olabilir yada yabancı işgale dayanmaya odaklanabilir. Ama günümüzde İran, siyasi olarak bilinçli hale gelen yüz milyarlarca genç Müslüman için sürekli bir siyasi cazibe olması için gereken hızı ve tarihsel ilgiyi kaybetmektedir. **Zbigniev Brezezinski,** (Tercih'ten).

Dünyanın her köşesindeki milletler ve insanlar saygınlık, barış ve güvenin tadını çıkarmalıdırlar. İran İslam Cumhuriyeti ise daima tüm milletlerin saygınlık ve hukukunu koruma yolunda çaba sarf etmektedir. Irak, Lübnan ve çeşitli milletler kendi ülkelerinde güven ve istikrarı tesis etme gücüne sahiptirler ve kendi meselelerini çözme kabiliyetine haizdirler. Ülkelerin iç meselelerine karışmak doğru değildir. **Mahmud Ahmedinejad,** 18.04.2008.

ÖNSÖZ

Arap Baharı 2011 yılının kış ayları biterken bir aktivist hareketi olarak büyük güçlerin desteği ile İslam dünyasının yaklaşık %72'sinin yaşadığı coğrafyada başlamıştı. Hızlı bir süreç yaşandı. Bütün Kuzey Afrika'yı dolaşarak Orta Doğu topraklarına girdi, kuzeye tırmanarak Türkiye'nin güney sınırlarında yani Suriye'de etkili olmaya başladı ve günümüzde iç savaşa dönüşmüş olarak devam ediyor. Fakat Suriye, büyük güçlerin bütün hesaplarını alt üst etti. Çünkü tüm planlar Suriye'de kısa bir süre içinde Esad rejiminin yıkılmasına ve ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi kapsamında Batı ile eşgüdüm içinde olacak veya diğer bir deyişle Batı'nın hegomonik baskılarını kabul edecek rejimler oluşturulmasma dayandırılmıştı. Beklentilerin tam tersi gerçekleşti ve hem Mısırda seçimle temelde Batı dünyası ile asla uyuşmayacak bir yönetim ortaya çıktı, hem de Suriye'de Esad rejimi ortadan kalkmadı.

Genel bir çerçeve çizildiğinde Batı dünyası hem Orta Doğu'da hem de Afganistan-Pakistan stratejik düzleminde kalıcı ve statik bir başarı getirebilecek sistem var edemedi. Tam aksine bu bölgelerde sürekli olarak direniş yükselmekte ve Batı dünyasına nefret büyümekte. Böylesi gelişmelerin tam ortasında önemli bir ülke var. **İran**. Nükleer güç faaliyetleri, enerji kaynaklarına merkezi konumu, Batı dünyasına karşı çıkışı, muhteşem jeopolitik yapısı ile günümüzde kıtasal güç formuna dönüşme aşamasında

ve bütün imkânlarını bu yöne kanalize etmekte. İşte bu sebeplerden dolayı İran, günümüzde her yönü ile incelenmeye gerek duyulan bir ülke. Bu nedenle seçkin uzman ve araştırmacılar tarafından bu kitapta İran her yönü ile incelenmeye ve okuyucuya sunulmasına çalışıldı.

Sayın Haktan Birsel tarafından kıtasal ölçekli ve çok boyutlu asimetrik etkileşimler dikkate alınarak İran'ın jeopolitik yapısı ile Orta Doğu'daki gelişmeler ile paralel bir süreç izleyen İran Kürtleri İran'ın demografik yapısı içinde incelendi.

Sayın Hikmet Erdoğdu tarafından dünya nükleer enerji potansiyeli içinde İran'm nükleer çalışmaları ve bu çalışmalarm Türkiye'ye olası etkileri araştırıldı ve ortaya konuldu.

Sayın Şenol Kantarcı, uzun yıllar ABD'nin küresel güç mücadelesindeki rolüne yönelik çalışmaları içinde ABD-İran mücadelesini birleştirdi ve tecrübelerini makalesiyle gözler önüne serdi.

Sayın Adem Sarıgöl, günümüzde Türkiye'nin dış politikasında çok önemli bir yer tutması gereken Orta Asya jeopolitiğini ve bu jeopolitik içinde İran'ın Orta Asya ilişkilerini ele aldı. Ortaya çıkan çalışmada yerinde inceleme ve tecrübeleriyle birleştirdi.

Sayın Barış Adıbelli İran'ı terörizm ve Hizbullah alanları içinde değerlendirdi. Bu değerlendirme esnasmda uzun yıllar yapmış olduğu araştırmalar ile kazanmış olduğu tecrübelerden faydalanarak bölgesel öngörülerini çalışmasına yansıttı.

Dolayısı ile "*Arap Baharında Son Durak, İran*" çalışması, akademik yönü güçlü, daha çok yerinde yapılan araştırmalar ile kazanılan tecrübelere dayanan ve bu çerçevede Türkiye tarafından doğu stratejik düzleminde yenilenmesine ihtiyaç duyulan "***Avrasya Türk Jeopolitiği***" ne temel teşkil edecek ve arka planım dolduracak şekilde önemli bir çalışma olarak ortaya çıktı.

İran hem dünya hem de Avrasya'nın en önemli gücü olan Türkiye için önemli bir ülkedir. Dolayısıyla Türkiye'de öğrenciden sanayiciye, akademisyenden devlet adamına kadar geniş bir yelpazede her seviyedeki vatandaş tarafından çok iyi öğrenilmesi ve günümüzde geniş ölçekli yaşanan güç mücadelesine kıtasal ve bölgesel etkilerinin bilinmesi gerekmektedir.

Çahşmanın planlanmasından kitap haline dönüşünceye kadar olan süreçte IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık çalışanları ile Sayın Adem Sarıgöl'ün çok büyük destekleri olmuştur. Teşekkür ederiz.

Dr. Haktan BİRSEL

Isparta, Mayıs 2013

GİRİŞ

"...Hürmüz Boğazına Hakim olan İRAN'a hakim olur.
İRAN'a hakim olan AVRASYA'YA hakim olur.
AVRASYA'ya hakim olan DÜNYA'ya hakim olur..."

Bu kitap alanında önemli çalışmalar yapmış, dünya jeopolitiği konusunda tarihi arka plana hâkim olarak günümüzdeki uluslar arası konjonktürü değerlendirebilen, **masa başı çalışmalarından ziyade kriz bölgelerinde bizzat bulunmayı kendilerine prensip edinmiş**, konularında ehil ve tecrübeli akademisyen ve araştırmacılar tarafından hazırlanarak okuyucunun ve araştırmacıların incelemelerine sunulmuştur.

Çalışmanın amacı, Ahmedinejad'm "*biz bin yıllık Pers kültürünün devamıyız*" ifadesinde belirttiği gibi geçmişten günümüze uzun bir dönem boyunca aynı coğrafyada varlığını sürdürebilmiş İran'ı, coğrafyasını, jeopolitiğini ve kıtasal ölçekteki faaliyetlerini tarafsız, gözleme dayalı ve araştırma potansiyeli güçlü bir şekilde, her yönü ile ortaya koyabilmektir. Çünkü günümüzde İran bölgesel bir aktör olmaktan çıkmış, deyimi yerindeyse Avrasya Kıtasınm "*yaramaz çocuğu*" formatında, bütün dünyayı etkileyecek meydan okumalarda bulunmakta ve sürekli olarak kıtasal bir gerilim yaratmaktadır.

Dolayısıyla, İran'ı her yönü ile doğru okuyabilmek gerekmektedir. Fakat günümüzde Türkiye'deki literatür tarandığında önümüze yekpare bir İran incelemesi yapan ve günümüzün son gelişmelerini ihtiva eden kitap formatında bir yayın çok az ve güncellikten uzak olduğu görülmektedir. Bu nedenle, çalışma grubu tarafından günümüzdeki gelişmeleri ve gelecek senaryoları çerçevesinde, içinde Türkiye'nin de bulunduğu Avrasya Kıtasını olumsuz olarak en fazla etkileme kabiliyetine sahip olan bu devletin incelenmesine karar verilmiştir.

Düşüncemiz odur ki, bu çalışma uluslar arası ilişkiler kapsamında Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkaslar üçgeninde yer alan bu coğrafyayı her yönü ile inceleyen türünün tek örneği olacaktır.

Neden İran, günümüzde, başta ABD olmak üzere bütün Batı dünyasına kafa tutmaktadır? Bu sorunun cevabı coğrafi ve beşeri nitelikleri içinde barındıran İran jeopolitiğinde yatmaktadır. İran, Avrasya kıtasının en kritik ve can alıcı bölgesinde yer alan ve son dönemin en önemli olayı Arap Baharı etkileşimine sınır teşkil eden bir devlettir. Kıtasal ölçekten bakıldığında İran, Orta Doğu'ya, Orta Asya'ya ve Türkiye ile Kafkaslara sınır teşkil eder. Dünyanın en büyük iki enerji havzasından birisine sahiptir, diğerine de komşudur. Orta Doğu petrollerinin çıkış güzergâhı olan Basra Körfezinin doğu kıyıları İran'a aittir. Dolayısı ile petrol tankerlerinin tek çıkış noktası olan Hürmüz Boğazı'nı da direk olarak kontrol altında tutar.

Bölgesel ölçekten bakıldığında ise inceleme sonuçları daha da çarpıcıdır. İran; Irak'a, Türkiye'ye, Azerbaycan ve Ermenistan'a, Türkmenistan'a, Afganistan'a ve Pakistan'a sınırı vardır. Bu komşuluk İran'a temelde iki avantaj sağlar. Birincisi, geçmişte olduğu gibi gelecekte de İran'a yönelik yürütülecek ambargolar etkisiz kalmaktadır/kalacaktır. Çünkü bu coğrafi özelliği nedeniyle

İran sınır bölgelerinde çok fazla kontrol edilemez nitelikte alan mevcuttur ve İran bu alanları çok iyi kullanabilmektedir. Dolayısı ile İran'ın izole edilmesi çok zordur. İkincisi, bu sınır yapısı, İran'a çevresinde meydana gelen her türlü gelişmeye kendi çıkarları doğrultusunda müdahale imkânı vermektedir. Ortaya çıkan/çıkacak olan gelişmeler ister Kafkaslarda isterse de Pakistan-Afganistan düzleminde olsun, İran kendi sınırları üzerinden gelişmelerin yönünü istediği alana çekebilme gücüne sahiptir.

Jeopolitiğin en önemli ayaklarından birisi olan demografik yapı açısından bakıldığında İran'ın dini ve etnik farklılıkları dikkat çekicidir. Ülke nüfusunun %90'ı Şii'dir ve yönetim, İslami hükümlerin ve dini liderlerin kontrolü altındadır. Ülkede Sünni grup baskı altındadır. Bu açıdan bakıldığında yeryüzündeki bir milyar üç yüz milyon Müslüman nüfusun yüz otuz milyonu yani %10'u Şii'dir. Bunlar da genel olarak Pakistan ile Lübnan arasındaki bölgede yaşamaktadır. Şiiliğin merkezinde de İran bulunmaktadır.

Şiilik kartı İran'ın Müslüman dünyasına hükmetme konusundaki en önemli kozudur. Şiiliğin Müslüman toplumda hâkim kılınmasım kendisine hedef edinmiştir. Bu hedef aynı zamanda İran'a sınırları ötesinde de etkileşim imkânı vermektedir. Örneğin Irak'm güneyindeki Şii Irak ile irtibat halindedir ve Irak'ı bu güç ile biçimlendirmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda Lübnan'da da etkileşimi vardır ve İsrail'in bütün faaliyetlerine meydan okuyabilmektedir.

Etnik açıdan bakıldığında İran ciddi anlamda etnik farklılıklar adasıdır. Yani etnik yapı İran'm yumuşak karnım oluşturmaktadır. Ülke nüfusunun %46'sı Farsi (34.500.00), %33'ü Azeri (24.750.000), %7'si Kürt (5.250.000), %2'si Beluci (1.500.000), %3'ü Arap (2.250.000), %4'ü Glek (3.000.000), %2'si Lur (1.500.000) ve %3'ü Türk/Türkmen (2.250.000) dir. Bu yapı içinde İran

Azerileri ile Türkmenlerin 1990 yılından sonra Azerbaycan ve Türkmenistan gibi bir akraba devletlerinin çıkması, Belucilerin Afganistan tarafından kışkırtılması, Irak ve Suriye'de Kürtlerin hareketlenmelerinin İran Kürtleri tetikleyebileceği endişesinin doğması gibi gelişmeler, İran'ın ülke içinde çok ciddi boyutlarda tedbirler almasını gerektirmiştir. Dolayısıyla İran yumuşak karnının farkındadır ve genel olarak ülke içinde bu grupları baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Fakat bu dengesiz yapı için yine de İran'ın toplumsal bir yapıştırıcısı mevcuttur. Bu da Şiiliktir. İran nüfusunu tamamına yakınının Şii mezhebi mensubu olması, ülke içinde günümüze kadar iç çatışmalara sebep olacak olayların yaşanmamasının en büyük göstergesidir. Ayrıca etnik farklılıkların Müslüman olması, aynı grubun bir kısmının Şii, bir kısmının da Sünni olması, İran'a etnik grupların etkisiz kılınması kapsamında fayda sağlamaktadır.

Günümüz İran'ı gücünün ve avantajlarının farkında olarak önemli hamleler yapmaya devam etmektedir. Bu hamleler içinde belki de en önemlisi nükleer gücünü uranyum zenginleştirme potansiyeline ulaşıncaya kadar geliştirme gayretidir. İran bu konuda ABD ve diğer Batılı devletlerden gelen her türlü baskıya karşı koymakta ve jeopolitik yapısının kendisine sağladığı avantajlara güvenerek adeta bütün dünyaya meydan okumaktan çekinmemektedir.

Dolayısıyla İran hem Batı, hem ABD, hem de komşusu olması nedeniyle Türkiye tarafından çok iyi okunması gereken bir ülkedir. Çok yönlü özelliklere sahip olması, İran'a uluslar arası siyasi arenada değişken doğası olan hamleler yapmasına, örneğin aynı anda hem Şiilik hem de nükleer kartı ile oyun oynamasına imkân vermektedir. Bu değişken strateji anlayışı ile ortaya konulan hareket tarzları da İran'ı tahmin edilemez bir ülke konumuna getirmektedir. İşin doğrusu, bugüne kadar değişken

doğaya sahip stratejik hamleleri İran'a başarısızlık getirmek yerine onu bölgesel güç merkezinden kıtasal güç merkezi konumuna taşımak üzeredir.

Bu nedenlerden dolayı, çalışma İran'ı her yönü ile ele almaya çalışacak tarzda hazırlanmaya çalışıldı. Çünkü günümüzde yükselen yıldız konumundaki İran hem dikkatli hem de tehlikeli adımlar atmakta ve uluslar arası konjonktürü sürekli olarak germektedir. Bu gerilimin ne zaman sona ereceğini veya kopacağım tahmin etmek zordur. Fakat en kötü senaryo kapsamında kopmanın gerçekleşmesi, İran için felaket olurken bu gelişmelerden en fazla zararlı çıkacak ülke Türkiye olacaktır. **Tıpkı Irak'ta ve Suriye'de olduğu gibi.....**

Adem SARIGÖL

İstanbul, Mayıs 2013

İran'ın Jeopolitik Özelliklerinin Değişik Açılardan İncelenmesi

DR. HAKTAN BİRSEL[1]

Giriş

Jeopolitik Avrupa'da devletler arasındaki savaşların ve güç mücadelesinin bir ihtiyacı olarak 18. yüzyılın başlarına ait bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Genel çerçevede bir ülkenin coğrafi özelliklerinin ülkenin bekasına ve dış ilişkilerine yansımasında temel alınması gereken faktörler zinciri olarak ifade edebileceğimiz kavram, zaman içinde ülkeler arası ilişkilerin içleri ihtiyaçlardan kaynaklanan değişik donelerle dolması sonucunda jeopolitik kavramsal boyutta düşünülmesi gereken en önemli devlet argümanı haline gelmiştir. Jeopolitiği etkileyen birçok önemli alt unsur vardır. Bunlar genel anlamda coğrafya, demografi, ekonomi, siyasi ve konumsal içeriklidir. Bu unsurların birisi olmadan diğerleri ile bir yol çizmeye çalışmak kesin manada hatalara sebep olmaktadır. Yani, planlama uygulama ile örtüşmemektedir. Özellikle toplumsal nitelikleri içinde barındıran beşeri coğrafya, günümüzün birinci öncelikle dikkate alınması gereken tek unsur olarak jeopolitiğin tamamlayıcı öğesi olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede İran, üç alanda çok değişken ve güçlü bir jeopolitik özellikler zincirini bünyesinde

1 *Dr. Orta Asya Uzmanı ve Cumhuriyet Tarihi Doktoru*

barındırmaktadır. Bunlardan ilki Müslüman dünyası içindeki konumu, ikincisi kıtasal ölçekteki konumu ve üçüncüsü de sınırsal ölçekteki konumudur.

Konu İran olduğunda da aynı unsurlar dikkate alınmalıdır. Bu unsurlar ile İran jeopolitiğinin dinamikleri ortaya konulduğunda ülkenin hangi alanlarda güçlü ve hangi alanlarda zayıf olduğunu ortaya çıkarmak mümkün olacaktır. İran'a bu açıdan yaklaşıldığında, Müslüman dünyasının tek ve en yoğun Şii İslam Devleti yapısı karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda Şii yoğunluk, Müslüman dünyası ve geriye kalan kısım için büyük bir önem taşımaktadır. Dolayısı ile Müslüman dünyasının sınırları ortaya koymak ve çizilen bu çerçeve içinde İran'ın Müslüman demografik jeopolitiğine bakmak önem kazanmaktadır.

Dünyada bir milyar üç yüz milyon Müslüman'ın olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamın da 850 milyonu Avrasya Kıtasındadır. Yeryüzünün hemen hemen her ülkesinde ve toprağında Müslüman mevcudiyetine rastlamak mümkündür. Fakat sınırsal bir alan yaratabilmek için yoğunlaşma dikkate alındığında Brezezinski'ye göre; "*Hint Okyanusu sahilleri boyunca Endonezya'dan Batıda Basra Körfezi'ne, Tanzanya'nın güneyinden batıya doğru uzanarak Afrika boyunca Sudan'ın ortasından Nijerya'ya, kuzeyde Atlantik ve Akdeniz kıyılarına, Kuzey Afrika'dan Akdeniz'e, doğuya doğru Karadeniz'in girişine, İstanbul Boğazı ve Kazakistan'ın kuzey ucuna ve daha sonra güneye doğru bir kıvrım yaparak Batı Çin ve Hindistan'ın bir kısmına kadar ve en son olarak çizginin başladığı yere varmasından önce Borneo Körfezi'nde kıvrım yapan daireden ibaret bir coğrafyadır*".[2] İran çizilen bu yarım ay şeklindeki coğrafyanın hem tam ortasında yer alması, hem konumunun kendisine sağladığı sınır kolaylıkları ve sıcak denizlere çıkış kolaylığı ve

2 Zbigniyev Brezezinski, *Tercih*, İnkılap Yayınları, 2005, Ankara, s. 71.

hem de Şii yoğunluğunun olması ve yekpare bir görünüm sergilemesi nedeniyle, dikkate değer bir jeo-kültürel özellik arz etmektedir.

Müslüman dünyasını coğrafi olarak kontrol edebilmenin yanı sıra, İran, sınırdaş ülkeler, coğrafya, nüfus yoğunluğu, demografik karışıklığı, bölge ve bölge dışı devletler ile yürüttüğü siyasi ilişkiler, sahip olduğu enerji kaynakları ve dünyanın ikinci büyük enerji alanı olan Hazar enerji havzasının bir kısmına sınır teşkil etmesi, nükleer enerji faaliyetleri gibi nedenlerden dolayı Avrasya Kıtasının ve dünyanın en önemli jeopolitik merkezi konumundadır.[3] Bu önemli özelliklerin farkında olan İran, 1990 yılı sonrasında kendisine durduran SSCB'nin ortadan kalkması ile beraber, güçlü olduğu niteliklerini coğrafi konum avantajı ile birleştirmiştir. Özellikle sıcak denizlere çıkış imkânı sağlayan konumunu Orta Asya'da yeni kurulan devletler ile stratejik ortaklıklar kurmak için kullanmaya yönelmiştir.

İran coğrafi sınır ölçülerinin büyüklüğü bakımından dünyanın 16. ülkesidir. Basra Körfezi üzerinden sıcak denizlere çıkış kolaylığı, Batıdan itibaren Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Afganistan, Pakistan, Irak'a ve Hazar Denizi'ne direk olarak sınır komşuluğu, Orta Doğu, Orta Asya ve Güney Kafkasya'yı kontrol eder konumu, Avrupa, Asya ve Orta Doğu istikametindeki hava yolu güzergâhlarının üzerinde olması gibi sebepler, İran coğrafyasına büyük bir potansiyel güç sağlamaktadır.

İran'm Orta Asya'yı, Orta Doğu'yu ve Kafkaslar üzerinden Avrupa'ya uzanan siyasi ve ticari koridorları kontrol eden coğrafi konumu ona önemli bir ayrıcalık getirmektedir. Bu sayede İran, çevre ülkelerde meydana gelen olayların içinde yer

3 Mehmet ŞAHİN, "*Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller*", Akademik Orta Doğu, Cilt. 1, Sayı. 1. 2006, s. 34.

alarak etkileşime geçebilmekte ve olayların gelişiminde olumlu ve olumsuz pay sahibi olabilmektedir. Bu coğrafi özellik, İran üzerinde kontrol tesis etmenin önüne geçmektedir. Bu açık olarak şu anlama gelmektedir. İran'a yönelik her türlü ambargo etkisiz kalmakta, İran istediği askeri, endüstriyel ve ticari malzeme ile hammaddeyi her zaman temin edebilmektedir. Bu özellik de İran'a inisiyatif sağlamakta ve dilediği politikayı uygulama alanına koyabilme imkanını vermektedir.

İran jeopolitiğinin ikinci ayağı demografik özelliğidir. İran nüfusunun heterojen bir özellik arz etmesi İran'ın yumuşak karnını oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında 2010 yılı itibari ile 75.000.000'nun biraz üzerinde seyreden bir nüfusa sahip olan İran'da İranlı anlamına gelen Farsi kökene sahip başat unsurun %46'lık bir orana sahip olduğu görülürken %54 lük oranın yedi farklı etnik grup arasında paylaşıldığı ortaya çıkmaktadır. İran demografisine ait çizelge aşağıda sunulmuştur. "*Bu çizelgede Azeriler ve ülkenin kuzey doğusunda yaşayan Türkmenler ayrı gösterilmiştir. Fakat aynı kültürün parçaları olduklarını unutmamak lazımdır. Bu bakımdan Türk nüfusunun oranını %36 olarak kabul etmekte bir sakınca yoktur.*"[4]

Çizelge-1: İran'ın demografik yapısı (etnik), (https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html#People)

FARSİ	AZERİ	KÜRT	BELUCİ	ARAP	GLEK	LUR	TÜRK
%46	%33	%7	%2	%3	%4	%2	%3
34.500.000	24.750.000	5.250.000	1.500.000	2.250.000	3.000.000	1.500.000	2.250.000

Devletin ana dili Farsça olmakla beraber merkezin dışındaki bölgelerde Azerice, Kürtçe, Arapça ve Türkçe ile diğer yerel

4 Ali KAFKASYALI, "İran Türklerini Güncel Kültürel Meseleleri", *2023 Dergisi*, Ekim 2011, Sayı. 126.

diller ileri derecelerde kullanılmaktadır. İran yönetimi bu konu üzerine gitmekte ve sürekli olarak dil asimilasyonu politikaları uygulamakta, diğer dillerin içine Farsça kelimeler ilave ederek dillerin orijinal özelliklerini bozmaya çalışmaktadır. Dil yapısı aşağıdaki çizelgede sunulmuştur. Örneğin en büyük etnik azınlık olarak görülen Türklere tanınan radyo yayın hakkı haftada sadece 4-4,5 saatle sınırlandırılmaktadır.[5]

Çizelge-2: İran'ın Demografik Yapısı (Dil), (https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html#People)

FARSİ	TÜRKÇE (*diyalektleri*)	KÜRTÇE	BELUCİ	ARAPÇA	GLEKİ	LURİ	DİĞER
%53	%18	%10	%2	%2	%7	%6	%2
39.750.000	13.500.000	7.500.000	1.500.000	1.500.000	5.250.000	4.500.000	1.500.000

Bu demografik yapı içinde özellikle önemli bir sayıya ulaşan Azeri/Türk nüfusunun ileride İran'm yapısal bütünlüğünü bozacağı konusu, uzun bir dönemdir Batılı stratejistler tarafından dillendirilmektedir. Bununla beraber İran, her ne kadar heterojen bir nüfusa sahip olsa da ve bu konuda zaman zaman bölgesel olaylar yaşasa da ileri seviyelerde kitlesel başkaldırı hareketleri ile karşı karşıya kalmamaktadır. İran'daki farklı etnik yapıları birbirine bağlayan unsur Şiiliktir. Nüfusun %90'ının Şii olması ve Batı'nm İran karşıtlığının temelinde Şiiliğe olan düşmanca tavrının belirgin olarak ortaya çıkması, İran farklılıklarını birbirine kenetleyen en önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de devlet sistemi içinde şeriat sisteminin güçlü bir şekilde var olması ve dini liderlerin fetvaların etkisi toplumda birleştirici bir özellik göstermektedir.[6]

5 Hikmet ERDOĞDU, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, IQ Yayınları, 2008, İstanbul.

6 Alain GRESH, "*Terra Nova, L'American Jewish Committee Et La Guerre Contre L'İran*", Juine 2012, http://blog.mondediplo.net/2012-06-08-Terra-Nova-l-American-Jewish-Committee-et-la.

Bunun yanı sıra Avrasya'mn en kritik çatışma ve güç mücadelelerinin tam merkezinde yer alan İran'm, Batı, ABD ve Türkiye'nin bakış açısı ile sahip olduğu jeopolitik özelliklerini bölgesel ve kıtasal barış ve huzur ortamının sağlanması için kullanmadığını söylemek mümkündür. Özellikle bu durum Türkiye için daha da öne çıkmaktadır. 1990 yılım takip eden süreçte Türkiye-Azerbaycan yakınlaşmasından hoşnut olmayan İran, Azeri-Ermeni arasındaki Karabağ sorununda açık bir şekilde Ermenistan'ın yanında yer aldığı, PKK'ya ait birçok kampları da Türkiye sınırına yakın bölgelerde konuşlandırmaktan ve hatta bunlara lojistik destek sağlamaktan çekinmediği pek çok platformda dillendirilmiştir. Dolayısıyla, İran geçmişte olduğu gibi günümüzde de çevresel faktörlerin olumsuzluklarından ve anlaşmazlıklarından beslenen ve bu olumsuzlukları kendi çıkarları için kullanan bir ülke konumundadır.

İran yeni dünya düzeni içinde kendisini koruma temelli hareket etmekte ve jeopolitik imkânlarım bu yönde kullanmaktadır. Azerbaycan'm İran Azerilerinin yanında akraba devlet olarak belirmesi ve başta Türkiye olmak üzere Batı ile işbirliği geliştirme yönünde rengini belli etmesi, İran'da bölünme korkusu uyandırmış ve Kafkas jeopolitiğindeki hareketsizliğini yeniden gözden geçirerek Ermenistan'ın yanında Azerbaycan'a karşı yer alarak Kafkasların bunalım içine girmesine yardımcı olmuştur.

Benzer hususlar Orta Asya için de geçerlidir. Orta Asya'da ABD ve Batı düzeninin gelmesine yardımcı olmak isteyen Türk Cumhuriyetleri İran için çevrelenme, izole edilme ve hatta tehdit unsurlarmın doğuda belirmesi anlamına gelmiştir. Bu nedenle de başlangıçta radikal terör örgütlerinin desteklenmesi ve Şiiliğin yayılması şeklinde bir siyaset güden İran, bu siyasetin faydadan çok zarar getireceğini kısa sürede anlamış ve bu

devletlere daha Batılı bir yaklaşım sergilemeye ve ilişkilerini ekonomik ağırlıklı olarak yeniden şekillendirmiştir. Fakat gene de Orta Asya'da süren mücadelede El Kaide, Özbekistan İslami Hareketi gibi radikal terör örgütleri ile Taliban gibi Batı karşıtı unsurlar İran'ın Batı karşıtı mücadelesinden olumlu yönde etkilenmektedir.[7] Bu bağlamda 2001 yılında başlayan ABD ve ilerleyen dönemlerde Batı desteği ile yürütülen harekât, İran destekli Şii koalisyonunun bir etkileşimi olarak çıkmaza girmiş, burada görev yapan ABD destekli İSAF uluslararası koruma ve yeniden yapılandırma teşkilatına bağlı askeri ve sivil unsurlar, başlangıçta ortaya konulan hedeflerin çok gerisinde kalmışlardır.[8]

Özellikle ABD önderliğinde Büyük Orta Doğu projesinde rol alan Batılı ülkelerin Sünni kesim ile işbirliği içine girmeleri ve Şiiliğe karşı Sünni yapıyı desteklemeleri ve bu konuda Sünni kesimden de olumlu destek almaları, İran'ın Şii yapısını güçlendirmiş ve farklı grupları birbirine kenetlemiştir.[9] Dolayısıyla İran demografik yapısındaki zaafları Şiiliğin birleştirici gücü ile mezhep olgusunu milliyetçiliğe dönüştürerek dengelemiş gibi gözükmektedir. Fakat yine de baskı ortamı ile yapılandırılan iç dengenin bozulması durumunda bu grupların nasıl bir

7 İrfan ÜLKÜ, *Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2002, s. 102.

8 2001 yılı sonrasında ABD'nin Afganistan'a ve Irak'a başlattığı harekât, içine NATO birimlerini alarak genişlemiştir. Bu hareketlenme Afganistan'dan Afrika'ya kadar geniş bir alanda hedefleri Batı olan terör kuşağını harekete geçirmiştir. Bu kapsamda İran tarafından da desteklenen Usame Bin Ladin, Ayman Al-Zavahiri, Lasker Tayyibe gibi terör ağaları Afganistan, Pakistan, Irak, Mısır ve Afrika'da etkili bir NATO karşıtı güç oluşturmuşlardır. Martin BAGLEY, "The Credibility Of The Nuclear Terrorist Tweet", Ed. Osman Aytaç, Mustafa Kibaroğlu, *NATO Science for Peace And Security Series*, Vol. 56, IOS Pres, Ankara, 2008, s. 200.

9 Bekir AYDOĞAN,*İran Jeopolitiği ve Şii Hilali*, http://www.ekopolitik.org/images/cust_files/110827222631.pdf.

tepki gösterececkleri ve mezhebi bağın zedelenip zedelenmeyeceği konusu belirsizliğini korumaktadır.

Dolayısıyla 1000 yıllık Pers uygarlığının devamı olduğu yönünde beyanatlar veren İran yönetimi, İranlılık kimliğini yaratamamış ve ulusal kimlik yerine dini mezhebi kimliği toplum yapıştırıcısı olarak kullanmıştır. Yani Pehleviler döneminde başlatılan İran'm modernleşmesi çahşmaları içinde yer alan İranlılık üst kimliği hedefi, Humeyni'nin ülkeye gelişi ve yönetimi ele geçirişi ile alt üst olmuş Humeyni'nin Şiiliği ön plana çıkaran "*Bizim yönetimimiz bütün İslami ibadetlerin karşısında öncelik sahibidir. Namazdan da, Oruçtan da ve Hac'tan da*" söylemi ile "*Mezheb-i Şii*", toplumu birleştiren öğe haline gelmiştir.

İran Jeopolitiğinin üçüncü ayağı ekonomik yapısıdır. Bu açıdan bakıldığında İran'ın petrol ve doğalgaz bakımından hem Orta Doğu, hem de Hazar'a kıyısı olması nedeniyle bu bölgenin enerji kaynaklarına ortak olduğu dikkati çekmektedir. Bu nedenle İran hem enerji kaynaklarına sahip olması hem de dünya piyasalarına ulaştırılması sisteminin ana parçası olması nedeniyle çok önemli bir avantaja sahiptir.[10] Çünkü Basra Körfezi üzerinden yapılan petrol ulaştırması dünya ihtiyacının %21'ini karşılarken bu oranın en büyük pay sahibi ABD ve AB ülkeleri olmaktadır. Benzer husus doğalgaz için de geçerlidir. Ayrıca Basra Körfezi'nin doğu kıyılarının tamamına sahip olması ve Hürmüz Boğazı'm da kontrol etmesi İran'ı enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması konusunda da önemli bir konuma getirmektedir.[11]

10 Bazen Balamir COŞKUN "Global Energy Geopolitics And İran", *Uluslar arası İlişkiler Dergisi*, Sayı.1, Kış 2009.

11 Sinan OGAN, "İran'ın Nükleer Krizi: Senaryolar, Beklentiler", *2023 Dergisi*, Şubat 2006, Sayı. 58.

İran'ın Türkmenistan-Afganistan-Pakistan Yatay Ekseninde Siyasi Faaliyetleri

İran'ın merkezi jeopolitik konumunun bir diğer ekseni de Türkmenistan'dan Pakistan'a kadar uzanan kuzey-güney eksenidir. Bu eksen hem radikal terör örgütlerinin yoğun olarak faaliyet göstermesi hem de İran'ın bu coğrafyada etnik benzerlik gösteren yapılara sahip olması bakımından özellikle Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve SSCB'nin ortadan kalkmasından sonra İran'ın ilgi ve etki alanına girmiştir.[12] İran bu üç ayrı devlet ile direk olarak sınır komşuluğuna sahiptir. Ayrıca iç kuşak sınırsal bir fiziki yapıya sahip olması nedeniyle doğrudan ve dolaylı olarak dış güçlerin engellemesine uğramadan istediği faaliyetleri uygulayabilmesi bakımından da çok önem taşımaktadır. Kısaca İran ile Türkmenistan'dan Pakistan'a kadar uzanan bu kuzey-güney hattı kapalı bir kuşak oluşturması sebebiyle dış etkilerden korunmalı bir özellik göstermektedir ki, enerji kaynakları bakımından çok büyük bir zenginliğe sahip

12 Jamie LEVESQUE, "Valse Confuse Entre Moscou Et Téhéran", http://www.monde-diplomatique.fr/2010/07/LEVESQUE/19359.

olan İran, ekonomik olarak her türlü yardıma el açan Afganistan ve Pakistan'ı istediği gibi yönlendirebilmektedir.[13]

İran'ın doğudaki sınırdaşları ile ilişkileri sadece Türkmenistan-Pakistan eksenine bağlı olarak gelişim göstermemektedir. Aksine bu eksenin en önemli dayanağı İran-Tacikistan-Özbekistan hattıdır. Özellikle bu hattın önemi, 1992 yılında başlayan Tacikistan iç savaşı esnasında önem kazanmıştır. Tacikistan nüfusunun %25-30'u Özbek ağırlıklı olması ve geriye kalan %45'lik nüfusun Farsi kökenlere sahip İran'a mezhebi açıdan yakın olan Taciklerden oluşması, SSCB sonrasında Tacikistan'a hâkim olacak etnik grubun belirginleşmesi için iki yıla yayılan bir iç savaşın çıkmasına neden olmuştur. Özbekistan'ın Orta Asya hâkimiyeti için kendisini ön plana çıkarmak istemesi ve Özbek lider Kerimov yönetimini devirmeye yönelik terör gruplarımn bu coğrafyada üslenmesi ile oluşan tehdidin bertaraf edilmesi düşüncesi, Özbekistan'ı, Tacikistan'daki Özbek toplumu hareketlendirmeye itmiştir.[14] İran da bu dönemde devreye girmiş ve yarı açık bir diplomasi ile Tacikleri desteklemiştir. 2001 yılının sonlarına doğru Orta Asya'da dengeler yeniden altüst olmuştur. 11 Eylül terör saldırıları sonrasında ise Kırgız ve Özbek desteğini de alan ABD, Afganistan harekâtım başlatmıştır.

Bu yeni bir durum olarak etkisini gösterirken, İran için doğudan ABD tarafından kuşatılacağı anlamına gelmiş ve bu dönemden itibaren İran'ın Doğu ve Orta Asya politikası, ABD'nin Afganistan ve Pakistan'da başarısız kılınması için alınacak tedbirlerin belirlenmesine ve uygulama alanına konulmasına dönüşmüştür. Bu sürecin başında İran'ı rahatlatan önemli bir husus da

13 Alain GRESH, "Le President Ahmedinejad Face a Ses Critique En İran", www.blog,mondediplo.net/2011-11-07.

14 Vicken CHETERİAN, "*Sous La Menace De la Crise Afghane, Les Ambitions Contrariées De L'Ouzbékistan*", http://www.monde-diplomatique.fr/1997/07/CHETERIAN/8849.

Türkmenistan'ın kendisi için bir tehdit oluşturmamasıdır. Uluslar arası alanda BM nezdinde tarafsız bir ülke konumuna gelen Türkmenistan ile İran arasında önemli bir çatışma alanı ortaya çıkmaması İran'ın rahat etmesinin en başta gelen nedenlerindendir.[15] Ayrıca İran sınırları içinde önemli bir miktarda Farsi yapıdan uzak olan Türkmen gruplarının mevcut olmasına rağmen Türkmenistan, Azerbaycan'ın yürüttüğü akraba devlet politikasımn benzerini uygulama alanına koymamış ve İran'da kalan Türkmenleri, kendisine ait topluluk olarak görmemiştir.

Bu nedenle de İran, doğu politikası kapsamında uygulama alanına koyduğu faaliyetlerini Türkmenistan'ın tarafsızlığından ve pasif kalmasından faydalanarak şekillendirme yolunu seçmiştir. Bu seçim de İran'a, Türkmenistan-Pakistan dikey ve İran-Özbekistan yatay ekseninde ve iç kuşak sınır yapısı içinde rahat hareket etmesine neden olmuştur. Çizilen bu çerçeve açık olarak bitmeyen anlaşmazlıkların ve çatışmaların bölgesel sınırlarını göstermektedir. Dikey ve yatay eksende çatışmaların sürekli olması ve bu eksenlerin içinde yer alan devletlerin birbirleri ile anlaşamamaları her durumda İran'a fayda sağlamaktadır. Dolayısıyla bu coğrafyada İran'ın yarı örtülü faaliyetleri devamlı olarak aktif durumdadır. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de bu çatışmaların devam etmesi ve anlaşmazlıkların var olması İran'ın beslenmesine ve güçlenmesine çok büyük bir fayda sağlayacaktır.

İran için Çin'e kadar uzanan eksenler çok önemlidir. Bu eksenler iki ayrı güzergâhtadır. Bunlardan ilki İran-Afganistan-Pakistan-Çin, diğeri ise İran-Türkmenistan-Özbekistan-Kırgızistan-Çin şeklindedir. Afganistan'dan yani güneyden uzanan eksenin stabil olmaması ve dengesiz davranışlar sergileyen ve zaman zaman ABD tarafında yer alan yönetimlerin bulunması nedeniyle

15 Durmuş TATLIOĞLU, "Türkmenistan'da Sosyo-ekonomik Yapı ve Dini Hayat", http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/256.pdf.

İran için kullamşhlığı tereddüt yaratmaktadır. Kuzeyden uzanan hat ise Orta Asya'yı tamamcn ele geçirici ve kullanılabilir özellik sergilemektedir. Bu hattın İran için önemi çok büyüktür. Hattın başlangıcını tcşkil eden Türkmenistan ise İran için hayati öneme sahiptir. SSCB'nin dağıldığı ve Türkmenistan'ın bir bağımsız devlet olarak ortaya çıktığı dönemde İran, sınırları içinde önemli miktarda Türkmen topluluk bulunması nedeniyle ciddi anlamda endişe içine düşmüştür. Fakat kısa bir süre sonra Türkmenistan, İran ile kurduğu siyasi ilişkisine önem vermesi ve İran Türkmenlerini göz ardı etmesi neticesinde İran ve Türkmenistan arasındaki ilişkiler ileri seviyelere taşınabilmiştir.

Dolayısıyla İran, Orta Asya bağlantılarını güçlendirme kapsamında Türkmenistan'a büyük önem verdiği bir gerçektir. Bu çerçevede demiryolu ağı ile Türkmenistan üzerinden Orta Asya'nm İran ile birleşmesi, ticari ilişkilerin üst seviyeye çıkarılması, siyasi ve askeri sımr koruma antlaşmalarının hayata geçirilmesi gibi önemli projeler uygulama alanına indirilmektedir. Bunun genel manada iki önemli sebebi vardır. Bunlardan ilki, çok devletli işbirliği sayesinde bölgesel liderlik koltuğuna oturma gayretidir. Bu faaliyetlere başta Türkmenistan olmak üzere diğer Orta Asyalı devletler de sıcak bakmaktadır. Çünkü Orta Asya'dan sıcak denizlere çıkışın en kestirme güzergâhının son noktası İran üzerinden Basra Körfezi'dir. Diğeri ise İran'm Rusya Federasyonu ile Çin'in direk desteğini sağlama gayretidir. İran 1996 yılından RF ile Çin önderliğinde kurulan Shanghay (Beşlisi) İşbirliği Örgütüne üye olmak istemiştir. Orta Asya ile ilişkilerini adım adım geliştirme gayretine bağlı olarak da günümüzde elde ettiği gözlemci statüsü sayesinde bu hedefe oldukça yaklaşmıştır. Bununla beraber Orta Asya'nın diğer devletlerinin izledikleri dış politikalar, dayanışma içinde oldukları

güçler ve beklentiler bakımından bu coğrafya İran için kaygan zemindir. Özellikle ABD'nin Özbekistan ve Kazakistan ilişkileri, bu iki devletin Rusya Federasyonu ilişkileri İran yönetimini zaman zaman rahatsız etmektedir.

Bu bölgede iki önemli sorun İran'm bölgesel hâkimiyet planlarının önüne geçmektedir. Bunlardan birincisi, hem Kazakistan hem de Özbekistan sahip oldukları nüfus ve ekonomik zenginlikler (*enerji sektöründe Kazakistan petrol ve doğalgaz, Özbekistan ise doğalgaz alanında İran ile yarışacak durumdadır*) den aldıkları güç ile Orta Asya liderliğine soyunmuş durumdadır. Özellikle Özbekistan bölgesel liderlik konusunda ciddi anlamda adımlar atmaktadır. Bu çerçevede Orta Asya'da en büyük nüfusa sahip olmasının yanı sıra, Kırgızistan ve Tacikistan'daki Özbek nüfusu ile Kuzey Afganistan'daki Afgan Özbeklerinin verdiği destek sayesinde Özbekistan, Orta Asya'da İran'a göre daha aktif bir pozisyona sahiptir. Bu durum da Özbekistan ile İran arasında belirli dönemlerde gerginliğe neden olabilmektedir. Bununla beraber İran'ı rahatsız eden daha önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Özellikle ABD'nin Afganistan'daki faaliyetleri için Kırgızistan ve Özbekistan'ın askeri üslerinden faydalanması, hava alanlarını kullanması ve gerek istihbari ve gerekse operasyonel birliklerini kullanabilmesi, İran'm ABD tarafından doğudan kuşatılmasımn engellenmesi ve Orta Asya'dan uzak tutulması merkezli konseptine ters gelmektedir. Bu kapsamda İran için hem Basra Körfezi hem de Türkmenistan-Pakistan dikey ekseni istikametlerinde kuşatıcı bir ABD harekâtımn gerçekleşme ihtimali ortaya çıkmakta ve böyle bir gelişme durumunda Batısında ABD ve Batı yanlısı Türkiye ile Azerbaycan'ın tehdit oluşturacak şekilde varlıkları İran'a korkulu bir rüya yaşatmaya yetmektedir.

İran Jeopolitiğinde Güvenlik Yapılanmasının Değerlendirilmesi

Soğuk Savaşın sona ermesi ile İran çok kritik tehditler altında kalmış ve bu tehditlere karşı tedbirler geliştirmeye başlamıştır. SSCB'nin dağılması ile sonuçlanan Soğuk Savaş dönemi, dünya için milat olarak kabul edilmiş ve uluslar arası ortam, birçok yeni bilinmez ile karşı karşıya kalmıştır. Bu bilinmez ve yeni durumlar İran için daha fazla etkili olmuştur. Çünkü Pehleviler sonrasında İran-ABD diyalogunun bozulmasına karşın SSCB'den ABD'ye karşı destek alınması her dönemde İran'ı rahat hareket etmeye sevk etmiş ve özellikle SSCB'nin Avrasya'daki üstünlüğü ve ABD'nin kıta dışında kalması, İran'ın ABD tehdidinden uzak kalmasına sağlamıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle, Orta Asya'da Türk Cumhuriyetleri bağımsız birer devlet olarak ortaya çıkmıştır.

Bu yeni durum Orta Asya'nın İran ile beraber diğer devletler tarafından paylaşılması anlamına gelmiş ve özellikle Azeri ve Türkmen azınlıkları topraklarında barındıran İran'ı, Avrupa ve Asya'da ortaya çıkan mikro milliyetçilik rüzgârı nedeniyle tedbir almaya yöneltmiştir. Özellikle bu yeni dönemin hemen başında Türkiye'den ve Azerbaycan'dan yükselen Türk dünyasına yönelik kritik ifadeler, İran için isyan ve parçalanma tehlikesinin ortaya çıkması anlamına gelmiştir. Bunun yanında diğer tehdit, ABD'nin 1990 yılında Irak'a yönelik yürüttüğü Körfez Harekâtı ile ortaya çıkmış ve bir anda ABD, dünyanın süper gücü olarak İran'ın hemen batısında konuşlanmıştır. 2001 yılında ise ABD, Afganistan harekâtı ile Pakistan'dan, Özbekistan'dan, Kırgızistan'dan ve Kazakistan'dan destek alarak Afganistan'a ve Orta Asya'ya askeri ve sivil faaliyetleri ile fiili olarak girmiş ve İran bu sefer doğudan kuşatılmıştır. Dolayısı ile İran en büyük destekçisi olan SSCB'den yoksun bir şekilde 2000 yılından

itibaren batıdan ve doğudan kuşatılmış bir ABD karşıtı ülke haline dönüşmüştür. Bu nedenlerle ABD tarafından rejimsel zarar görme tehlikesi, İran'ın paranoyası haline gelmiştir.

Bu durumu en öncelikli tehdit olarak algılaması sonucunda İran konvansiyonel silah sistemlerini geliştirmeye yönelmiş ve nükleer güce dışarıdan destek almadan ulaşmayı hedeflemiştir. Konvansiyonel silahların geliştirilmesi ve modern anlamda çeşitlendirilmesi kapsamında kendisine dış tedarikçi olarak Rusya Federasyonu ile Kuzey Kore'yi seçmiş ve aynı zamanda aldığı teknik destekler vasıtası ile Avrasya kıtası içinde istediği bölgeyi vurabilecek menzillere sahip füze sistemlerini geliştirmiştir.[16] Nükleer yapılanmasında ise iki aşamalı bir plan devreye sokmuştur. Bu kapsamda öncelikli hedef nükleer gücün elde edileceği reaktörlerin yapılması ve işletilmesi olmuştur. İkinci aşamada ise bu reaktörler vasıtası ile zenginleştirilmiş radyoaktif materyaller elde ederek nükleer silah sistemlerine kavuşmak olmuştur. İran'ın bu çabaları Batı dünyasında büyük yankı bulmuş ve ABD tarafından İran, nükleer silaha sahip olması durumunda Avrasya kıtası ve sonra da tüm dünya için kontrolsüz bir güce dönüşeceği ve ABD'nin tabiriyle "*Serseri Devlet*" haline geleceği, her türlü uluslar arası platformda ifade edilerek hedef tahtasına konulmuştur.[17]

İran'ın güvenlik yapılanmasına etki eden diğer bir faktör de demografik yapısı içinde bulunan dengesiz ve sadakatleri sorgulanabilir durumdaki akraba devletlere sahip farklı etnik kökendeki gruplardır. Bunların başında İran'm Farsi Azerileri

16 Uniss RUBİN, "Global Range Of İran's Ballistic Misilse Program", *İran, Hisbullah, Hamas And The Global Jihad*, Jerusalem Center For Public Affairs, 2007.

17 Tolga DEMİRYOL, "Ekonomik Yaptırımlar, Güç Tehdidi ve İç Politika: Nükleer Krizi Bağlamında İsrail-ABD İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 4, Sayı. 47, Ankara, 2012.

gelmektedir. Ülkenin genel olarak Azerbaycan sınırı tarafında yani kuzey batısında toplanmış olan Azeriler, Azerbaycan tarafından yakın geçmişte kullanılmaya çalıştığı unutulmamaktadır. Dolayısıyla İran yönetimi bu gruplar üzerinde baskı kurmaya devam etmektedir. Ayrıca İran, Azerbaycan sınırında da etkili güvenlik önlemleri almayı ve adeta bu hatta görünmez bir Berlin Duvarı inşa ederek Azerilerin akraba devletleri ile fiziki iletişimin sıfıra indirgemeyi hedeflenmektedir. Diğer taraftan Türkiye-İran sınırı boyunca sayıları 4.500.000 civarında olan İran Kürtlerine yönelik baskı politikaları yürütülmekte, bu grupların 1980-1990 yılları arasında İran yönetimine karşı yürüttükleri terör faaliyetlerinin canlanmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra Türkmenistan sınırında yaşayan Türkmenler ile Afganistan sınırındaki Belüciler, günümüzde aktif ayrılıkçı hareketlerde bulunmasalar da gelecekte bu tür faaliyetlerde bulunabilecekleri değerlendirilmekte ve dikkatli bir şeklide gözlemlenmeye devam edilmektedir. Dolayısıyla İran demografik yapısından kaynaklanan bir güvenlik tehdidi ile karşı karşıyadır ve bu durum İran'ın hassasiyetini oluşturmaktadır. Güvenlik algılanması ile ortaya konulan zafiyetler ile günümüzde ABD önderliğinde Batı dünyasının İran'a karşı yürüttüğü tehditkar politikalar kapsamında akla İran işgal edilebilir mi?, İran'a nasıl bir harekat düzenlenebilir?, İran'a askeri harekat mümkün müdür? gibi sorular gelmektedir.

Günümüzdeki Gelişmelerle Beraber Sonuç

Soğuk Savaşın sona ermesinden itibaren İran merkezli bölgesel gelişmeler ele alındığında özellikle ABD'nin Afganistan ve Irak harekâtının ardından, İran'ın Batı karşıtı mücadelesindeki tansiyonun sürekli bir yükseliş grafiğine sahip olduğu, İran'ın batı karşıtı uzlaşmaz bir tutum içinde girdiği açık olarak

görülmektedir. Bu uzlaşmaz tutum açık olarak Ahmedinecat tarafından "*devam edegelen tarihi bir savaşın içindeyiz. Bu savaş batıyı temsil eden kibir dünyası ile İslam dünyası arasındadır. Bu savaş daha çok uzun bir müddet devam edecektir*" şeklinde ifade edilmektedir. Kıtasal ve bölgesel olarak İran günümüzde dört farklı alanda problem sahası yaşamaktadır.

Bunlardan ilki, Batı'ya yön veren ABD'nin Avrasya Kıtasındaki faaliyetleridir. Hali hazırda, ABD güçleri Irak'ta ve Afganistan'da konuşlanmış, Basra Körfezi'nde göreceli bir hâkimiyet tesis etmiş durumdadır. Ayrıca, başta Orta Asya devletleri olmak üzere İran için çok kıymetli olan Batı-Doğu jeopolitik ekseninde yarı etkili bir varlığa sahiptir. Bu durum İran için kuşatılma anlamına gelmekte ve sürekli olarak İran'ı çıkış yolları aramaya itmektedir. Bunun yam sıra İran, nüfusunun içinde barındırdığı dengesiz unsurların kontrolden çıkabileceği endişesi ile Batı'nın ve ABD'nin kendisine önerdiği diyalog çağrılarından uzak durmaya çalışmakta ve gün geçtikçe kendisini kapalı bir kutu haline getirmektedir. Bununla beraber yukarıda açıklandığı gibi ABD tarafından da İran izole edilememektedir. Çünkü İran'm çok ülkeli sınır yapısı ve iç kuşak sımrları, Batısal güçler tarafından İran'ı kontrol edebilecek bir sistem kurulmasına engel olmaktadır.

İkincisi, İran'ın kendi ilgi ve etki alanına giren bölgelere Batı güçlerinin el atmasımn önlenmesine yöneliktir. Bu alanda İran özellikle Orta Doğu'da etkili olmaya çalışmaktadır. Bu alanda yürüttüğü faaliyetler iki ayrı bölgede yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki İsrail-ABD'ye karşı Filistin'dedir. İran Filistin'e verdiği desteği gizlememekte ve tarafını açık bir şekilde göstermektedir. Örneğin bu konuda Ahmedinecad Batıh gazetecilere verdiği bir demeçte, "*Filistin'de iki bölümlü yapı ile çözüm kabul edilemez. Çünkü bu bölge İslam dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu*

birleşme gerçekleşinceye kadar İran nükleer faaliyetlerine devam edecektir. Bu konu uzlaşmaya açık değildir" diyerek İran'ın tavrını kesin bir dille ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İran tarafından verilen üstü örtülü destek, Orta Doğu'da ABD-İsrail güç birliğinin daimi olmasını sürekli olarak engeller durumdadır. İran'ın Orta Doğu'daki ilgisinin ikinci bölümü ise Suriye'deki gelişmeler ile yakından ilgilidir. Suriye'deki gelişmeleri yakından takip eden İran, bu bölgeye yönelik yürütmekte olduğu politikasında önceliğini, ABD destekli Batı dünyasının bu bölgede fiziki varlığının engellenmesi üzerine şekillendirmiştir. Bu nedenle de İran tarafından Esad rejimine karşı mücadele eden muhalif gruplar desteklenmemekte, Esad'ın varlığının korunmasına yönelik destekleyici çabalar uluslar arası ortamda dillendirilmekte ve RF ile Çin'in yanında durulmaktadır. Bunun yanı sıra Suriye'deki muhalefet hareketinin başarıya ulaşmaması/ulaşamaması, İran için kendi topraklarındaki farklı unsurlara emsal teşkil etmemesi bakımından da çok önemlidir. Çünkü Suriye muhalefetinin başarıya ulaşması ve Esad rejimini devirmesi durumunda, Batı için İran'da Azerilerin, Kürtlerin, Türkmenlerin, Belücilerin kışkırtılması ve İran rejimine muhalefet eden İranlıların işbirliğinin sağlanması ile İran'daki İslam rejiminin devrilmesi ve yerine Batıya entegre olan yeni bir rejimin oluşturulması anlamına gelecektir. Dolayısıyla İran için Batı dünyasının ve onun taraftarlarının Orta Doğu'da kesinlikle başarılı olmaması gerekmektedir. Bu nedenle İran için iki seçenek ortaya çıkmaktadır. Bunlar da Esad rejiminin Batı destekli muhalefeti alt etmesi ve bunun için de Esad'a yardım edilmesi ile halen devam eden çatışma ortamının çözümsüzlüğün devamını sağlayacak şekilde sürdürülmesidir. Çünkü çözümsüzlük veya Esad'ın başarılı olması İran'a fayda sağlamaktadır.

Bu gelişmeler bağlı olarak üçüncü ve dördüncü problem sahası ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, İran'ın nükleer güce sahip olması ile enerji aktarımındaki ana güzergâhın başlangıcını

teşkil eden ve Basra Körfezi'ni kontrol eden İran boğazı (Hürmüz Boğazı) sorunsalı İran-ABD karşıtlığı içersinde çözümsüz bir paradoks halini almış durumdadır. İran'ın nükleer güç ile çalışmalarının nihai noktası İran malı nükleer silahların ortaya çıkması şeklinde ABD eksenli dünya kamuoyunda oluşturulan düşünce, Batı dünyası için kıtasal bir kaos gibi gözükmektedir. Çünkü nükleer silahlara sahip bir İran enerji kaynaklarını ve geniş coğrafyadaki ülkeleri kontrol eder durumu ile bölgesel bir güç formundan kıtasal bir güç formuna çıkacağı açık şekilde görülmektedir. Açık bir şekilde ifade etmek gerekirse nükleer silaha sahip olan bir İran kesinlikle Orta Doğuda İsrail-ABD planlarım yavaşlatabilecek bir güç haline gelecektir. Dolayısı ile İran bu konuya çok önem vermekte ve nükleer güce ulaşmasını engelleyen her faaliyete karşı, enerji akışını kontrol eden Basra Körfezi kartmı öne sürmektedir. Yani İran nükleer güç ile çalışmalarını durdurucu bir gelişme yaşanması durumunda dünya enerji sevkiyatının da yavaşlayabileceği ve özellikle Batı dünyasında bir enerji krizi çıkacak gelişmelerin yaşanabileceği işaretini vermektedir.

Sonuç olarak SSCB'nin dağılmasından sonra İran, dış politikasında Batı ve ABD karşıtı tutumundan taviz vermeden günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde de bu uzlaşmaz tutumunu sürdürmektedir. İran bu tutumunu devam ettirmekteki cesareti de çevre ülkelerde devam eden istikrarsızlıklardan kaynaklanmaktadır. Yani açık bir şekilde problem sahalarımn var olması ve çözümsüzlüklerin devam etmesi İran'a büyük faydalar getirmektedir. Dolayısıyla da İran Soğuk Savaş döneminin bitişinden günümüze kadar olan süreçte bu problem sahalarını körüklemiş ve yeni problem sahalarının oluşmasına kucak açmıştır. Çünkü problem sahaları var oldukça İran kendi varhğım korumakta ve güçlendirmektedir. Bu nedenle kısa ve orta vadeli gelecekte İran başarıyla yürüttüğü bu politikayı devam ettirecek ve yakın ve uzak çevresi ile dikey yatay jeopolitik eksenlerinde istikrar ortamlarının oluşmasına engel olmaya çalışacaktır.

İran'ın Nükleer Stratejisi ve Türkiye'ye Etkileri

HİKMET ERDOĞDU[1]

***

İran Cumhurbaşkanı'nın nasıl ciddi olduğunu anlamamız için Mein Kampf'ı -Hitler'in "Kavgam" adlı kitabını okumamız gerekmez. O açıkça ve şevkle bütün dünyaya başka bir ulusun yok edilmesini beyan edebilmektedir. "Eğer İran nükleer enerji programını tamamlayacak olursa İsrail ve Amerika çok ciddi bir tehditle karşı karşıya kalacak. İsrail'e bir ya da birkaç bomba atılması durumunda Yahudi toplumu için ikinci bir Holocaust yaşanmış olacaktır. **(Newt Gingrich, Amerika eski Beyaz Saray sözcüsü).**

Bizi dört yaşında bir çocuk yerine koyuyorlar. Elma şekeri ve fındık fıstık verip, akıllarınca elimizdeki altını alacaklar. Yağma yok. Size üç yıl önce güvendik ve nükleer çalışmaları askıya aldık. İran tarihinin en acı deneyimi oldu. Aym yılana kendimizi ikinci defa ısırttırmayız.[2] **(Mahmud Ahmedinecad).**

"2021 yılına kadar 1000 megavatlık altı reaktör kurulacaktır; kendi madenlerimizden çıkardığımız uranyumu kendimiz zenginleştireceğiz, reaktörler için gerekli yakıtı kendimiz yapacağız, bütün bu işleri genç bilim adamlarımız kendi geliştirdikleri teçhizat ve teknolojiyle, dışarıya bağımlı kalmadan

1 *Araştırmacı Yazar.*

2 Christian Oliver, "Ahmadinejad Scorns EU Atomic Incentives", *Reuters*, Tahran, 17 Mayıs 2006.

gerçekleştirecektir; NSYÖ[3] ile hakkımız olan nükleer yakıt çevriminin her safhasına el atmaktan geri durmayacağız; kimseden korkmuyoruz, haklarımızı korumak için gerekli gücümüz ve imkânlarımız vardır" **(Ali Hameney).**

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sırasında nükleer silah geliştiren ABD, bunu ilk kez Japonya'ya karşı Hiroşima ve Nagazaki'de kullanmıştır. Soğuk Savaş'ın etkisiyle nükleer güce sahip devlet sayısının giderek artması, dünyada güvenlik algılamalarının da değişmesine yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında, son yıllarda dünya gündemini en çok meşgul eden konulardan biri de İran'm nükleer çalışmaları olmaktadır. Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndaki stratejik konumu ve kökten dinci rejim ihraç çabalarıyla İran, "**nükleer devlet**" olma ötesinde bir anlam kazanmaktadır.[4]

ABD'nin, 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan ve Irak müdahalelerini gerçekleştirmesi ve ABD Başkam Bush tarafından İran'ın şer ekseni ülkelerinden biri olarak gösterilmesi, bütün dikkatleri İran'a çevirmiştir. Esasında, İran 1979 İslam Devrimi'nin ardından yeni kimliğiyle sürekli dünya gündeminde olmuştur. İran sürekli "**terörizmi desteklemek**", "**Orta Doğu Barış Sürecini engellemek**", "**insan haklarının ihlali**", "**kitle imha silahları üretmek**" suçlamaları ile uluslararası gündemden düşmemiştir. İran bu konularda suçlansa da kapalı bir rejim olması ve OPEC'te Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sırada petrol ihraç eden ülke olması sebebiyle dünyayı ciddi anlamda endişeye sevk etmemiştir. İran rejimine muhalif bir grup tarafından gizli nükleer faaliyetlerin açıklanması ve bunun ardından

3 Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi

4 Dilek Aydın, İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Haziran 2007

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı[5] (UAEA)'nm yaptığı kontrollerde gözlene İran'ın nükleer programının ulaşmış olduğu seviye, endişeye yol açmıştır.

İran'ın nükleer programıyla ilgili problemin özü, Tahran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini ve bazı nükleer tesislerini UAEA'nın güvenlik denetimlerine kapalı tutmasındaki ısrarıdır. Bu denetimler UAEA'nın İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (Nuclear Nonproliferation Treaty-NPT) ile uyumlu davrandığını doğrulamasını (verification of compliance) sağlamak üzere geliştirilmiş mekanizmalardır. Uranyum zenginleştirme, ülkeleri, uranyum cevherinde %0.72 oranında bulunan uranyum 235 izotopunu %90'ın üzerinde zenginleştirirlerse bir nükleer patlayıcı yapabilecek noktaya getirecek hassas bir teknolojidir ki İran kritik eşik olan %20 seviyesine yaklaşmıştır (%19.75). Tahran'ın, elindeki düşük zenginleştirilmiş uranyum (low-enriched uranium: LEU) miktarı göz önüne alındığında iki yıl içinde bir nükleer silah yapabilecek kadar yeterli maddeye sahip olacağı tahmin edilmektedir.[6]

İran'ın 1970'lerden beri çeşitli kesintilerle devam eden –1979'daki Ayetullah rejiminin Batı'lı olan her şeyi reddiyle kültürel sebeplerden durdurulan– nükleer macerası, 2002'de ortaya çıkan gizli nükleer programla Batı kamuoyunu İran'ın yakın

5 Ajansın 139 üye ülkesi mevcuttur. 2224 profesyonel uzmanı vardır, 2004 düzenli bütçesi $304 milyon, ilave olarak $54.5 milyon katkıda bulunulmuştur. New York ve Geneva'da iki irtibat ofisi, Tokyo ve Toronto'da iki koruyucular ofisi vardır. 2 uluslararası laboratuarı ve araştırma merkezi bulunmaktadır. 152 ülkede, 237 koruyucular anlaşması yürürlüktedir. 2004'de 2302 koruyucular denetlemesi yapılmıştır. Türkiye, 1957 yılında UAEA'na üye olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.iaea.org/About/by_the_numbers.html.

6 David Albright ve Christina Walrond, "Iranian Production of 19.75 Percent Enriched Uranium: Beyond Its Realistic Needs," Institute for Science and International Security Raporu, 15 Haziran 2012, ss. 7-8. zikreden Şebnem Udum, Türkiye'nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti, Ortadoğu Analiz, Temmuz 2012, cilt 4, sayı 43.

zaman içerisinde nükleer silah sahibi olacağı endişelerine sevk etmiş,[7] Haziran 2005'de Mahmoud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olması ve söylemsel düzeydeki anti–Siyonist tutumu nedeniyle de süreç ciddi bir boyut kazanmıştır.[8]

İran İslam Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın başta İsrail ile ilgili olmak üzere gerginliğe yol açan açıklamaları, İran'ın AB ile yaptığı müzakerelerden sonuç çıkmaması ve tekrar nükleer çalışmalara başlama kararı almasıyla birlikte, ABD'nin Rusya ve Çin'i ikna etmesiyle İran'ın nükleer programının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne taşınması, İran dosyasını yeni bir aşamaya getirmiştir.[9]

İran'ın Nükleer Politikalarının Tarihî Arka planı

Nükleer silahları geliştirerek insanlık tarihinde ilk ve son kez savaş ortamında kullanmış ülke konumunda olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), **Hiroşima** ve **Nagazaki**'de etkilerini en açık şekilde gördüğü nükleer teknolojinin yayılmasını engellemek düşüncesiyle belli bir süre bu alanda gizlilik politikası izledi ve hatta **Manhattan Projesi**'nde kendisine yardımcı olan ülkelerle

7 Emre İşeri, Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Yansımaları, Ortadoğu Analiz, Haziran 2012, cilt 4, sayı 42, İran'ın nükleer silah sahibi olması düşüncesi birbiriyle ilintili dört farklı stratejik korkuyu beraberinde getirmektedir: 1) Caydırıcı gücüyle beraber İran'ın daha maceracı ve agresif bir dış politika izleyeceği, 2) İran'ın nükleer saldırı tehdidiyle diğer ülkeleri tehdid etmesi 3) İran'ın nükleer silahları devlet dışı aktörlerle paylaşması 4) İsrail'le nükleer savaşa girişmesi. Bkz, Barry R.Posen, "A Nuclear-Armed Iran: A Difficult but Not Impossible Policy Problem" içinde Robert J.Art & Robert Jervis (derleyenler), International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues, Longman , 9. Basım , 2008 , s. 239-254.

8 Mustafa Kibaroğlu , " Good for the Shah , Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power", *The Middle East Policy*, 60/2, Nisan, 2006, ss.207-232.

9 Fatih Ayduğan, İran'ın Nükleer Programı, Stratejik Boyut, Mart 2006.

dahi imkân ve kabiliyetlerini paylaşmak yanlısı olmadı. Fakat, Soğuk Savaş'ın doğal bir sonucu olarak dönemin bir diğer gücü Rusya'nın da nükleer silahlarını geliştirmesi, ABD'nin bu avantajının sarsılmasına neden olmuştur.

Rusya'nın hemen ardından, başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Çin'in de bu stratejik silahları edinmesi ve özellikle İngiliz firmalarımn nükleer teknoloji transferinden büyük mali kazanç elde etmeleri, ABD'nin nükleer enerji konusundaki gizlilik politikalarım değiştirmiştir. Bu durumun sonucu olarak ABD, nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımının yaygınlaşmasını, ancak bunu yaparken nükleer silah yapımını teşvik etmeyecek, gerekirse engelleyecek önlemleri içeren bir politika benimsemiştir.[10] ABD başkanı **Dwight D. Eisenhower**, 1953 yılında BM Genel Kurulu'nda yaptığı **"Barış için atom"** konulu konuşmasından sonra ABD'nin daha önce gizlilik içerisinde yaptığı nükleer çalışmaları tüm dünyaya açıklamıştır. Bu tarihten sonra da ABD, dost ve müttefik olarak gördüğü ülkelere küçük ölçekli araştırma reaktörleri kurmuş ve bu reaktörlerin çalıştırılabilmesi amacıyla teknolojik ve bilimsel altyapıyı desteklemiştir.[11]

İran'da nükleer çalışmaların başlamasını Soğuk Savaş'm bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran'da etkinlik kazanmıştır. 1945'te İran'ın sınırları içindeki Azerbaycan'dan (Güney Azerbaycan) SSCB ordusunu çıkartmayı başaran ABD, 1953'de darbe ile Muhammed Musaddık'ı iktidardan uzaklaştırmıştır. Bu vesile ile Muhammet Rıza Pehlevi rejimini kendisine bağlamıştır. Şah

10 Mustafa Kibaroğlu, İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, 7 Aralık 2005, s.l, (Çevrimiçi), http://www.harpak.tsk.mil.tr/duyurular/SEMPOZYUM_MART_2006/07_MUSTAFA_KIBAROĞLU.doc, 19 Aralık 2006.

11 Arzu Celalifer, İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu, 21 Şubat 2006, USAK, (Çevrimiçi), http://www.stratejikgundem.com/makale.php?id=121, 8 Kasım 2006.

Rıza Pehlevi döneminde, İran - ABD arasında zorunlu bir stratejik birliktelik söz konusuydu. Şah, ABD'nin SSCB'yi gözetlemesine ve Basra Körfezinde ABD çıkarlarının korunması için topraklarının kullanılmasına izin vermekte ve buna karşılık ABD, İran'ı bölgesel güç haline gelebilmesi için tüm modern askerî teçhizat ve silahları sağlamaktaydı.[12] ABD, komünizmin yayılması ve SSCB'nin yeniden İran'a girmesi endişesi ile İran'ın askerî kapasitesini artırma yoluna gitmiştir. İran'da ilk nükleer çalışma 1957'de ABD'nin desteği ile başlatılmıştır. ABD'nin İran'a sunmak istediği nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar doğrultusunda olduğu da belirtilmiştir.[13]

İran nükleer planlamasının geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. İran'ın nükleer geçmişini Molla yönetimi ile özdeşleştirmek hem taraflı hem de yanlış bir tutumu sergilemektir. İran, 1957 yılında "**Birleşik Devletler atom için barış**" programının bir parçası olarak ABD ile nükleer iş birliği anlaşması imzalamıştır. Anlaşma koşul olarak teknik destek ve zenginleştirilmiş uranyum[14] desteği öngörmekte ve barışçıl amaçlı kullanım için araştırma yapma iş birliğini deklare etmiş bulunmaktadır. ABD

12 Nihat Ali Özcan, İran Sorununun Geleceği Senaryolar,Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Etkileri Tepav Ortadoğu Çalışmaları, s.11, (Çevrimiçi), http://www.tepav.org.tr/tur/admin/ dosyabul/upload/abd_iran.pdf, 25 Aralık 2006.

13 Muhammad Sahimi, "Iran's Nuclear Energy Program, Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enriehment Teehnology to Suggestions for Creating Catastrophie Industrial Failure", Pavyand Iran News, http://www.payvand.com/news/04/dec/1186.html, 07 Aralık 2004.

14 Temel nükleer yakıt hammaddesidir. Günümüzde nükleer güç santrallerinde yakıt olarak kullanılmaktadır. Doğadaki uranyumun binde yedisi (%0.71) bölünebilme yeteneğine sahip (fisil) Uranyum-235 izotopu içerir. Doğal uranyumlu yakıt ağır su (döteryum-hidrojenin bir izotopu) ile soğutulan reaktörlerde kullanılmaktadır. Hafif su ile soğutulan reaktörlerde ise zenginleştirilmiş uranyum yakıtı kullanılmaktadır. Zenginleştirilmiş uranyum, doğal uranyum içindeki Uranyum-235 izotopu oranını artırmak amacıyla zenginleştirme işlemi ile elde edilmektedir.

ve İran arasındaki yapılan anlaşmanın ardından 1958'de İran, UAEA'na üye olmuştur.

ABD'nin teknik yardımlarıyla **Tahran Nükleer Araştırma Merkezi** (TNAM), 1967 yılında Tahran Üniversitesi içinde kurulmuştur. Bu gelişmelerinin ardından İran, 5 Mart 1970'de yürürlüğe girmiş olan ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Çin'in nükleer sahibi olarak kabul edildiği **"Nükleer Silahların Yaygınlaşmasını Önleme Anlaşması"**mn "Nuclear Non-Proliferation Treaty" (NPT)'nin 1 Haziran 1968'de bir parçası olmuş ve 1973 yılında da İran'da Atom Enerji Kurumu kurulmuştur.[15]

TNAM'nin kurulmasından hemen sonra, ABD Tahran'a 5 megavatlık araştırma reaktörü satmıştır. Bu çerçevede, 1968 yılında 5 megavatlık bir araştırma reaktörü İran'da, Tahran Üniversitesi'nde kurulmuştur.[16] % 93 oranında zenginleştirilmiş uranyum ile çalışan reaktör, Tahran'da Amirabad Teknik Kolejine yerleştirilmiştir. Reaktör, yıl boyunca kullandığı yakıtla 600 grama ulaşabilecek kadar plütonyum üretebilirdi. Nükleer teknoloji ile tanıştıktan sonra İran hızla bu alanda öncelikle bilimsel ve teknolojik alt yapıyı geliştirme yoluna gitti. Her sene onlarca yetenekli öğrenci ve teknisyen başta Almanya ve İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerine ve ABD'ye gönderildi. Bir kısmı zamanla İran'a dönerek bu ülkede üniversitelerde kürsüler, araştırma merkezleri ve laboratuarlar kurdular. Diğerleri bulundukları ülkelerde kalarak bilimsel ve teknik yeteneklerini geliştirdiler.[17] **ABD, araştırma reaktörünü temin ederken aynı**

15 Ghannadi Maragheh, Atomic Energy Organization of Iran, s.1, (Çevrimiçi), <www.world_nuclear.org/sym/2002/ghannadi.htm>, 10 Aralık 2006..

16 Ghannadi Maragheh, a.g.e., s.1

17 Bkz. Harald Muller, ed., *A European Non-Proliferation Policy: Prospects and Problems* Oxford: Clarendon Press, 1987, ss. 71-97, Mustafa Kibaroğlu,, a.g.e.,

zamanda İran'a çok sayıda sıcak hücre satmıştır[18]. ABD'nin Şah'a neden sıcak hücre sattığı bir soru olarak kalmıştır.[19]

O tarihlerde müttefikimiz ABD'nin gözdesi olan Şah, bu merakını da şanına uygun büyük çaplı bir siyasi girişimle dünya gündemine getirmiş ve Birleşmiş Milletler'e **"Orta Doğu'nun Nükleer Silahlardan Arındırılması"** projesini sunmuştur. BM'deki diplomatlar yıldan yıla bu öneriyi tartışa dursun, İran'ın hızla yükselen petrol gelirlerinin önemli bir bölümü devasa bir nükleer sanayinin kuruluş hazırlıkları için Batılı şirketlere akmaya başlamıştır.[20]

Muhammet Rıza Pehlevi, bölgenin en büyük askerî gücü olma niyeti ve iradesine sahipti ve İran'ın nükleer güce sahip olması yolunda önemli adımlar atmaya başlamıştı. **Şah Rıza Pehlevi döneminde, İran 1990'lı yıllara kadar 23 tane nükleer güç reaktörü inşa etmeyi amaçlamıştır.** Muhammet Rıza Pehlevi, 1973 yılında Arap İsrail savaşı sonrasında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) kurulmasıyla, dört katına çıkan petrol fiyatları sonucu büyük bir gelir akışına sahip olması sebebiyle ve aynı zamanda Avrupalı Devletlerin bu alanda sundukları teklifler sonucu, bir açıklama yaparak **"gelecek yirmi yılda 20.000 megavatlık nükleer enerji elde etmeyi"** hedeflediğini belirtmiştir.[21]

Bu alanda, Avrupa ve Amerikan firmaları ile ortak projeler yürütülmüştür. İran'ın nükleer alanda çok istekli ve girişken olmasından faydalanmak isteyen Avrupa ülkeleri, 1960'lı yılların ikinci yarısı ve 1970'li yıllarda bir yandan İran'a nükleer santraller

18 Sıcak hücreler, kullanılan yakıttan plütonyumu ayrıştırmak ve atom bombalarının üretiminde kullanılmaktadır.

19 Ardeshir Ommani, "US Foreign Policy Toward Iran And Iran's Nuclear Program", (Çevrimiçi), http://www.swans.com/library/art11/ommani01.html, 19 Aralık 2005.

20 Ömer Ersun, Nükleer Siyasette Rus Ruleti, Stratejik Analiz, Eylül 2005.

21 Mustafa Kibaroğlu,, a.g.e.,s. 2.

satmaya çalışırken bir yandan da o santralleri işletebilecek kadroları kendi ülkelerinde yetiştirmek ve bu yolla santral satışında avantajlı konumda olabilmek düşüncesiyle İranlı genç ve parlak beyinleri kendi ülkelerine çekebilmek için birbirleriyle yarıştılar.[22] Başkan **Jimmy Carter** döneminde, ABD firmaları piyasalardaki avantajları kaybetmemek için, "**İran'ın geniş petrol ve doğal gaz rezervleri olmasına karşın, bu kaynaklardan tasarruf yapması ve daha temiz ve daha ucuz enerji olarak sunulan nükleer teknolojiden azami oranda faydalanması**" konusunda İran yönetimi nezrinde lobi faaliyetlerinde bulunmuştur.[23]

1973 Dünya Petrol Krizi'nin sağladığı getiriler İran'a nükleer güç olmak için ekonomik fırsat vermiştir. Ancak Şah, sadece altı nükleer reaktör kurmayı başarmıştır.[24] İran'ın Şah kontrolünde nükleer silah programı takip edip etmediği bilinmiyor, fakat bazı istihbarat raporlarına ve İran'm UAEA'ya beyanları göstermektedir ki, nükleer silahların geliştirilmesinde yararlı olabilecek yeniden işlemeyle ilgili deneyler ve 1970'li yıllarda lazer zenginleştirme teknolojisi aranmıştır.[25] Kasım 1974'de İran, Alman firması olan Kraftwerk Union'dan **Buşehr**'e yerleştirilmek üzere 1200 MW'lık iki su basınçlı reaktör (PWRs-Pressurized Water Reactors) ve Fransız Framatome'dan **Bandar-e Abbas**'a yerleştirilmek üzere 900 MW'lık iki reaktör satın almayı öngören bir anlaşma imzalamıştır.[26] ABD ile 1974'te, **Almanya** ile

22 Bkz. Akbar Etemad, "Iran," Harald Muller, ed., *A European Non-Proliferation Policy* , ss. 203-227. Akbar Etemad, Şah döneminde İran Atom Enerji Ajansı'nın kurucu başkanlığını yapmıştır. Mustafa Kibaroğlu,, a.g.e.,

23 Arzu Celalifer, a.g.e.

24 Davut Turan, "İran Dış Politikasının Nükleer Çıkmazı", (Çevrimiçi), http://www.tasam.org/modules.php?name =Sections& op=viewarticle&artid=87, 18 Eylül 2005.

25 Leonard S. Spector, Nuclear Ambitions, Colorado, Westview Press, 1990, p. 204.

26 Ann Maclachlan, "Iran Seeking Way To Finish Buşehr Plant But Bonn Denies Exports", Nucleonics Week, 30 October 1986, Vol. 27, No. 44, s. 4.

1976'da, **Fransa** ile 1977'de nükleer yakıt kontratı imzalamıştır.[27] Kısa zamanda, İran Atom Enerjisi Kurumu Massachusetts Teknoloji Enstitüsü ile ilk grup İranlı nükleer mühendislerin eğitimi için 1975 yılında anlaşma imzalamıştır.

Şah döneminde İran'ın nükleer çalışmaları sadece reaktör inşa etmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda uranyum zenginleştirme şirketlerine ortak olmayı da başarmıştır. Bu yıllarda, İran hükümeti ve Alman şirketi olan Kraft Werk Union arasında, Buşehr kentinde 1200 megavatlık bir santralin kurulması amacıyla, nükleer santral anlaşması imzalanmıştır.[28] İran, dünyanın en büyük uranyum zenginleştirme şirketi olan Fransız Eurodiff'in yüzde 10 ortağı olmuş,[29] 900 megavatlık bir nükleer santralin Bandar-Abbas'ta kurulması kararlaştırılmıştır. Fakat devrimden sonra hem Almanya hem de Fransa, Amerika'nın baskısıyla bu projeyi durdurdu.[30]

1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin hemen ardından İran'daki nükleer çalışmaların durdurulmasının çeşitli sebepleri vardır. 1979 İslam Devrim sonrasında gerek başa gelen liderlerin politikaları olsun, gerekse sekiz yıl süren İran - Irak savaşı olsun, İran'ın nükleer çalışmaları olumsuz yönde etkilenmiştir. Rejimin ABD ve Batı karşıtı olması nedeniyle nükleer alandaki bütün antlaşmalar Batılılar tarafından iptal edilmiştir.[31] Şah döneminde başlatılan nükleer çalışmalar, İslam rejimi yöneticileri bu çalışmaları devam ettirmek istememiş, **nükleer çahşmalar, pet-**

27 Anthony H. Cordesman, "Iran and Nuclear Weapons", Washington , CSIS, 24 Mart 2000, s.5.

28 Arif Keskin, "İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar", TURKSAM,(Çevrimiçi), http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=77, 8 Kasım 2006.

29 Ekber İtimad, "Şah ve Atom", (Çevrimiçi), http://www.mehrnews.com/fa/NewsDetail.aspx ?NewsID=147047, 25 Ağustos 2005.

30 Fatih Aydoğan, a.g.e.

31 Davut Turan, a.g.e.

rol ve doğal gaz enerjisine sahip olunduğu için din açısından sakıncalı bulunmuş ve savaş sürecinde yaşanan ekonomik sıkıntılarının da etkisiyle bu alandaki çalışmalar durdurulmuştur. Bu dönemde, nükleer araştırma faaliyetleri üzerinde herhangi bir gelişme elde edilemediği gibi yarım kalan tesislerin inşasına devam edebilmek için bir girişimde de bulunulmamıştır.[32]

1980'lerin ortalarında, **İslami rejimin ülkede kontrolü tam olarak tesis ettiğine yönelik inancın güçlenmesi üzerine, nükleer bir güç olma yolunda, Şah rejimi döneminde atılan adımların kaldığı yerden devam edilmesi kararı alınmış**[33] **İran hükümeti nükleer güç programına yeniden başlamış ve nükleer silahlar**[34] **geliştirmede kullanılabilecek materyal ve teknolojinin gizli olarak tedarikine başlamıştır.** Tahran'ın nükleer programı takip etmesi kararında, Irak - İran savaşında, Irak'ın kimyasal silahlar ile İran'a saldırması etkili oldu. Bu saldırılar ve Irak'ın nükleer silah geliştirme politikası takip etmesi; İranlı liderlerde, İran'm güvenliği için konvansiyonel olmayan silahların gerekli olduğu düşüncesini uyandırdı. Haşimi Rafsancani, o dönem İran Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanı ve daha sonra İran Cumhurbaşkanı olarak, 1988'de İran'ın taarruz ve savunmada kullanılabilecek kimyasal, biyolojik, radyolojik silahlarla kendilerinin donatılması gerektiğini ifade etmiştir.[35]

32 Arif Keskin, a.g.e.

33 Fatih Ayduğan, İran'ın Nükleer Güç Olma Politikası ve Türkiye'ye Etkileri, Harp Akademileri Komutanlığı Yüksek Lisans Bitirme Tezi, İstanbul, Mayıs 2006, s.49.

34 Atom çekirdeğinin fizyon, füzyon ya da her ikisinin karışmasıyla oluşan bir kimyasal reaksiyon ile enerji açığa çıkması sonunda oluşan patlamayı yaratan her türlü silaha genelde nükleer silah adı verilir.

35 Jordan Tama, "Resolving the Nuclear Deadloek witlı Iran", Princeton University, Woodrow Wilson School of Public and International Affairs, July 30, 2004, s. 6.

İran, 1986'dan sonra nükleer çalışmalarına başlamış, batılı Devletlerin İran - Irak Savaşı'nda her yönden Irak'ı desteklemesi nedeniyle, nükleer tesislerinin tamamlanması için alternatif ülkelerle işbirliği yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda özellikle **Arjantin, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Çekoslovakya** gibi ülkelerle temasta bulunulmuştur. İran ve Arjantin zenginleştirilmiş uranyumun dağıtımı hakkında 5 Mayıs 1987'de anlaşma imzalamışlardır. 5.5 milyon dolar tutarındaki anlaşma, İran'a ABD tarafından satılan Tahran Üniversitesi'ndeki 5 megavatlık araştırma reaktörüne % 20 zenginleştirilmiş uranyumla çalışacak yeni bir çekirdek sağlayacaktı. Kontrat, aynı zamanda Arjantin'in İran'a % 20 oranında zenginleştirilmiş uranyum satmasını da içermekteydi. ABD, Arjantin'in % 20 oranında zenginleştirilmiş uranyum satmasını engelleyemediyse de, baskılarının sonucunda 1992 sonlarında Arjantin anlaşmayı iptal etmek zorunda kalmıştır.[36]

İran İslam rejimi, nükleer enerji konusunda 1989'dan sonra yeniden atağa geçmiş ve nükleer güce sahip olma iradesini yeniden ortaya koymuştur. İran'ın nükleer politikasının değişmesinde Irak savaşı ciddi şekilde etkili olmuştur. Irak Savaşı, İran'a askerî kapasitesini daha fazla geliştirme zorunluluğunu göstermiştir. 1989'dan sonra askerî gücü ve kapasitesini artırmak için ciddi bir çalışmaya girişen İran'ın nükleer çabasını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Bu doğrultuda ilk önemli iş birliğini **Rusya** ile yapmıştır.

İslam devrimi sonrasında ABD'nin ciddi muhalifi konumuna gelen İran, rejimin dünya kamuoyunda yarattığı imaj yüzünden Batı dünyası tarafından yalnız bırakılmıştır. İran, küresel yalnızlığını kırabilmek ve uzun yıllar süren Irak savaşı sonrası askerî kapasitesini geliştirebilmek için ihtiyaç duyduğu desteği Rusya

36 Ardeshir Ommani, a.g.e.

Federasyonu'nda bulmuştur.[37] **22 Ocak 1989'da İran ve SSCB arasında teknolojik, ticari, ekonomik ve bilimsel alanda iş birliği antlaşması, devamında da Rusya ile 1992'de nükleer iş birliği antlaşması imzalanmıştır.** Buna paralel olarak, Şah döneminde Almanya'nm işbirliği ile yürütülen ancak devrim nedeniyle devam edilemeyen Buşehr nükleer reaktörü projesi, 1995 yılında Rusya Federasyonu ile yapılan antlaşmanın[38] ardından tekrar hayata geçirilmiş, **Almanlar tarafından yapımı başlatılan Buşehr nükleer santralinin yeniden inşası Rusya'ya verilmiştir.**[39]

İran, nükleer enerji elde etme sürecinde, işbirliği alanlarını daha da genişleterek **Almanya, Arjantin, İspanya, Çin, Kuzey Kore, Pakistan**[40] ve **Belçika** ile anlaşmalar imzalamıştır.[41]

37 Helin Sarı Ertem, "Neo-Avrasyacı Perspektiften "Sıcak Denizlere Açılan Kapı İran", Akademik Araştırmalar Dergisi, 2004-2005, Sayı:23, s.272.

38 Anlaşma metni için bkz. Michael Eisenstadt, *Iranian Military Power: Capabilities and Intentions* , Washington, D.C.: The Washington Institute for Near East Policy, 1996, ss. 106-107.

39 Arif Keskin, "İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar", Stratejik Analiz, C.5, S.59, Mart 2005, s. 30.

40 Pakistan, nükleer silahları 1998'de denemiştir. Pakistan'ın nükleer denemelerinin uluslararası düzeyde Pers üstünlüğü anlayışını sarstığı doğruysa da asıl önemli konu İran ile Pakistan arasındaki Vahabi sorunudur. Suudi Arabistan'da doğan ve buradan Pakistan ve Afganistan'a sıçrayan Vahabi kökten dinciliğinin gerisinde Sünni aşırılığını besleyerek Taliban'ı yaratan Pakistan istihbaratının olduğu görülmektedir. Taliban İran'a düşman bir güçtür. 1998 yazında Pakistan'ın nükleer denemelerinden hemen birkaç ay sonra Taliban, Şii çoğunluğun hâkim olduğu Batı Afganistan'da dokuz İranlı diplomatı öldürmüştür ve bu gücün halen Pakistan'da faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir. Pakistan, Keşmir'de ve Hindistan'da terörist gruplarla faaliyetlerini sürdürürken El-Kaideyi de barındırmaya devam etmektedir. Gerçi, 11 Eylül 2001'den sonra ABD Taliban'm yok edilmesine uğraşmış ve İran da bu konuda ABD'ye sessizce destek olmaya çalışmışsa da, İran, teröre destekte hiç de geri kalmayan Pakistan'a karşı Amerika'nın ambargo uygulamamasından son derece rahatsızdır. Buna karşı İran Hindistan ile ilişkilerini geliştirerek bir denge politikasına yönelmiştir. Çok daha ilginç bir gelişme, İran'ın nükleer bir yetenek geliştirme konusunda Pakistan ile ilişkiye girmesidir.

41 Arif Keskin, a.g.e.

İran, 1992 yılında **Ahvaz**'da, 800 megavatlık bir nükleer santral ve **İsfahan**'da da UCF olarak adlandırılan yakıt çevrimi tesisi kurmak için **Çin**'le anlaşma yaptı. Yapılan anlaşma uyarınca Çin, 1992'de başlayacağı projeyi 2003 yılında tamamlayacaktı. 1996 yılına gelindiğinde Çin ABD baskısıyla önce santral, sonra da UCF tesisi kurma taahhüdünden vazgeçti.[42]

İran, devrimden itibaren 2000'li yıllara kadar uranyum dönüşümünü sağlayacak bilgi ve birikime ulaşmıştır. 1981 ve 1993'ün ortalarına kadar, İran küçük çapta deneyler yaparak uranyum maden cevheri konsantresini UO2'ye, UO2'yi UF4, UF4'ü UF6'ya dönüştürmeyi başarmıştır. 1995 ve 2002 arasındaki periyotta UF4'ün uranyum metaline dönüşümü tekniğini geliştirmiş ve 1997 ile 2002 yılları arasında İsfahan'daki Uranyum Dönüşüm Tesisi (UCF) ile birlikte süreç üzerine araştırma ve geliştirme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.[43] İran'ın açıklamalarına göre, devrim sonrası dönemde 3 kg kadar UO2 kullanılarak nükleer silahlarda kullanılabilecek plütonyum[44] ayrıştırma işlemi gerçekleşmiştir. 1989 ve 1993 yılları arasmdaki dönemde Polonyum-210 üretimi, Nükleer Araştırma Merkezi'nde laboratuar ortamında gerçekleşmiş ve daha sonra ajans tarafından istenilen belgelerde ifadelerin doğru olduğu teyit edilmiştir.

42 Fatih Ayduğan, İran'm Nükleer Programı, Stratejik Boyut, Mart 2006

43 "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", (Çevrimiçi), http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-60.pdf, 18 Aralık 2005. Aynı raporda çok detaylı olarak yıllar boyunca uranyum madeninin uranyum metaline dönüşüm aşaması detaylı olarak verilmiştir.

44 Nükleer patlayıcının yapılabildiği ikinci maden plütonyum'dur (Pu-239). Plütonyum çok istikrarsız bir element olduğundan, doğada tabii halde bulunmaz. Nükleer reaktörlerde kullanılan yakıtın içinde ışınlanma sonucu kendiliğinden oluşur. Daha açık bir ifadeyle, U-235'in serseri mermi şeklinde etrafa yaydığı nötronlar, istikrarlı U-238 atomunu plütonyum'a dönüştürür.

Aynı dönemde nükleer yakıt sirkülasyonunun en önemli aşamalarından olan uranyum zenginleştirme üzerine İran'da çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. İran, 1991 yılında yurt dışından ithal edilen 1,9 kg kadar UF6'i içeren iki küçük silindirin Kalaye Elektrik Şirketi'ndeki atölyede santrifüjlerin testi için kullandığını belirtmiştir. Özellikle UAEA'nın çalışmalarına göre P-2 santrifüjün 1995'de çizimlerinin ele geçirilmesi ve 2002'den itibaren küçük bir şirket tarafından kompozit silindir yapılacak duruma gelinmesi ilgili dönemlerde İran tarafından sağlanan bilgilerde eksiklik olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı dönemlerde İran, diğer bir zenginleştirme yöntemi olan lazer zenginleştirme programına, atomik buhar ve moleküler lazer ayrıştırma izotopu yöntemleriyle çeşitli ülkelerden teknikler alarak başlamıştır. Özellikle 1998 yılında Lashkar Ab'ad tesisinde kurulan atomik buhar lazer ayrıştırma izotop yöntemiyle İran % 3.5'den % 7'ye kadar uranyum zenginleştirme seviyelerine ulaşmıştır.

İran'ın nükleer programının uluslararası incelenmesi, Ağustos 2002'de muhalif bir grup olan, İran Direnişçileri Millî Meclisi'nin **Natanz** ve **Arak**'taki gizli nükleer tesisleri ifşa etmesiyle birlikte artmıştır.[45] Rejim muhaliflerinin açıklamalarını 2002 sonunda ABD televizyonlarının Tahran'm güney batısındaki Arak ve ülkenin merkezindeki Natanz nükleer tesislerinin uydu fotoğraflarını yayınlaması izlemiştir. İran Ulusal Direniş Konseyi'nin eski bir üyesi olan **Alireza Jafarzade**'nin, Ağustos 2002 yılında Natanz ve Arak'taki gizli nükleer tesislerini dünyaya duyurması, kamuoyunda sert bir tepkiyle karşılanmıştır.[46] Çünkü sahip olduğu zengin petrol ve doğal gazların yanı sıra, Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndaki stratejik konumu, İran'a **"nükleer devlet"** olmanın ötesinde bir anlam kazandırmaktadır.

45 Jordan Tama, "Resolving the Nuclear Deadlock with Iran", s. 9.
46 Arzu Celalifer, a.g.e. s. 3.

Jeopolitik konumunun avantajıyla, kökten dinci rejim ihraç çabalarıyla ve bölücü terör örgütlerine verdiği destekleriyle bilinen İran'ın, bu istikrarsız bölgede, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde bulunması, Batılı güçlerin ortak çıkarlarıyla çelişmektedir. Bu niteliklere sahip olan bir ülkenin, nükleer bir güç olma yolunda hızla ilerlemesi ve Batı'nın teknolojik üstünlüğüne karşı koyabilmek amacıyla sahip olduğu kitle imha silahlarını geliştirmeye devam etmesi, bölgesel ve küresel güvenlik algılamalarını değiştirmektedir. İran'ın bölgesel güç olabilme amacıyla geliştirdiği nükleer silahlarını, sahip olduğu uzun menzilli balistik füze sistemleriyle kullanma olasılığı, uluslararası camiada büyük bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Alireza Jafarzade'nin açıklamaları dünyada tepkiyle karşılanması sonucunda, AB ile İran arasında bir dizi görüşmeler gerçekleşmiştir. İran taraf olduğu NPT anlaşmasını ileri sürerek elde ettiği enerjiyi sivil amaçlar için kullanmakta herhangi bir sakınca olmadığını ileri sürse de, başta ABD olmak üzere diğer küresel aktörleri ikna edememiştir. Çünkü inşa etmeyi planladığı tesisleri daha ilk aşamasından Uluslararası Atom Enerji Ajansı (UAEA)'na bildirmekle yükümlü olan İran'ın, sahip olduğu nükleer programının bazı aşamalarını gizlemesi, mevcut kuşkuları ortadan kaldıramamıştır.

Gizli nükleer tesislerinin açığa çıkmasından sonra UAEA denetleyicileri, İran'ın nükleer programının çoğu istihbarat analizcilerinin önceki bilgilerine göre daha gelişmiş ve önemli derecede büyük olduğunu tespit ettiler.[47] UAEA Genel Konferansının Eylül 2002'de yapılan düzenli oturumunda, İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve İran Atom Enerjisi Kurumu (AEIO) Başkanı **Rıza Aghazadeh**, İran'ın önümüzdeki 20 yıl

47 Jordan Tama, "Resolving the Nuclear Deadlock with Iran", s. 3.

içinde uzun vadeli toplam 6000 MW kapasiteli nükleer santraller inşa edeceğini açıkladı. Aynı zamanda, bu büyüklükteki bir projenin öncesinde İran'ın, yakıt çevrimi, güvenlik ve atık yönetimi gibi nükleer teknolojinin değişik sahalarında genel bir planlamaya gereksinim duyduğunu ifade etmiştir.[48]

2002 yılında Natanz ve Arak tesisleriyle ilgili haberlerin doğruluğunu araştırmak için UAEA, İran yönetimiyle görüşerek İran'a bir ziyaret gerçekleştirdi. Ekim 2002 tarihine planlanan gezi 21–22 Şubat 2003'de geçekleşmiştir. Genel Müdür ve ekibinin gezisi esnasında, İran'ın uranyum zenginleştirme programıyla ilgili ilk defa Ajansa bilgi verilmiştir. Natanz'da konuşlandırılan iki tesisten; pilot yakıt zenginleştirme fabrikası (pilot fuel enrichment plant, PFEP) olarak adlandırılan tesisin neredeyse bitmek üzere olduğu, diğer büyük ticari ölçekli yakıt zenginleştirme fabrikasının da (fuel enrichment plant, FEP) inşaat altında olduğu görülmüştür. İran, aym zamanda ağır su üretim fabrikasının[49] Arak'ta inşaat hâlinde olduğunu belirtmiştir.[50]

Gezi sonrasında, İran, Arak'ta bir ağır su araştırma reaktörü (40 MW İran Nükleer Araştırma Reaktörü IR-40) inşa etme niyetinde olduğuna dair, ilk kez 5 Mayıs 2003 tarihli bir mektupta Ajansa bilgi vermiştir. Aym zamanda, 2003 yılı içerisinde İsfahan'da bir yakıt üretim fabrikası inşaatına başlama planı

48 "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", (Çevrimiçi), http://www.globalsecurity.org/wmd/library/report/2003/gov2003-40.pdf, 11 Kasım 2005.

49 Ağır su üretim tesisleri, kapsamlı NPT koruyucular anlaşmasına göre nükleer tesislerden sayılmamaktadır ve bundan dolayı Ajansa bilgi verilmesi gerekmemektedir.

50 "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, (Çevrimiçi), http://www.globalsecurity.org/wmd/library/report/2003/gov2003-40.pdf, 11 Kasım 2005.

hakkında Ajansı bilgilendirmiştir.[51] Koruyucular Anlaşmasının 8'inci maddesi gereğince, İran'ın nükleer madde ve böyle maddelerle ilişkin tesislerin özellikleri hakkında Ajansa bilgi sağlaması gerekmektedir. Koruyucular Anlaşmasının 34. maddesine göre, nükleer maddelerin bileşimi ve yakıt fabrikasyonu için saflaştırılması veya izotop olarak zenginleştirilmesi ve nükleer yakıt çevriminde bir sonraki safhada üretilecek herhangi bir nükleer madde, anlaşmada belirtilen bütün prosedürlere maruz kalmalıdır. İran'ın, bu prosedürlerle ilgili nükleer madde envanterini envanter değişim raporlarına göre, madde 98'de belirtildiği gibi, değişikleri ile Ajansa rapor etmesi gerekmektedir. Bir kilogramı geçen nükleer madde ithalatları da madde 95 ile uyumlu bir şekilde, önceden ajansa bildirilmelidir.[52]

ABD, önde gelen Avrupa ülkeleri ve UAEA birleşmiş bir cephe olarak İran'ın daha sıkı denetlemelere izin vermesini ve nükleer silah elde etmeye yol açacak bütün faaliyetlere son vermesini istediler. İran, Ekim 2003'de cevap olarak, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasının (NPT) Ek Protokolünü imzalayacağım ve uranyum zenginleştirme, plütonyum yeniden işleme faaliyetlerini askıya alacağım beyan etmiştir. Fakat, Tahran önemli nükleer faaliyetlerini gizlemeye, UAEA isteklerine

51 "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", (Çevrimiçi), http://www.globalsecurity.org/wmd/library/report/2003/gov2003-40.pdf, 11 Kasım 2005.

52 İran'ın Koruyucular Anlaşmasının 98nci Maddesinde tanımlandığı gibi envanter değişikleri şunları içermektedir: ithalatları, ihracatları, içerdeki makbuzlar ve gemiyle taşıma, reaktörde nükleer maddelerin üretimi, nükleer reaksiyonlar sonucu diğer elementlerin veya izotopların transformasyonu esnasında nükleer madde kaybı, nükleer maddelerin kaza sonucu kaybı ve işleme sürecinde kullanılamayacağı düşünülüp depolanan atıklar.
"The Text of the Agreement Between Iran and the Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", (Çevrimiçi), http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/infcirc214.pdf, 19 Eylül 2005.

uymamaya, santrifüj bileşenlerinin imalatına başlamaya devam etmiştir. Bu sebeplerden dolayı, ABD'nin İran'la karşı karşıya gelme olasılığı artmıştır. ABD, UAEA Yöneticiler Kuruluna, İran'ın dosyasımn BM Güvenlik Konseyi'ne gelmesi için defalarca baskı yapmıştır.

Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın (UAEA) İran'ın nükleer programı hakkındaki Haziran 2003 Raporu[53], Tahran'ın nükleer niyetiyle ilgili, ilk değerlendirmeleri ortaya koymuş ve uluslar arası kaygıları artırmıştır.[54] İran'ın sivil nükleer enerji altyapısının gizli bir silah programını maskelediği şüphesinin artması, ABD, AB ve Rusya arasındaki uluslararası iş birliğini harekete-lendirerek İran'm NPT antlaşmasının gereklerini yerine getirmesi ve sadık kalması yönündeki dış baskının artmasıyla sonuçlanmıştır. Bu uluslararası baskı İran'ın, minimum seviyede, geliştirilmiş kendini koruyan sistemi içinde barındıran UAEA'nın Ek Protokol'üne (93+2 diye bilinen) bağlılığım sağlamayı hedeflemiştir. Bu protokol, bir devletin nükleer programımn şeffaflığını artırmak niyetini taşımaktadır; henüz Tahran rejimi bu önlemlere bağlı kalmaya karşı koymaktadır. Rejim, içerde durumunu doğrulamak için İran milliyetçiliğini politik bir kart olarak kullanmakta ve ABD tarafından İran'in ileri teknolojiye sahip olmasına karşı oluşturulan baskılara meydan okumaktadır.

İran'ın hassas nükleer projelerinin en gelişmişi, uranyum zenginleştirmenin komplike araçları olan gaz santrifüjleridir. Bu proje, 20 yıl önce başladı ve gelişmeler 2002 yılına

53 "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", (Çevrimiçi), http://www.globalsecurity.org/wmd/library/report/2003/gov2003-40.pdf, 11 Kasım 2005.

54 Shahram Chubin, Robert S. Litwak, "Debating Iran's Nuclear Aspirations", The Washington Quarterly, Autumn 2003, s. 99.

kadar gizli tutuldu.[55] 2003 yılımn başlarında İran bu programı UAEA'ya bildirdiği zaman, İran merkezindeki Kashan yakınlarında Natanz tesislerinde sanayi ölçeğinde üretime çoktan ulaşmış bulunuyordu. Bu süreçte, İran defalarca kendi UAEA "koruyucu anlaşmalarını"[56] çiğnemişti.

Tekrarlanan girişimlere rağmen, İran geniş nükleer programının tamamıyla barışçıl amaçlı olduğuna kimseyi inandıramadı ve UAEA'nm denetlemeleriyle biri test ölçekli 1000 santrifüjün diğeri 50000 santrifüjün planlandığı, inşaat hâlinde olan ticari çaptaki zenginleştirme fabrikaları Natanz'da ortaya çıkartıldı. Denetlemeler esnasında bu fabrikalarla ilgili aşağıdaki sorular gündeme geldi[57]:

İran, uranyum gazını (gaz süreci veya UF6) test ölçekli fabrika içine getirdi mi? Eğer getirdiyse, UAEA'ya bildirilmeden hafif uranyum zenginleştirmesi koruyucular anlaşmasının ihlaliyle sonuçlanmış oldu. İranlı yetkililer, UAEA'ya gaz sürecinin kullanılmasının çok zor olduğunu anlattılar, fakat İran her şeye rağmen uranyum zenginleştirmede üretim aşamasına ilerleyebilirdi.

Yüksek zenginlikteki uranyum parçaları nereden geldi? İranlı yetkililer Natanz'da bulunan test fabrikasındaki yüksek zenginlikteki uranyum parçalarının 2003 içerisinde yabancı santrifüj kaynaklarından bulaşmış olduğunu iddia ettiler. Ekim 2003'de ise, Kalaye Elektrik Şirketinde 1998 ile 2002 arasında UF6 kullanarak santrifüj test ettiklerini itiraf ettiler.

55 J. S. Yaphe, C. D. Lutes, Reasseesing the Implications of a Nuclear-Armed Iran, Washington, National Defense University, s. 53.

56 Koruyucular Anlaşması, INFCIRC/214 belgesinde yeniden kaleme alındı, uygulamaya 15 Mayıs 1974'de girdi.

57 Sharon Squassoni, "Iran's Nuclear Program: Recent Developments", (Çevrimiçi), http://www.fas.org/sgp/crs/ nuke/ RS21592.pdf, 17 Ekim 2005.

İran neden diğer bilgileri gizli tuttu? İran daha komplike santrifüj dizaynlarının varlığını ve kendi lazer zenginleştirme programını ifşa ederken yavaş davrandı. UAEA tarafından Ocak 2004 içerisinde sorulana kadar, İran daha gelişmiş santrifüj (P-2) dizaynlarına sahip olduklarını kabul etmedi. Libya'nın Pakistan tedarikli P-2 santrifüj dizaynlarını kabullenmelerinin ışığında, İran'ın P-2 dizaynlarına sahip olması şaşırtıcı değildir. İran aynı zamanda Ekim 2003'de kabul edene kadar, 1970'li yıllarda başlayan, iki teknik üzerine odaklanarak bir lazer zenginleştirme programı takip ettiğini itiraf etmedi.

UAEA'nın 10 Kasım 2003 tarihli yayınladığı kapsamlı rapora göre; İran'ın nükleer programı, neredeyse tam olarak son aşamasma gelen nükleer yakıt çevriminden oluşmakta, uranyum madeninin çıkartılması, öğütülmesi, dönüşümü, zenginleştirilmesi, yakıt fabrikasyonu, ağır su üretimi, bir hafif su reaktörü, bir ağır su araştırma reaktörü ve birbiriyle bağlantılı araştırma ve geliştirme tesislerini içermektedir.[58] Raporda belirtildiği üzere; İran 18 yıldır bir uranyum zenginleştirme programı ve 12 yıldır bir lazer zenginleştirme programı geliştirdiğini itiraf etmiştir. Bu durumda, İran küçük miktarlarda ürettiği hafif zenginleştirilmiş uranyumu hem santrifüj hem de lazer zenginleştirme süreçlerinde kullandığını ve küçük bir miktar plütonyum ayrıştırması dâhil nükleer maddeleri ihtiva eden büyük miktarlardaki dönüşüm, fabrikasyon ve ışınlandırma faaliyetlerini Ajansa rapor etmediğini kabul etmiştir.

AB ile yürütülen görüşmeler sonucu Ekim 2003 ve Kasım 2004'te Tahran'ın sadece barışçıl amaca yönelik nükleer

58 "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", (Çevrimiçi), http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-75.pdf, 12 Kasım.

faaliyetlerde bulunmasını öngören **Paris Mutabakatları** imzalanmıştır.[59] **Bu anlaşmaların imzalanmasını müteakip İran, nükleer tesislerinin kapsamlı denetimine izin veren Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın ek protokolünü imzalamış ve uranyum zenginleştirme faaliyetleri bir süre askıya almıştır.**

2004 başlarında, bazı AB resmî yetkilileri İran'a teşvikler verilmeye başlanmasını istediler. Avrupa Birliği'nin İran ile ilişkilerinden dolayı, İngiltere, Fransa ve Almanya (AB-3'lüsü olarak adlandırılmaktadır), İran'ın uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin askıya alınması müzakerelerinde başı çektiler. Ekim 2003'te, Almanya, Fransa, İngiltere dış işleri bakanları ve İran'ın güçlü Yüksek Millî Güvenlik Konseyi Sekreteri **Hasan Ruhani** bir anlaşmaya vardılar[60] . Anlaşma, adı geçen ülkelerin dış işleri bakanlarının Tahran'a yaptığı ziyaret esnasında 31 Ekim 2004 tarihinde resmî olarak duyuruldu. Anlaşma şartlarına göre, İran, UAEA ile tam bir iş birliğine girecek, gönüllü olarak uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerini askıya alacak[61] ve UAEA'nın gelişmiş koruyucu protokolünü imzalayacak ve onaylama sürecine başlayacaktır. Karşılığında, AB-3'lüsünün dış işleri bakanları, kendi hükümetlerinin NPT anlaşması çerçevesinde nükleer enerjinin barışçıl kullanımının İran'ın doğal hakkı olduğunu tanıyacaklarını, UAEA Bakanlar Kurulu'nda durumu çözmeye yardım edeceklerini ve bölgenin güvenlik ve istikrarının geliştirilmesine katkıda bulunacaklarını

59 Fevzi Uslubaş, "Ortadoğu Labirentinde Nükleer Bir İran", Jeopolitik, Yıl:5, Sayı:26,Mart 2006,s.42.

60 J. S. Yaphe & C. D. Lutes, a.g.e., s. 54.

61 İran pilot yakıt zenginleştirme tesisinde ilk santrifüje UF6'yı ilk defa 25 Haziran 2003 tarihinde koymuş ve 19 Ağustos 2003'de küçük bir 10 makinelik kademeli dizide teste başlamıştır. 31 Ekim 2003 günü, Ajans denetleyicileri Natanz'da inşaatın ve yerleştirme işinin devam etmesine rağmen UF6 gazının santrifüjlerin içinde beslenmediğini gözlemlemiştir.

bildirdiler. Ayrıca kendi hükümetlerinin İran'ın modern teknolojiye girmesine imkân sağlayacaklarını taahhüt ettiler.

İran ve AB-3'lüsü arasındaki müzakereler, AB'nin İran'a sunduğu tekliflerin yetersiz bulunması ve İran'a göre AB'nin samimi davranmaması üzerine tıkanma noktasına geldi. 2005 yılında Cumhurbaşkanlığı görevine gelen Ahmedinecad'ın, Batı karşıtı tutumu ve nükleer araştırma faaliyetlerindeki uzlaşmasız tavrındaki kararlılığı, nükleer diplomasiyi tekrar çıkmaza sürüklemiştir. İran yönetiminin, uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başladığını açıklaması, bu konunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'ne havale edilmesine yol açarak, yeni bir sürecin başlamasına zemin hazırlamıştır. 2005 Kasım ayında yapılan UAEA toplantısında İran'la ilgili herhangi bir karar alınmadı. UAEA toplantısından hemen sonra, İngiltere, Almanya ve Fransa, İslami İran Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Ali Laricani'nin, nükleer program müzakerelerinin yeniden başlaması konusundaki çağrısına olumlu yanıt verdi.

Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, 3 Ocak 2006 tarihinde hükümetle meclisin ortak toplantısında yaptığı açıklamada, İran İslam Cumhuriyeti'nin UAEA'nın Genel Sekreteri **Muhammed Elberadey**'e gönderdiği resmî mektubunda, İran'm bilimsel nükleer teknolojiyi araştırma çalışmalarını başlatma kararı aldığını belirtmiştir.[62] Bu gelişme üzerine, İran ile Batı arasında karşılıklı açıklamalarla tırmanan nükleer gerginliğin ardından, ABD'nin Rusya ve Çin'i İran konusunda kısmen ikna etmesiyle BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi, İran dosyasım BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edecek kurum olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nm (UAEA) acil bir toplantı yapması çağrısında

62 "Cumhurbaşkanı Ahmedinecad: İran Nükleer Araştırmalarını Resmen Başlatıyor", (Çevrimiçi), http://www.irib.ir/worldservice/turkishRADIO/Son%20dakika/son%20dakika.htm#5, 4 Ocak 2006.

bulunuldu. 4 Şubat 2006'da İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesini öngören karar tasarısı, UAEA'nın Viyana'daki Yönetim Kurulu toplantısında, 35 üyeden 27'sinin evet oyuyla kabul edilmiştir. Karar tasarısında, İran'ın problemlerini çözmek ve güven tesis etmek için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. Bu önlemler şunları içermektedir:

Nükleer program ile ilgili faaliyetlerin tam olarak askıya alınması;

Ağır su araştırma reaktörünün inşasının tekrar düşünülmesi;

Nükleer tesislerin denetlenmesine izin veren ek protokolün onaylanması;

Ek protokolün koşullarıyla uyumlu hareket etmeyi askıya alan tasarının iptal edilmesi ve son olarak İran'ın şeffaf bir şekilde istenen giriş ve belgelere izin vermesidir.[63]

Yaşanan gelişmelerin ardından, İran geri adım atmayacağım göstermek için hemen misillemede bulunarak nükleer politikasıyla ilgili tavrım ortaya koymuştur. Tahran yönetimi, UAEA Yönetim Kurulu'nda 4 Şubat 2006'da kabul edilen karar tasarısına misilleme olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlama kararı almıştır. İran ayrıca, BM müfettişlerinin ani denetimlerine imkân sağlayan antlaşmanın uygulanmasını da askıya aldığım duyurmuştur.[64]

2006 yılının Haziran ayında İran'a, BMGK daimi üyeleri ABD, Rusya Federasyonu, Çin, İngiltere, Fransa (5+1 grubu) ile Almanya tarafından hazırlanan nükleer krizin çözülmesine

63 "Nuclear Watchdog Reports Iran to U.N.", (Çevrimiçi), http://www.cnn.com/2006/WORLD/meast/02/04/iran.wrap/index.html, 4 Şubat 2006.

64 "İran'ın Nükleer Dosyası BM Güvenlik Konseyi'ne Havale Edilecek", (Çevrimiçi), http://www.milliyet.com.tr/ 2006/02/04/son/sondun13.asp, 4 Şubat 2006.

ilişkin bir öneri paketi sunulmuştur.[65] Uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulmasına yönelik olan bu öneri paketine, İran'm net bir yanıt tarihi belirleyememesi, ABD yönetiminin rahatsız olmasına ve konunun tekrar BMGK'ye taşınmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, 31 Temmuz 2006'da Güvenlik Konseyi'nde ortak bir zemin oluşturularak nükleer faaliyetlerinin durdurulmasına ilişkin taslak karar onaylanmıştır. Bu karara göre, 31 Ağustos 2006'ya kadar isteklerin yerine getirilmemesi durumunda, BM sözleşmesinin 7.bölümünün 41.maddesi kapsamında **'gerekli önlemlerin'** kabul edileceği belirtilmiştir.[66]

İran nükleer programını başından beri destekleyen Çin ve Rusya Federasyonu, BMGK tarafından alınan bu kararı, otomatik yaptırım tehdidi içermemesi ve alınacak olan yaptırım kararları için yeni bir oturum öngörmesi sebebiyle onaylamışlardır. 1696 Sayılı Karar, İran nükleer programına ilişkin alınan ilk resmi karar olması sebebiyle önemlidir.[67]

İran'm öneri paketine verdiği yanıt, uluslararası toplumda olumlu bir hava yaratsa da, mevcut krizi sonlandıramamıştır. Bu bağlamda, 23 Aralık 2006 tarihinde, 15 üyenin oybirliğiyle kabul edilen 1737 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararı,[68] İran'a nükleer malzemelerin ve balistik füzelerinin doğrudan veya dolaylı olarak satışını yasaklamakta ve UAEA tarafından tespit edile-

65 Hürriyet, 6 Haziran 2006, (Çevrimiçi), http://www.hurriyet.com.tr/sondakika/4535259.asp?sd=5, 12 Şubat 2006.

66 CNN Türk.com, 31 Temmuz 2006, (Çevriiniçi), http://www.cnnturk.com/DUNYA/ haber_detay.asp?PID=319&HID=1&haberID=208907, 15 Şubat 2007.

67 Arzu Celalifer, BM Güvenlik Konseyi'nin İran Nükleer Faaliyetlerinin Durdurulmasına İlişkin Kararı, 4 Ağustos 2006, (Çevrimiçi), http://www.usakgundem.com/ yazarlar.php?id=372&type=17,15 Şubat 2007.

68 CNN Türk.com, 23 Aralık 2006, (Çevrimiçi), http://www.cnnturk.com/DUNYA/ haber_detay.asp?PID=319&haberID=277074, 15 Şubat 2007

cek olan nükleer faaliyetlerin askıya alınmasını öngörmektedir. Bunun yanı sıra, İran'ın bu tür faaliyetlerine katılan kişilere ve kurumlara seyahat yasağı ve mallarının dondurulması gibi kısıtlamalar getirilmekle beraber, kararın ek kısmında, İran'm nükleer ve balistik füze programlarına katılan kişi ve kurumların listesine de yer verilmektedir. Ayrıca, İran'dan, NPT Antlaşmasının ek protokolünü mecliste onaylaması ve uluslararası güvenin oluşturulması hususunda UAEA ile işbirliği yapması istenmektedir.[69]

BMGK, İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini 21 Şubat 2006'ya kadar durdurması, aksi halde ekonomik yaptırımların gündeme geleceği uyarısında da bulunmuştur. Diğer taraftan verilen sürenin dolmasına rağmen **Ahmedinecad yönetimi, ulusal onur meselesi hâline getirdiği nükleer programının bu karara tepki olarak askıya alınmayacağını ve bu alandaki çalışmaların ciddi bir biçimde sürdürüleceğini açıklamıştır.**[70] Bu açıklamalar karşısında, 24 Mart 2006 tarihinde İran'a karşı 1737 sayılı kararı genişleten ikinci bir yaptırım kararı Güvenlik Konseyi'nde oybirliğiyle kabul edilmesine [71] karşın **İran, 9 Nisan 2006'da nükleer santrallerde yakıt olarak kullanılmak üzere, ihtiyaç duyulan %3.5 oranında uranyumu zenginleştirmeyi başardığını ve nükleer ülkeler kulübüne girdiğini resmi olarak açıklamıştır.**[72]

69 Arzu Celalifer, BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a Yönelik 1737 sayılı Kararı, 27 Aralık 2006, (Çevrimiçi), http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=535&type=17, 15 Şubat 2007.

70 CNN Türk.com, 21 Şubat 2007, (Çevrimiçi), htpp:// www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&haberID=304411, 21 Şubat 2007

71 Internet Haber, 24 Mart 2007, (Çevrimiçi), http://www.internethaber.com/news_detail.php?id=75845, 24 Mart 2007.

72 CNN Türk.com, 9 Nisan 2007, (Çevrimiçi), http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&haberID=329384, 13 Nisan 2007.

Şu an İran'da nükleer program, Tahran Nükleer Araştırma Merkezi, İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi ve Şerif Fizik Araştırma Merkezi'ndeki çalışmalarla sürdürülmektedir.[73] İran'ın nükleer programının ulaştığı seviye, İran'a yönelik uluslararası baskının artması ve konunun BM'ye taşındığını düşündüğünde, önümüzdeki dönemde siyasi veya askerî olarak gelişmelerin artacağı beklenmektedir.

İran Nükleer Stratejisinin Parametreleri

İran'm enerji merkezli politikalarında, İran nüfusunun geliştiği, iç enerji tüketiminin arttığı veya petrol üretiminde azalma olduğu vurgulanmaktadır. Geçen onbir yılda, İran'da petrol tüketimi ikiye katlanmıştır. 2020 yılına kadar 7000 megavat elektrik üretiminin nükleer güç reaktörleri kurularak sağlanması yönünde planlar yapan Tahran, bu reaktörler için gerekli yakıtın tedarik edilmesinde kendi kendine yeterli duruma gelmeyi amaçlamaktadır.

Gözlemciler, İran'ın yıllık olarak nükleer programı ile üreteceği enerjinin doğalgaz santralleri ile sağlanabileceğini sıklıkla ifade etmektedirler. Dürüst bir nükleer enerji değerlendirmesi, ithal edilen reaktörlerin tüm çevriminin maliyetine; yabancı tedarikçilere bağımlı olunmasına; fabrika maliyetlerine; harcanan yakıt kullanımına; tesislerin korunmasına; personel yetiştirme zorluğuna; çevresel faktörlere; kaza, tehdit, deprem risklerine karşı gerekli değerlendirmeleri yapılmasını gerektirmektedir.

İran, nükleer silah elde etmek istemediğini bildirse de dünya bu açıklamalara kuşku ile bakmaktadır. İran'ın

73 İbrahim Özer,Türkiye- İran İlişkilerini İnceleyerek Türkiye'nin Bölgesel Bir Güç Olabilmesi İçin İran'a Karşı İzlemesi Gereken Politikalar Nasıl Olmalıdır?, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2003, s.4-18.

nükleer çalışmalarının güvenilir bulunmamasının çeşitli sebepleri vardır. İran'ın çok zengin enerji yataklarına sahip olması, bu arayışlara farklı anlam yüklemektedir. Nitekim OPEC üyesi ülkeler içinde İran nükleer güç olmaya çalışan tek ülkedir.[74] OPEC'in diğer üyelerinin nükleer güç olma iradesinde olmamaları, İran'ın nükleer enerjiden öte farklı bir arayışı olduğu kuşkusunu yaratmaktadır. İran'ın nükleer çalışmalarında kuşku doğuran ikinci sorun şeffaflık sorunudur. İran nükleer politikasında şeffaf olmadığı gerekçesi ile güvenilir olmakta zorlanmakta ve güven sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim İran'ın nükleer çalışmaları konusundaki bilgilerin eksik olduğu ve birçok şeyi sakladığı ve bazı çalışmaları yeraltında yürüttüğü düşünceleri gündemdedir. Çünkü İran'ın 1992'den günümüze kadar Uluslararası Atom Enerji Ajansı'na eksik bilgi verdiği ortaya çıkmıştır. İran'ın nükleer tesisleri ve çalışmaları, rejim muhalifi gruplar tarafından ifşa edildikten sonra, İran'ın bunları kabul etmek zorunda kaldığı herkes tarafından bilinmektedir. İran'ın nükleer silah üretme kuşkusunu yaratan diğer konu ise, uranyum zenginleştirme ve yakıt döngüsü teknolojisinden vazgeçmek istememesi olmuştur. Söz konusu maddeler nükleer silah üretimi sağlayan maddelerdir. Başka bir ifade ile uranyum zenginleştirme ve yakıt döngüsü teknolojisine sahip olan bir ülke kolayca nükleer silah üretme kapasitesine de sahip olabilir. İran söz konusu teknolojilere sahip olduğunu ve bu güçten vazgeçmeyeceğini açıkça bildirmektedir.[75]

İran'ın nükleer çalışmaları konusunda tutum ve politikaların belirlenmesi, muhafazakâr bloğun elindedir. Cumhurbaşkanı Ahmedinecad, nükleer diplomasinin belirlenmesinde

74 M. Kenneth Pollack, "The Threat from Iran", (Çevrimiçi), http://www.brook.edu/views/testimony/pollack/20050929.pdf, 30 Eylül 2005.

75 Fatih Ayduğan, a.g.e.

çok etkili değildir. İran nükleer diplomasisi Ahmedinecad Hükümetine bağlı olan Dışişleri Bakanlığı ve İran Atom Enerji Kurumu tarafından yürütülmemektedir. Nükleer politikanın belirlenmesinde etkili olmayan Ahmedinecad, İran'ın nükleer bir güç olmasını savunmaktadır. **Nükleer konusundaki çalışmalar dinî lider Hameney tarafından idare edilmektedir.** İran nükleer diplomasisi İran Güvenlik Yüksek Konseyi (Şuray-e Aliy-e emniyet-e Millî) Sekreteri olan **Ali Larijani** tarafından yürütülmektedir.[76] ***Nükleer diplomasinin muhafazakârlar tarafından yürütülmesi, bu konunun İran açısından ne kadar yüksek öneme sahip olduğunu ve nükleer çalışmaların muhafazakâr bloğun zihniyeti, isteği ve eğilimleri çerçevesinde şekilleneceğini de göstermektedir.***

İran'm nükleer programımn dinî lider tarafından yönlendirilmesi ve konunun iç politikada ulusal bir dava olarak görülmesiyle İran'ın nükleer çalışmalarına son vermeyeceği kesin gibi gözükmektedir. İran'da muhafazakâr ve reformist kesimler, İran'ın nükleer enerjiye sahip olması hususunda ortak görüşü paylaşsa da, çalışmaların yürütülmesinde muhafazakârlar daha sert ve tavizsiz bir yaklaşım sergilerken, reformistler ılımlı bir tablo çizmektedir.[77] Muhafazakâr blok kendi içinde nükleer diplomasi konusunda farklı görüşlere sahiptir. 7'nci Meclis'te çoğunlukta olan radikal muhafazakârlar, İran'ın AB karşısındaki tutumunu kabul etmemektedir. Bu grup İran'm nükleer teknoloji konusunda daha radikal davranmasını ve gerekirse NPT'den çıkmasım önermektedirler. Reformculara göre İran nükleer enerji konusunda haklı olsa da bu sorunun kendisi ve uluslararası sistemle İran arasında

76 Arif Keskin, a.g.e., s. 31.

77 Reza Simbar, "The Prospect for Crisis Management and Non- Violent Sustainable Cooperation", Alternatives: Turkish Journal of International Relations, Vol.4, No.4, Winter 2005, (Çevrimiçi) www.alternativesjournal.net/volume4/number4/simbar.pdf, (25 Nisan 2007).

bir soruna çevrilmesini istememektedir. Muhafazakârlar, Cumhurbaşkanlığını kazandıktan sonra siyasal sistemde tamamıyla hâkim konuma geldiler. Başka bir ifade ile İran nükleer diplomasisi ülke içinde muhafazakâr bloğun gittikçe güç kazandığı bir zamanda yürütülmektedir. Bu açıdan bakıldığında İran'ın nükleer diplomasisinin ne kadar risk içerdiğini ve beklenmedik bir sürece girme ihtimalinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.[78]

Dinî Lider, Ayetullah Ali Hamaney, ülkesinin barışçıl bir nükleer program yürütme kararlılığından vazgeçmeyeceğini zaman zaman belirterek, hem İran'ın nükleer programı konusunda ağırlığını hissettirmekte hem de başta ABD olmak üzere İran rejimini hedef alan açıklamalara meydan okumaktadır. ***İran'ın nükleer programı ve uranyum zenginleştirme girişimi siyasetin etki alanından çıkmış durumdadır. Lider için bir varlık sebebi ve tüm ulusun onurunu temsil etmektedir. Öte yandan devrimin ulaştığı seviyeyi gösterebilme açısından itibar, düşmanları hizaya getirmek için bir caydırıcılık unsurudur.***[79]

İran, 1979'da İslam Devrimi ile "siyasal İslam, devrim ihracı, terörizmi destekleme ve kitle imha silahları elde etme çabaları" nedeniyle hem komşuları hem de büyük güçler ile sorun yaşamaya başlamıştır. İran dış politikası, rejim kimliği ve devletin bölgesel ve küresel düzende farklı arayışları nedeni ile sıcak savaş da dâhil olmak üzere büyük krizler yaşamıştır. **"Bekası istenmeyen rejim olması sebebi"** ile İran dış politikası **"bu krizler nasıl aşılabilir"** sorunu temelinde şekillenmiştir. Bu bağlamda özellikle İran - ABD ilişkileri, İran dış politikasını bir **"kriz yönetimi"** hâline getirmektedir. İran çevresindeki değişimler ABD merkezli değişimlerdir ve ABD'nin temel amacı

78 Fatih Ayduğan, a.g.e.

79 Bülent Aras, "İran'da Beklenmeyen Sonuç, Bilinmeyen Gelecek: Ahmedinecad Dönemi ve Türkiye", Stratejik Analiz, C. 6, S. 63, Temmuz 2005, s. 64.

bu gelişmelerden İran'ı dışlamak veya etkisini en aza indirmektir. Bu politikanın sonucu olarak İran'ın dış politikasına yön veren temel eğilim, fırsat aramak ve bu fırsatları değerlendirmek yerine, tehdit unsurlarını en aza indirme çabası olmuştur.[80]

İran, 11 Eylül terörist saldırılarının ardından kendini rahatsız bir pozisyonda bulmuştur. Tahran'ın, Afganistan ve Irak'ın politik istikrarsızlığından kaynaklanan sınır problemleri, Azeri - Ermeni çatışması, nükleer silaha sahip Pakistan ve doğuya doğru Hindistan ve batıda nükleer silaha sahip İsrail ile komşu olması, çoktan ciddi güvenlik tehditleriyle baş başa kaldığını göstermektedir. Buna ilaveten, ABD'nin Irak ve Afganistan müdahalesiyle İran'a komşu olması ve Bush tarafından "**şer ekseni**" olarak tanımlanması, İran'm güvenlik problemlerini artırmıştır. Böyle bir çerçeveden bakıldığı zaman, İran kendi güvenliğini korumak için birçok seçeneği düşünmek zorunda kalmıştır.

Muhafazakârlar programı İran'm etkinliği ve güvenliği için nihai garantör olarak görmektedirler ve belirtmek gerekir ki, kendi politik güçlerinin devamı için düşünmektedirler. Açıkçası, İran içinde bir nükleer silah geliştirme üzerine kamuoyu tartışması problemli olabilir. Birincisi, halkın uzmanlık seviyesi düşük; konu gündeme geldiğinde karmaşık, duygusal ve genelleştirme eğilimi hâkim olmaktadır. İkincisi, İran'm NPT'ye bağlı kalarak nükleer silah edinme hakkından vazgeçmek istemesi dış dünyaya kendileri açısından iyi bir sinyal olarak gitmeyebilir. Üçüncüsü, ABD'yi suçlamalarından vazgeçirmek için muhafazakârlar tarafından asimetrik bir strateji olarak kullanılması cesaretini verebilir. Ülkenin nükleer silah elde etmesi tartışmaları, İran'da şu ana kadar, İran'ın bağımsız nükleer enerji programı geliştirmek için gerekli teknolojiyi elde etmesinin kendi hakları olduğu üzerinde

80 Arif Keskin, "Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi", Stratejik Analiz, S.70, Şubat 2006, s. 73.

odaklanmaktadır. ABD'nin gerekli teknoloji akışını engelleme çabaları, muhafazakârlar tarafından İran'ın bağımlı olmasına ve geri kalmasına yönelik bir teşebbüs şeklinde yorumlanmaktadır.[81]

İranlı yetkililer, komşularına İran'ın bir tehdit unsuru olmadığını, bölgesel istikrarı bozacak şekilde özel yeteneklerini onları korkutmak veya etkilemek için kullanmayacağı güvencesini vermektedir. ***İran, nükleer silahlara sahip olan diğer ülkeler gibi kendisinin de aynı hakka sahip olması gerektiğini ve bu silahları bölge ve dünyanın yararına kullanacağını belirtmektedir.*** İran açısından yakın tarihî geçmişe baktığımız zaman; İran'm savunma öncelikleri, Irak'la olan savaşında, Irak'ın kimyasal silahları İran'dan daha etkili kullanmasıyla, İran'a ABD ve Arap komşuları tarafından uygulanan izolasyonla şekillenmiştir. Bu hükümetler, İran tek başına savaşırken, Irak'a para, istihbarat ve silah yardımında bulunurken İran, Amerikan kaynaklı askerî donanımım bütünleyecek mali ve diplomatik destekten yoksun olarak savaşmıştır.[82]

İran, Irak savaşının bitmesinden yıllar sonra hâlâ bir yalnızlık duygusu hissetmektedir. Bazı İranlılar bunu "***stratejik yalnızlık***"[83] olarak adlandırmaktadır. **İranlıların büyük çoğunluğu, İran'm toprak bütünlüğünü korumasının, prestijini düzeltmesinin, politik bekasını sürdürmesinin yolunun, nükleer kapasitesine güvenmekten ve bu yeteneğini nükleer araştırma ve üretimde tamamıyla kendi kendine yeterli hâle gelmesine bağlı olduğunu inanmaktadır.**

İran'ın nükleer silahlanma olarak adlandırılan bir süreçte, nükleer silah üretimi, testi veya araştırma faaliyetleri gerçekleştirip

81 Shahram Chubin & Robert S. Litwak, "Debating Iran's Nuclear Aspirations", s. 107.

82 J. S. Yaphe & C. D. Lutes, a.g.e., s. 3.

83 J. S. Yaphe & C. D. Lutes, a.g.e., s. 3.

gerçekleştirmediğiyle ilgili sorular devam etmektedir. Yıllardır ABD Hükümeti ve İsrail, İran'ın nükleer silahlanma programı olduğunu beyan etmelerine rağmen, UAEA ve uluslararası kamuoyuna herhangi bir nükleer silahlanma tesisinin yerini veya bu faaliyetlerin delilini sağlayamamışlardır.[84]

İran'ın teknik açıdan nükleer silah geliştirebilmesi için, nükleer silahların üretiminde kullanılabilecek bölünebilir madde üretimi yeteneğine sahip olması gerekir. Bu da basit bir patlayıcı silah için yaklaşık 20-25 kg zenginleştirilmiş uranyum veya 6-8 kg bölünmüş plütonyum demektir. İran her iki alanda tam yakıt çevrimini geliştirmeyi 20 yılı aşkın süredir araştırmaktadır. Uranyum alanında, Natanz'da pilot ve sanayi ölçekli gaz santrifüjlü uranyum zenginleştirme tesisi inşa etmektedir. Bu tesisler Buşehr'deki nükleer santral için yakıt sağlamak üzere düşük zenginlikte uranyum üretmek maksadıyla tasarlanmıştır. Fakat, bu tesisler yılda bir düzine veya bu civarda nükleer silah üretmek maksadıyla, yeterince yüksek zenginlikte uranyum üretimi için dönüştürülebilir. Plütonyum alamnda, ağır su üretim tesisi planlamakta ve bir tane 40 megavatlık ağır su araştırma reaktörü inşa etmektedir. İran'ın harcanan yakıttan plütonyum ayrıştırmak için tekrar işleyen bir tesis inşa ettiği farz edilirse, 40 megavatlık reaktörden yılda bir veya iki nükleer silah için yeterince plütonyum üretebilir. Bu iki yaklaşımdan santrifüj programı gerçekleşmeye çok yakındır. Yine de, yapılan çalışmalarda şu anda 1000 adet santrifüj makinesi ihtiva etmesi beklenen Natanz'daki pilot ölçekli zenginleştirme fabrikasının tamamlanması ve çalıştırılmasının en azından birkaç yıl alacağı tahmin edilmektedir[85].

84 Fatih Ayduğan, a.g.e.

85 "Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment", Ed. Gary Samore, The International Institute for Strategic Studies, (Çevrimiçi), http://www.iiss.org/showdocument.php?docID=661, 18 Ocak 2006.

İran'ın zenginleştirme amacıyla, yeterli miktarda yüksek kalitede uranyum heksaflorit (UF6) besleyici madde üretimi için İsfahan Uranyum Dönüşüm Tesisi'ndeki teknik problemleri çözmesi gerekecektir. İran tarafından dönüşüm sürecinde, başlangıçtaki sarı pasta[86] arıtma adımında kullanılan özel kimyasal yöntem ve donanım, temiz UF6 üretimi için aşağı kalitededir. İran, Uranyum Dönüşüm Tesisini çok düşük kapasitede kullanmaktadır ve olmasına rağmen bu problemin aşılması zaman alacaktır. [87]

Bir zaman tahmini yapabilmek için anahtar olan İran'ın gaz santrifüj programının kapsamı ve hızıdır[88] . Nükleer programda kullanılacak bir santrifüj fabrikasını kurmak için 1500–2000 santrifüjü kapsayacak bir program yapılmalıdır. Böyle bir tesis, yaklaşık bir yılda bir nükleer silah için yeterli yüksek seviyede zenginleştirilmiş uranyum üretebilir. Şu anda, **Natanz'daki deney test ölçekli fabrika 1000 santrifüj kapasiteli olacak şekilde planlanmıştır.** Belirtilen sayıdaki santrifüj kapasitesi artırılabilir. Eğer askıya alma sona erer ve İran NPT'den ayrılırsa, İran ilk birkaç binlik santrifüjünü bulması çok zor olabilecek küçük, gizli bir yere yerleştirmeyi tercih edebilir.

2004 ilkbaharında, İran 1140 santrifüj tribün çarkı (rotor) topladı, bu rakam sahip olduğu santrifüjler hakkında makul bir bilgi vermektedir. Bununla beraber, bilgi sahibi olan uzmanlara

86 Doğada toprakla karışık olarak bulunan uranyum, kömür madeni istihsaline benzer basit tekniklerle çıkarılır. Bu safhada, toprağın içindeki uranyum oksidinin (U308) miktarı takriben yüzde 0,1 gibi çok düşük bir orandadır. Kimyevi ve mekanik usullerle toprak temizlenir ve uranyum oksidi oranı yüzde 80'e kadar yükseltilir. Uranyumun metal haline gelmeden önceki bu kaba haline "sarı pasta" denir. Sarı pasta"dan patlayıcı olmaz. Zira içindeki uranyum cevherinin yüzde 99,3'ü patlamaya elverişli olmayan, daha istikrarlı U-238 atomundan oluşmaktadır.

87 "Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment", Ed. Gary Samore, The International Institute for Strategic Studies, (Çevrimiçi), http://www.iiss.org/showdocument.php?docID=661, 18 Ocak 2006.

88 J. S. Yaphe & C. D. Lutes, a.g.e., s. 67.

göre sadece 500 tribün çarkı kademeli dizilerde çalışacak kadar iyidir. UAEA'nm Eylül koruyucular raporuna göre, İran Haziran ayında santrifüj imalatına yeniden başladıktan sonra, Natanz'daki test ölçekli fabrikada Ağustos ortalarında 70'e yakın santrifüj tribün çarkını bir araya getirdi ve test etti. UAEA'nın Kasım 2004 raporu, 10 Ekim 2004 tarihine kadar İran'ın 135 tribün çarkını bir araya getirdiğini ve Natanz'daki rakamın 1274'e ulaştığını bildirdi. Yukarda belirtildiği gibi, büyük miktarlardaki tribün çarkı bir kademeli dizide kullanılmaya elverişli olmayabilir[89] .

Bu bilgilerle, istihbarat tahminleri anlaşılabilir olabilir. Eğer İran faaliyetlerini tekrar askıya almazsa ve eğer aylık 70–100 adet santrifüjü imal eder ve test ederse, sene sonuna kadar kabaca 800-1000 adet iyi santrifüje sahip olabilir[90]. Diğer önemli bir varsayımsa, İran'ın daha büyük kademeli dizileri nispeten daha kısa bir zaman içerisinde başarılı şekilde yapabilecek olmasıdır. Diğer bir sene için de bir nükleer silah için yeterince yüksek seviyede zenginleştirilmiş uranyum imal ettiğini ve birkaç ayda uranyumu silah bileşenlerine çevirdiğini düşünürsek, **İran 2009'un başlarında ilk nükleer silahına sahip olabilir**. Bu zaman içerisinde, İran bir nükleer silahın diğer bileşenlerini hazırlamaya yetecek zamana sahiptir.

On veya yirmi yıl gibi uzun bir zaman boyunca askıya alma söz konusu olmazsa, İran uranyum zenginleştirme kapasitesini önemli miktarlarda artırabilir. Bunun için İran'ın bir an önce nükleer silah sahibi olmaya çalışmaktan ziyade, sanayi ölçekli santrifüj fabrikasını tamamlamayı beklemesi gerekmektedir. Natanz yakınlarında yerin 75 feet derinliğinde hava saldırılarından korunabilecek büyük sanayi ölçekli fabrikalar yapılması

89 J. S. Yaphe & C. D. Lutes, a.g.e., s. 67.
90 J. S. Yaphe & C. D. Lutes, a.g.e., s. 68.

için tahmini olarak 10 yıldan fazla beklemeyi göz önüne almalıdır[91]. Eğer İran bütün santrifüjlerini kuracağı iki fabrikaya yerleştirmeye karar verirse, yılda tahmini 150-200 bin ayrı iş ünitesinde daha gelişmiş P2 santrifüjleri yerleştirmesine bağlı olarak önemli miktarda üretim kapasitesine sahip olabilir. Bu kapasite kabaca senede Buşehr tipi bir veya iki nükleer güç reaktörüne düşük seviyede zenginleştirilmiş uranyum sağlayabilir. Alternatif olarak aynı kapasite silah düzeyinde 500 kg uranyumu üretmede kullanılabilir. Bir silah için 15-20 kg gerektiği düşünülürse, bu miktar bir yıl içinde 25-30 nükleer silahın yapılmasına yetebilir. Eğer Natanz tam kapasite çalışmaya ayarlanır ve düşük uranyum zenginleştirme geri dönüşüm hâlinde tekrar ederse, tesis silah seviyesinde yeterli uranyumu sadece bir silah için birkaç gün içinde üretebilir[92] .

Birçok kaygı İran'ın gaz santrifüjleri üzerine odaklanmasına rağmen, yerli kaynaklı reaktör projesi gaz santrifüjlerine göre çok daha yavaş gelişmesine karşın bir nükleer silah için gerekli maddeyi sağlayabilir. İran, UAEA'ya Arak'ta bir 40 megavatlık termal ağır su reaktörü inşa etmeye niyetli olduğunu 2003 Mayıs ayında bildirdi. İran reaktörün 2014 yılında bitirilmesinin planlandığını açıkladı. Ağır su reaktörü var olan endişeleri giderek artırdı. Ağır su reaktörleri, hafif su reaktörlerine göre silah seviyesinde plütonyum üretmek daha kolaydır. İran'ın böyle bir santrali yapması için en az 20 seneye ihtiyacı vardır. Uzun dönemli bir plan gerçekleşmeden önce, Arak'taki reaktörün senede yaklaşık 10 kg silah seviyesinde plütonyum üretmeye veya senede iki nükleer silah için yetecek kadar üretim ihtiyacı olacaktır. İran plütonyumu nükleer silahta kullanmadan önce

91 "Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment", Ed. Gary Samore, The International Institute for Strategic Studies, (Çevrimiçi), http://www.iiss.org/showdocument.php?docID=661, 18 Ocak 2006.

92 J. S. Yaphe & C. D. Lutes, a.g.e., s. 69.

plütonyumu ışınlanmış yakıttan ayrıştırmalıdır. İran bir plütonyum ayrıştırma fabrikası inşa etmeyi planlamadığını açıklamasına rağmen, UAEA'ya beyan edilmemiş doğal uranyumu yeniden işleme ve ışınlama amaçlarının olduğunu itiraf etmiştir. Bu itiraf İran'ın plütonyum ayrıştırma araştırmaları şüphesini artırmıştır. Buna ilaveten, bir dizi sıcak hücre tedarik etmeye çalıştığının bilgisi, **İran'ın Arak'ta plütonyum ayrıştırmak için tesisler inşa etmeye niyetli olduğu şüphesini fazlalaştırmıştır.**[93]

İran'ın nükleer programı ve bugüne kadar gelişmeleri incelediğimiz zaman, özellikle İran'm tam bir nükleer yakıt çevrimine[94] ihtiyaç duyduğu ve bunu da gerçekleştirmek için zamana yayarak önemli aşamaları geçtiği görülmektedir. Fakat İran rejiminin Batı'ya kapalı olması sebebiyle ve nükleer programını şeffaf bir şekilde UAEA ile paylaşmaması sebebiyle, başta ABD olmak üzere uluslararası toplum nezdinde kaygılara yol açmaktadır. Aym zamanda, İran açısından nükleer program uluslararası prestij ve caydırıcılık unsuru olarak görülmektedir. İran Devleti nükleer güç olmak istemekte ve bunu açıkça da bildirmektedir.

İran'ın kendine özgü yolu çizmesi, küresel sistemdeki konumundan kaynaklanmaktadır. **İran nükleer çalışması sebebi ile rejimin bekasını garantiye alabilmek istemektedir.** Bu konuyu AB ile diyaloglarında da açıkça dile getirmektedir. İran nükleer çalışmasını rejim bekasını özellikle ABD ve İsrail tarafından garantiye alamadığı takdirde bu yolda devam edeceğine kesin gözüyle bakmak gerekmektedir. Çünkü İran rejiminin beka sorunu ve kuşkusu, onu nükleer güce sahip olmaya itmektedir.

İran, akıllı davranmak istiyor ise dünya devletlerine güven vermelidir. İran, güven vermek için nükleer yakıt ve uranyum

93 J. S. Yaphe & C. D. Lutes, a.g.e., s. 69.

94 Uranyumun hammadde olarak istihsali, sarı pasta yapımı, zenginleştirme, yakıt imali, reaktörde kullanımı, atık yakıtın yeniden arıtılması ve tekrar kullanımı, radyoaktif maddelerin soğutulması ve muhafazalı depolara kapatılmasıdır.

zenginleştirme çalışmalarını geçici değil bir daha geri dönmeyecek şekilde durdurmalıdır. Söz konusu davranış, ABD ve İsrail gibi İran karşıtı radikal eğilimlere sahip olan ülkelerin bir cephe oluşturabilme potansiyellerini azaltabilir. Ancak yoluna aynen devam ederse doğal olarak dünyada İran karşıtı bir uzlaşma oluşabilir. Çünkü dünya, İran'ın nükleer bir güç olmasını istememektedir. Bu durum İran karşıtı bir uzlaşma için ciddi potansiyelin olduğunu da göstermektedir.[95]

İran ve ABD arasında süren bu gerginlikten en fazla bölge ülkelerinin etkileneceği değerlendirilmektedir. ABD'nin müttefiki olan **Türkiye'nin, İran'dan farklı yönetim şekliyle ve sahip olduğu jeopolitik konumuyla bu gelişmelerden en fazla zarar gören ülke olması muhtemel görülmektedir.** ABD'nin İran politikası "ilişki koparmak", "ambargo uygulamak" ve "rejim değişikliği" esasında şekillenmektedir. AB ve diğer aktörlerin bakış açısı ise diplomatik yollardan bu sorunun çözüme kavuşmasıdır. Fakat diplomatik araçların ve diğer yaptırımların neticesiz kalması bölgede olası bir askerî müdahaleyi gündeme getirebilir. Bu bağlamda, **olası bir sıcak çatışma durumunda ve sonrasında bu bölgede oluşabilecek belirsiz ve istikrarsız bir ortam Türkiye'nin zararına olacaktır. Türkiye'den böyle bir atmosferde taraf tutması istenebilir. Bu durum, Türkiye ile İran'ın, bugüne kadar geliştirdiği ilişkileri olumsuz etkilemekle beraber, bölgede güvenlik algılamalarını da değiştirebilecektir.** Çünkü İran'ın sahip olduğu uzun menzilli balistik füzelerinin etki alanına Türkiye'nin de girmesi ve bu füzelerin nükleer başlıkla kullanılabilmesi, stratejik dengelerin İran lehine bozulmasına yol açabilecektir. Dolayısıyla, nükleer güce sahip olmayan Türkiye, bu eksik yönüyle bölgesel güç olma mücadelesini kaybedebilir. Bu avantajı İran, Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde etkin olmak için ve İslami rejim politikalarını yaymak için

95 Fatih Ayduğan, a.g.e.

kullanabilir. Tüm bu gelişmeler karşısında, Türkiye'nin, İran ile stratejik dengeyi tekrar kurmak amacıyla nükleer bir güç olma çabasına girmesi muhtemel senaryolar arasında yer almaktadır. Bu senaryo gerçekleştiği takdirde yeni sorunların da gündeme gelebileceği yönünde değerlendirmeler mevcuttur.[96]

İran Nükleer Çalışmalarına Tepkiler

ABD, nükleer ve diğer konvansiyonel silahlardan arınan, bölgesel güvenliğe tehdit oluşturmayan, etkisiz bir siyasi yapıya sahip ve liberal piyasa ekonomisine eklemlenmiş bir İran hedeflemektedir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla uluslararası arenada İran'ı tecrit etme ve ambargo uygulama politikaları uygulamaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra başta AB olmak üzere, tüm dünyayı işbirliğine zorlamakta ve olası bir askeri müdahale için meşrû bir zemin oluşturmak istemektedir. Böyle bir olasılığın söz konusu olması durumunda, bölgede oluşabilecek istikrarsız ortamdan en fazla Türkiye'nin etkilenmesi muhtemel görülmektedir.

ABD yönetiminin İran'm nükleer silah geliştirebileceği imkân ve kabiliyetlere sahip olmasını engellemek konusunda karşılaştığı sorunların başında Irak'ı işgali sonrasmda yaşadığı süreç ve bunun çok boyutlu etkileri gelmektedir. Irak savaşı ve ardından gelen işgal ile ABD askerlerine yönelik saldırılar bu ülke kamuoyunda **"askeri gücü dış politikanın bir aracı olarak kullanmak"** konusunda büyük görüş farklılıklarımn oluşmasına yol açmıştır. Bu konuda toplumun hemen her kesiminde derin görüş ayrılıkları yaşanmaktadır. Siyasi görüşleriyle bugünkü ABD yönetimine yakın olan hatta yönetimde bulunmuş veya konumları gereği ilişkide olmuş kişiler arasında dahi ABD'nin İran'a karşı askeri güç kullanarak

96 Dilek Aydın, a.g.e.

bu ülkeyi nükleer silah yapmaktan alıkoyması düşüncesine karşı çıkanlar bulunmaktadır. Bu karşı çıkışın gerekçesi olarak dile getirilen sebeplerin başında Irak'a saldırmanın ve işgal etmenin gerekçesi olarak gösterilen bu ülkenin kitle imha silahları geliştirdiği yolundaki istihbaratın yanlış olduğunun hemen herkes tarafından ifade edilmesi ve hakkında benzer iddialarda bulunulan İran konusunda da yanılgıya düşebilecekleri olasılığı gelmektedir. ABD Senatosu İstihbarat Komitesi başkanı Cumhuriyetçi Senatör **Pat Robertson** dahi "**Irak konusunda yapılan affedilmez hatadan sonra İran'la ilgili her türlü istihbari bilgiye büyük şüphe ile yaklaştığını**" ve "**bu konuda yüzde yüz tatmin edici bilgi olmadığı takdirde bu ülkeye karşı güç kullanılmasına destek vermeyeceğini**" açıkça söylemiştir.

İran'a karşı kısıtlı da olsa askeri operasyon yapılamasına karşı çıkanların dile getirdiği görüşlerden bir diğeri, bu ülkenin Irak ile hiç bir şekilde karşılaştırılmayacak özelliklere sahip olduğudur. Irak'm dört katı büyüklükte araziye, üç katı nüfusa ve çok daha güçlü askeri imkân ve kabiliyetlere sahip olan İran'a karşı o ya da bu sebeple kısıtlı bir askeri operasyon gerçekleştirilmesi durumunda dahi bu girişimin söz konusu ülke tarafından açık düşmanca tavır olarak nitelenmesi ve sahip olduğu bütün imkânlarla ABD'ye karşılık vermesi hakkının doğacağı ifade edilmektedir. Nitekim İranlı yetkililer özel konuşmalarda "**eğer ABD tesislerimize saldırırsa Allah bilir ne olur, o takdirde elimizdeki bütün imkân ve kabiliyetlerimizle Afganistan'dan Lübnan'a, Körfez'den Akdeniz'e kadar ABD'nin çıkarlarına en büyük zararı vermek için her şeyi yaparız**" demektedirler. Bu ifadeler içinde İran'ın bazı terör gruplarıyla olan ilişkilerini de devreye sokarak ABD'nin en hassas olduğu terörizm silahı ile karşılık vermesi olasılığı da bulunmaktadır. Bu olasılık ABD'de konu hakkında uzman olan ve yorum yapan kişiler

tarafından da sıkça hatırlatılmaktadır. Bu çerçevede ABD'nin Irak'ta bulunan 155 bin askerine yönelik saldırı olma ihtimali de güç kazanmaktadır. [97]

11 Eylül saldırısından sonra bölgede artan ABD nüfuzundan, hem İran hem de Rusya Federasyonu rahatsızlık duymaktadır. Bu noktada çıkarları uyuşan iki devlet arasmdaki ilişkiler, özellikle Rusya Federasyonu'nun 1995'ten beri İran'ın nükleer programım desteklemesiyle beraber yoğunlaşmıştır. **ABD ve İsrail önderliğinde uzun yıllar devam eden baskılara rağmen, Rusya Federasyonu, İran'a nükleer enerji alamnda destek verme fikrinden caydırılamamıştır.**[98] Çünkü ABD'nin bu bölgedeki stratejik amaçlarını gerçekleştirmesi, Rusya Federasyonu'nun Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi güneyden kuşatılması sonucunu doğurabilir. Bu durum, iki küresel güç arasında yeni enerji yollarının ve kaynaklarının kullanımı ile ilgili sorunları gündeme getirebilir. Rusya Federasyonu'nun, Orta Asya ve Kafkasya Bölgesi'nde ABD'nin etkisinin artması sonucu, İran'm nükleer teknolojisini

97 ABD Başkanlarından Bill Clinton döneminde Savunma Bakan yardımcısı konumunda bulunmuş olan Harvard Profesörü Ashton Carter, "1994 yılında Kuzey Kore ile yaşanan benzer bir kriz durumunda bu ülkeye karşı kısıtlı askeri güç kullanımı ihtimalini de hesaba kattıklarını" ancak "böyle bir saldırıya Kuzey Kore'nin Yarımada'daki askerden arındırılmış bölge ile Güney Kore arasında bulunan 25 bin Amerikan askerine karşı saldırıda bulunması olasılığını dikkate alarak bundan vazgeçtiklerini" 30 Eylül 2004 tarihinde Fletcher School'da yapılan bir toplantı sırasında dile getirdi. İran'a yapılacak bir saldırı durumunda bu kez bu ülkenin kolaylıkla karşılık verebileceği mesafede ve konumda 155 bin Amerikan askeri bulunmakta. ABD yönetimi ya da halkının bunu dikkate almaması mümkün görünmemektedir. Benzer bir görüşü, ABD'de askeri operasyonların planlanması ve uygulanması konularında fiilen en etkili konumda bulunan Merkezi Kuvvetler Komutanlığı'ndan emekli olan General Anthony Zinni de 8 Aralık 2004 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşması sonrası İran'a karşı bir askeri operasyon hazırlığı yapması Başkan tarafından istendiği takdirde nasıl bir planlama yapardı şeklindeki bir soruma "bu yapılabilecek en büyük aptallık olur böyle bir emri uygulamazdım" şeklinde cevap vermiştir. Mustafa Kibaroğlu, a.g.e.

98 Helin Sarı Ertem, a.g.e., s.272.

geliştirmesine destek olması, yeni bir **"nükleer komşu devlet"** oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu durum, Avrasya coğrafyasında değişen dengeler neticesinde, hem Rusya Federasyonu'nun hem de Türkiye'nin güvenlik algılamalarını, tekrar gözden geçirmesine yol açabilir.

Çin, İran'm nükleer politikalarına bakış açısını enerji ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmektedir.[99] Son yıllarda yaşadığı ekonomik gelişimine paralel olarak artan enerji ihtiyacını bu bölgeden karşılamak istemektedir. Bu bakımdan Orta Doğu coğrafyasında yaşanan istikrarsız ortamı, kendi çıkarları ve hedefleri doğrultusunda şekillendirmek için bu bölgede güvenilir bir aktör olma çabası içersindedir. Çin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki veto gücü ve uluslararası politikalarında gün geçtikçe artan etkisiyle, İran nükleer programının UAEA kapsamında barışçıl yollarla çözülmesini desteklemektedir. Çin, diğer taraftan Orta Doğu bölgesini, gelişen silah sanayisi için önemli bir pazar olarak görmektedir. Bu bağlamda **Çin, global alanda yalnız kalan İran'ın, silah tedarikçisi konumuna da gelmiştir.** Türkiye, İran'm sahip olduğu nükleer ve silah kapasitesinin, Çin tarafından desteklenmesini, önümüzdeki dönemlerde önemli bir tehdit sorunu olarak gündeme getirebilir.

İran'ın bugün sahip olduğu ve geliştirmeye devam ettiği nükleer alandaki kazammların elde edilmesinde Avrupa Birliği'ni oluşturan ülkelerin direkt veya dolaylı olmak üzere önemli payı bulunmaktadır. 1960'lı ve 70'li yıllarda İranlı öğrencileri ve teknisyenleri kendi ülkelerine çekmek, onları çok sayıda nükleer tesiste, laboratuarda ve akademide görev yapacak bilgi ve beceriyle donatmak ve bu yolla **İran'm çok istekli olduğu çok sayıda nükleer reaktör kurma projesinden büyük pay kapmak için Almanya, Fransa ve İngiltere adeta**

99 Fatih Ayduğan, İran'ın Nükleer Güç Olma Politikası ve Türkiye'ye Etkileri, s.131.

birbirleriyle yarıştılar. Bu dönemde yalnız Almanya'ya bu alanda eğitim almak üzere giden İranlı gençlerin sayısı, Şubat 2005'te Berlin'deki bir konferans ortamında bu konunun içinde bulunmuş Alman bilim adamı tarafından, "**yüzlerce**" olarak ifade edilmiştir. Adı geçen diğer ülkelerde de benzer bir süreç yaşandığı tahmin edilebilir. Bugün İran'ın bilimsel ve teknik alt yapısının büyük çoğunluğunu bu süreçten geçmiş kişiler oluşturmaktadır.

AB'nin İran'ın nükleer programına bir başka katkısı, direkt olarak olmasa da, ABD yönetimi tarafından 1993 yılında benimsenen bir politikayla Irak ile birlikte İran'a karşı da çeşitli kısıtlamalar uygulamak ve nükleer silah geliştirmekte kullanabileceği gelirler elde etmesini zorlaştıracak ticari yaptırımlar uygulamayı amaçlayan "**çifte kıskaç**" politikasına fazla itibar etmemesi ve İran'la ticareti her geçen yıl daha da arttırması şeklinde olmuştur. **ABD yönetiminin büyük tepkisini çeken ve sürekli eleştirilerine hedef olan AB ülkeleri, özellikle ABD'li firmaların kendi ülkeleri tarafından konulmuş yaptırımlara rağmen paravan şirketler aracılığı ile İran ile ticaret yaptıkları açığa çıkınca rahatlamışlardır. Bazı bilgilere göre 1997–99 yılları arasında İran'ın en büyük ikinci ticaret ortağı (şirketler vasıtasıyla) ABD olmuştur.** Bundan sonra zaten fiilen işe yaramayan "çifte kıskaç" politikası önemini ve varlığını yitirmiştir.[100]

AB ülkelerinin İran'ın nükleer programına başlangıçta bakış açısı ABD'den farklıdır. ABD'nin İran politikası "ilişki koparmak", "ambargo uygulamak" ve "rejim değişikliği" esasında şekillenmiştir. AB'nin İran politikası rejim değişikliği yerine "**"iç ve dış politikada reform"** talebi temelinde şekillenmiştir.[101] **AB'nin İran'a karşı böyle bir politika uygulamasının temel nedeni enerji kaynaklarına olan bağımlılığın gün geçtikçe**

100 Mustafa Kibaroğlu, a.g.e.

101 Arif Keskin, "İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar", http://www.turksam.org/tr/a77.html

artmasıdır. Bunun sonucu olarak AB, zengin enerji kaynaklarına sahip olan İran ile yakınlaşmak istemektedir. Bu bakımdan, İran'ın bu istikrarsız bölgede nükleer silahlanma kapasitesine ulaşmasından ve ABD'nin de bu gelişmeyi kendi bölgesel amaçları için fırsat olarak değerlendirmesinden endişe duymaktadır. AB'nin girişimleri sonucunda İran İslam Cumhuriyeti uranyum zenginleştirme faaliyetlerini bir süre askıya almıştır. Fakat Ahmedinecad'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla beraber bu faaliyetlerine tekrar başlayacağım açıklaması, AB ve ABD tutumlarını aynı eksende buluşturmuştur. Bu doğrultuda, ileriki dönemlerde İran sorununun daha karmaşık bir hal alması durumunda, Türkiye'ye, AB liderliğinde bir İran dış politikası yürütülmesi öngörülebilir. Fakat AB ile ortak bir politika oluşamaması Türkiye'nin müzakere sürecini etkileyebilir.

ABD yönetiminin, İran'ın nükleer silah sahibi olmasını sadece **"sopa göstererek"** engelleme girişimlerinde karşısında tüm dünya halklarından ve kendi halkının büyük kısmından kaynaklanan tepkiyi görmesinde, **İsrail'in güvenliğini düşünerek ve İsrail'in yönlendirmesiyle hareket ettiği düşüncesi** önemli rol oynamaktadır. Benzer süreçten geçen ve NPT'de olduğu süre zarfında gizlice nükleer silah üretme yeteneğini geliştiren ve bilahare NPT'den ayrılarak nükleer silah sahibi olduğunu da açıklayan Kuzey Kore'ye karşı adeta hiç bir şey yapmayan ya da yapamayan ABD'nin İran'a karşı çok daha "uzlaşmaz" ve "katı" davranmasına gerekçe olarak İsrail'e tehdit oluşturması gösterilmektedir. İsrail, her fırsatta kendisini yok etmekten söz eden mollaların yönettiği bir ülkede topraklarına kadar ulaşabilecek balistik füzelerin bulunmasını ve bunların üzerine nükleer silah konulması olasılığını hayati bir tehdit olarak değerlendirmekte ve her ne pahasına olursa olsun İran'ın bu yeteneğini geliştirmesine engel olunması gerektiğini ifade etmektedir. İsrailli yetkililer, bu

konuda kendilerinin ya da ABD'nin gerekli adımları atabileceğini ifade etmektedirler.

Irak'ın 1970li yıllarda nükleer silah geliştirme projesi olduğu iddiasıyla kritik aşamaya geldiğini düşündüğü Osirak nükleer reaktörüne İsrail'in 1981 yılında bir hava saldırısı düzenlemesini hatırlayan birçok uzman, İran'a karşı da böyle bir olasılığın varlığından söz etmektedirler.[102] ABD başkan yardımcısı **Dick Cheney** İsrail'in böyle bir niyeti olabileceğine işaret etmiş, İsrailli yetkililer de "**umarız ABD bu işi bize bırakmaz**" şeklinde görüş ortaya koymuşlardır. Ancak, kısıtlı ve belli hedeflere karşı nokta vuruşlu da olsa İsrail'in İran'daki nükleer tesislere karşı hava saldırısı gerçekleştirmesinin önünde de ABD için geçerli zorlukların bir kısmı bulunmaktadır. Bununla beraber önemli farklılıklar da mevcuttur.

Farklı olan unsurlardan önemli bir tanesi bu konuda İsrail halkı içinde çok derin görüş ayrılıkları yaşanmakta olmaması, ya da farklı görüşte olanların ağırlığının ABD'dekine oranla daha zayıf kalmasıdır. Bürokrasi ve siyaset dünyasında da çok çatışmalı bir ortam söz konusu olmamakta. Ayrıca, İran'a karşı böyle bir saldırıda bulunduğu takdirde kendi ulusal güvenliğine fazla bir katkı olmayacağını, aksine terörü teşvik etmek suretiyle zarar göreceğinin düşünen ABD halkı ve yöneticilerinin aksine, İsrail halkında ve yöneticilerinde bu konuda terörle içiçe yaşamanın yarattığı bir kanıksamışlık sezinlenmektedir. İran'a yapılacak bir saldırının zararları, yapılmaması durumunda bu ülkenin nükleer silah sahibi olması sonrasında yaşanabilecek olası zararlardan daha az olacağı değerlendirilmektedir. Bu durum, "**eğer bir askeri operasyon yapılacaksa zaten bu konuda sicili pek temiz olmayan İsrail tarafından yapılması**" düşüncesini

102 Bkz. Sholomo Nakdimon, First Strike: The Exclusive Story of How Israel Foiled Iraq's Attempt to Get the Bomb, *New York: Summit Books, 1987.*, Mustafa Kibaroğlu, a.g.e.

gündeme getirebilir. Bu takdirde İran'daki tesislere karşı bir askeri operasyon olasılığı artabilir.[103]

İran'ın nükleer politikalarının Türkiye'ye Etkileri

2011 yılının hemen öncesinde en iyi dönemlerinden birini yasayan İran ve Türkiye ilişkileri Arap Baharı ve NATO'nun füze kalkanım Malatya'ya yerleştirmesi ile çıkmaza girdi. Arap Baharı'nın Suriye'ye de sirayet etmesi sonrasında İran, İsrail kartı olan müttefiki olan Esad yönetimine destek verirken, Türkiye Esad'a yönelik eleştirilerini daha da artırarak muhalefetin taleplerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini ısrarla öne sürmüştü. Ayrıca nükleer krizden ötürü İran'a olan baskımn yoğunlaştığı bir dönemde Türkiye, Brezilya ile birlikte bu meselenin çözülmesi adına İran ile uluslararası kuruluşlar arasında arabulucu olacaklarını ilan eden Tahran Bildirisi'ni (2010) imzaladı. Bu bildiri uluslararası cevrede ciddi anlamda kabul görmemiş ise de İran ile Türkiye'nin ikili ilişkilerinin gelişmesine ve aralarında bir güvenin oluşmasına yol açtı. Ancak füze kalkanı sisteminin kurulması bu zor koşullarda sağlanan güven ortamına zarar vererek İran'ın Türkiye ile ilgili şüphelerini yeniden ön plana çıkarttı.[104]

Türkiye, NPT'ye nükleer silaha sahip olmayan bir devlet olarak taraf, nükleer silahların yayılmasımn önlenmesi normunu benimsemiş ve bu konudaki uluslararası rejimin diğer unsurlarına bağlı bir ülkedir. Türkiye'nin zor bir coğrafyada neden bu konumu bir güvenlik zafiyeti değil de bir güvenlik varlığı

103 Mustafa Kibaroğlu, a.g.e.

104 Bedir Sala, "İran'ın Dış Politikasını Anlamak", Stratejik Düşünce Enstitüsü, 6 Şubat 2012, http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1767/iranin-dis-politikasini-anlamak.aspx, Erişim Tarihi: 12.12.2012

olarak algıladığı ve bunu sürdürdüğü sorusu üzerine çalışmalar yapılmıştır.[105]

Türkiye'nin nükleer silahlarla ve nükleer caydırıcılıkla ilgili politikasının temel dayanağı NATO ittifakıdır. Ancak bu, tek başına Türkiye'nin nükleer silaha sahip olmayan devlet statüsünü bir güvenlik varlığı olarak benimsemesi ve korumayı istemesinin nedenlerini açıklamaz. Bunun yanında Ankara'nın, NPT'ye taraf ve yayılmayı önleme rejiminin diğer unsurlarına bağlı olmasının sebebi nükleer silahlarının yayılması sorununun çok taraflı olarak idare edilmesi gereken bir mesele olmasındandır. Türkiye de sistem içinde kalarak bu konudaki problemleri çözme mekanizmalarından yararlanmaktadır. İnşacı perspektiften bakılacak olursa Türkiye'nin politikası ona uluslararası toplum içinde "kabul gören" bir devlet konumu/statüsü kazandırmaktadır ve bu da güvenliğine katkıda bulunmaktadır.[106]

İran'ın nükleer silahlar üretecek kapasiteyi geliştirmesi Türkiye'yi birçok bakımdan olumsuz etkileyen bir gelişme olacağı kesindir.[107] 1639 tarihli **Kasr-ı Şirin** Antlaşması'ndan günümüze açık bir savaşa girişmeyen Türkler ve İranlılar arasında zaman zaman çekişme ve rekabet ortamı gelişmiş olsa da ilişkiler genel olarak barışçıl olarak nitelenebilir. Bu durumun sağlan-

105 Leon Fuerth, "Turkey: Nuclear Choices Amongst Dangerous Neighbors," in The Nuclear Tipping Point, Kurt M. Campbell, Robert J. Einhorn ve Mitchell B. Reiss, eds., Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2004, pp. 145-174; Şebnem Udum, "Turkey's Nuclear Comeback: An Energy Renaissance in an Evolving Regional Security Context," The Nonproliferation Review, Vol. 17, No. 2, July 2010, ss. 365-377; Jessica C. Varnum, "Turkey in Transition: Toward or Away from Nuclear Weapons?" in Forecasting Nuclear Proliferation in the 21st Century: A Comparative Perspective, in William C. Potter and Gaukhar Mukhatzhanova, Stanford: Stanford University Press, 2010, ss. 229-254.

106 Şebnem Udum, "Turkey's Non-Nuclear Weapon State Status: A Theoretical Assessment," ISYP Journal, Vol.3, No. 2, 2007, ss. 51-59.

107 İran'ın nükleer silah kapasitesi geliştirmesinin Türkiye açısından bir değerlendirmesi için bkz. Mustafa Kibaroğlu, "Iran's Nuclear Program May Trigger the Young Turks to Think Nuclear" (*www.ceip.org*) Aralık 2004.

masında en önemli etkenlerin başında her iki gücün de birbirlerine birçok bakımlardan denk olmaları ve olası bir çatışmadan net avantaj elde edecek tarafın öngörülmemesidir. Yakın tarihte ve günümüzde de İran ve Türkiye, gerek askeri, gerekse coğrafi ve demografik açılardan birbirlerine denk bir görüntü ortaya koymaktadırlar. Ancak, nükleer silah kapasitesine sahip olması durumunda günümüzdeki denklik İran'ın lehine bozulabilir. İran ile Türkiye arasında gerek İslami ideolojinin yayılması konularında, gerekse Kafkaslar ve Orta Asya'da etkin olma girişimlerinde sorunlar yaşaması olasılığı artar. Çünkü **askeri açıdan belli bir üstünlüğe sahip olduğu düşüncesine kapılabilecek İranlı yöneticiler Türkiye ve Türk dünyasına yönelik tutum ve davranışlarını değiştirebilirler.**

İran'ın nükleer silah kapasitesi geliştirmesinin Türkiye açısından bir başka olumsuz etkisi de Türkiye'nin bir dış politika prensibi olarak benimsediği uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda hemen yanı başında olumsuz bir örneğin yaşanması olacaktır. Nükleer silahların (ve diğer kitle imha silahlarının) yayılmasının önlenmesi rejimlerin güçlendirilmesine destek veren ve bu konuda üzerine düşenleri dikkatle ve özenle yerine getiren Türkiye'nin söz konusu rejimler vasıtasıyla uluslararası barış ve istikrarın korunabileceği konusundaki güveni sarsılabilir. Ülkede birçok kişi, kurum ve kuruluş uluslararası hukuk ve onun araçlarının bu yönde ne derece etkin oldukları konusunu güçlü bir şekilde tartışmaya açabilirler.

Son dönemde NATO'nun sağladığı düşünülen güvenlik şemsiyesinin ne kadar etkin olduğu konusunda, özellikle Irak'ın ABD tarafından işgali öncesinde Kuzey Atlantik Konseyi bünyesinde Türkiye ile ilgili yapılan tartışmalar sebebiyle Türk kamuoyunda ve güvenlikle ilgili çevrelerde

endişelerin doğmasına sebep olmuştur.[108] ABD ile Mart 2003'te yaşanan **"tezkere"** krizi sebebiyle ilişkilerin kötüleşmesi, ardından Temmuz 2003'te Irak'ın Süleymaniye kentinde Türk askerlerinin ABD'li askerlerce tutuklanması ve bu durumun yarattığı infial duygusu, uluslararası alanda **"güç"**ün önemini Türk toplumunun hemen her kesiminde bir kez daha gündeme getirmiştir.

Bu gibi gelişmeler ve tartışmalar sonrasında Türkiye'de nükleer silahlara bakış açısı değişme yönünde eğilim gösterebilir. Nükleer silahlara sahip olunması ya da en azında bu yönde bir alt yapının geliştirilmesi gibi görüşlerin belli bir zemin kazanması söz konusu olabilir. Son derece hassas bir konu olan nükleer enerji ve bu enerjiden sivil (ya da askeri) amaçlarla faydalanılması konuları yanlış platformlarda tartışmaya açılabilir. Bu gibi tartışmaların Türkiye'nin ve Türk halkının yüksek çıkarlarına hizmet etmesini sağlamak ve bu süreci yönetmek ciddi zorluklar ve sorunlar içerebilir.[109]

Türkiye'nin İran'ın nükleer kapasite geliştirmesine bakışında etkili olan unsurlar, öncelikle iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek ve bölgenin yeni bir istikrarsızlığa sürüklenmesini önlemek kaygılarıdır demek yanlış olamayacaktır. Türkiye kendisinin de taraf olduğu ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasına imkan veren NPT'den doğan haklarını İran'ın kullanması konusunda olumsuz bir tutum içinde bulunması doğal olarak beklenemez. Türkiye'nin de son kırk yıl içinde birçok kez giriştiği ancak sonuçlanamayan nükleer enerji üretme planları bulunmaktadır.[110] Ancak, İran'ın haklarını kullanması-

108 Konuya ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. Hikmet Erdoğdu, Avrupa'nın Güvenliğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2004.

109 Bu konuda bkz. **Mustafa Kibaroğlu**, "Nükleer Silahlar ve Türkiye,", *Görüş* (Haziran/Temmuz 2004), s. 24–31;

110 Bkz. **Mustafa Kibaroğlu**, " Turkey 's Quest for Peaceful Nuclear Power," *The Nonproliferation Review* (Bahar/Yaz 1997), Cilt. 4, Sayı. 3, ss. 33-44.

nın yanı sıra sorumluluklarını da tam olarak yerine getirmesi konusunda Türkiye bazı telkinlerde bulunmaktadır. Çünkü bu sağlanamaz ve süreç ABD'nin (İsrail ile birlikte veya tek olarak) askeri bir girişimde bulunmasına yol açarsa bu durumdan en büyük zararı görecek ülkelerden biri Türkiye olacaktır. Hem bölgede istikrarsızlık daha da genişleyecek, hem de **olası bir asker harekât konusunda Türkiye, ABD'nin ve buna karşı İran'ın güçlü talepleri ile karşı karşıya kalabilecektir.**

İran Türkiye'den de tehdit algıladığını iddia etmektedir. İran açısından bu tehdit Türkiye'nin tek başına yarattığı bir tehditten ziyade Türkiye'nin Batı ittifakının bir parçası olmasından ve ABD ve İsrail ile kurduğu özel ilişkinin sonucu olarak dikkat edilmesi gereken bir unsura dönüşmektedir. İran, Türkiye'yi ABD ve İsrail yanlısı olmakla suçlamakta ve Türkiye ile İsrail arasında 1996'da imzalanan askeri anlaşmadan büyük bir rahatsızlık duymaktadır. İran'a bakılırsa, Türkiye'nin, istihbarat alanmda, elektronik denetimde İsrail ile işbirliği içine girmesi, İsrail'i İran'ın ve Suriye'nin sınırlarına taşımıştır. Bugün İran üzerinde çalışan birçok uzmanın üzerinde anlaştıkları nokta, **İran'ın nükleer silah geliştirmeye yönelmesinin milliyetçiliğinin bir ürünü olarak ortaya çıktığıdır.** Nükleer tesisler, siyasal liderliğin, kapatılmalarına, sökülmelerine kolaylıkla karar verilmeyecek kadar politik ve sembolik bir önem taşımaktadırlar. ***Nükleer güç sahibi olmak, İran için bir bağımsızlık sorunudur, bir kendi kendine yeterliliği ispat meselesidir, ABD - İsrail eksenine karşı bir başkaldırıştır, Pers medeniyetinin ihtişamını, üstünlüğünü, Batıya ve Sünni Araplara karşı ortaya koymanın ve İran'ın bölgesinde ve Dünyada önemli bir ülke olduğunu herkese göstermenin bir aracıdır.***

ABD'nin İmparatorluk Projesini Gerçekleştirme Düşüncesi Çerçevesinde İran Krizi ve Türkiye

DOÇ. DR. ŞENOL KANTARCI[1]

Türkiye için, *bölgede Irak bir ön hazırlık kursuydu, asıl sınav İran'dır...* (Ş.K.)

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 21. yüzyılda Amerikan tek kutupluluğu ve yegâne güç olma amaçlı *"imparatorluk projesini"* gerçekleştirme gayesiyle; merkezini, Avrupa-Asya kıta bloğunun oluşturduğu coğrafyada, yeni bir askerî-politik yapılanma/konuşlanma gerçekleştirme politikasını tatbik etmeye başlamıştır. Merkez eksenleri Orta Asya, Güney Kafkasya ve Orta Doğu olan ve jeopolitik düzenlemeler de içeren bu Atlantik yaklaşımının iki temel hedefi vardır: Birincisi, dünya sanayi sistemini ayakta tutan petrolün denetimini mutlaka kontrol altına almak ve böylece gelecek 25-30 yıl içerisinde, petrolü ve denetimini güvence altına almanın ötesinde, muhtemel rakipleri olarak güçlenen Çin, Hindistan ve Avrupa Birliği (AB)'nin de enerji ihtiyacını denetimi altına almayı hedeflemektedir. İkinci hedef olarak Washington, enerji kaynaklarının yer aldığı merkezlerin yanı sıra enerji nakil hatlarının geçtiği coğrafyaların çevresinde de askeri yapılanmalar oluşturarak, bir yandan Orta

1 "Doç. Dr.", Kırıkkale Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. skantarci@hotmail.com -mskantarci@gmail.com.

Asya ve Kafkasya'da diğer yandan da Orta Doğu'da güç yansıtımı yapabilceği politik-askeri yapılanmalar oluşturmayı amaçlamaktadır.[2]

Avrasya coğrafyası genelinde hayati çıkarlarının farkında olan Washington yönetiminin, 1998 yılındaki *Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi*'nde, bölgedeki enerji rezervlerinin uluslararası pazarlara çıkartılmasında ABD'nin üstleneceği rolün önemli olduğuna ve rezervlerin aktarılışının güvenli bir ortamda gerçekleşmesi için bölgede istikrarın ve yaşam standartlarının yükseltilmesi gereğine işaret edilmiştir. Washington'a göre; İstikrarlı ve müreffeh Kafkasya ve Orta Asya, Akdeniz'den Çin'e uzanan geniş bir bölgede istikrar ve güvenliğe katkı sağlayacak ve Kafkasya gaz ve petrol rezervlerinin, ABD'nin ticari katılımıyla, dünya piyasalarına aktarılmasını mümkün kılacaktır. Bunun için 1999 Temmuz'unda ABD Kongresi'nden geçen *İpek Yolu Strateji Yasası*, 1999'daki *Ulusal Strateji Belgesi*, yine 1999 yılı 19 Kasım'ında İstanbul'da imzaladığı *Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Anlaşması* ve *Trans-Hazar Gaz Boru Hattı* gibi girişimleri gerçekleştirmiştir[3]. Aynı konuların 2000 yılı *Savunma Strateji Belgesi*'nin içerisinde yer almasının hemen ardından 2001 yılı 11 Eylül olayından sonra Afganistan'ı işgaliyle Orta Asya'ya ve 2003 yılı Mart ayında Orta Doğu'ya büyük bir askeri varlıkla girmiştir. Arap Baharı adıyla 2011 yılı aralık ayında başlayan Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye gibi Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde gerçekleşen devrim nitelikli isyan hareketleriyle mevcut liderlerin devlet başkanlıklarından düşürülerek Atlantikçi zihniyetin iktidara taşınmasım sağlamıştır. Dola-

2 Ümit Özdağ, "Türkiye'nin Irak Politikasının Belirleyicileri", ASAM Stratejik İnceleme Raporu. Ankara, 2003.

3 Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=vizyon İndirme Tarihi: 24 Şubat 2004.

yısıyla artık ABD, Avrasya coğrafyasındaki ulusal çıkarlarını, bizzat kendisinin koruyacağı zemini hazırlamıştır. Bundan sonra ABD, söz konusu projelerini gerçekleştirebileceği, güvenli ve istikrarlı bir alan oluşturmak zorunluluğu içerisine girmiştir. Gerek 11 Eylül sonrası Afganistan'la başlayan, hemen sonrasında Orta Asya eksenli yerleşim gerekse Şubat 2003 itibarıyla gerçekleştirdiği İkinci Irak işgal operasyonu ve 2011 Arap Baharı, Washington'un oturtmayı amaçladığı *ABD imparatorluk projesi* amacının sadece bir kısmını oluşturmaktadır.[4] Washington plânlarında, Orta Doğu'da bu projeye tehdit teşkil edebilecek, her türlü engelin etkisiz hale getirilmesi ve *imparatorluk projesi*ni gerçekleştirmenin gereklilikleri, söz konusu plânın/projenin ana ekseni olarak ortaya çıkmaktadır.

ABD'nin *İmparatorluk Projesi*'nde İkinci Adım İran mı Olacak?

Avrasya coğrafyasında uygulama safhasına koyduğu *imparatorluk projesi*nde *Küçük Şeytan* olarak tanımladığı[5] Irak'ı/Irak'ın enerji kontrolünü denetimi altına alan Washington, -stratejik analizcilerin öngörülerinde 2006 yılında Suriye'ye yönelik bir işgal hareketinin varlığı dillendirilirken- tehditkâr bir söylemle dış politikasını, *Büyük Şeytan* olarak adlandırdığı İran'a yöneltmiştir.

Önemli bir güzergâh ve köprübaşı sayılan, bölgesel bazdaki konumu nedeniyle jeopolitik bir özel konuma sahip olan İran'ın

4 Özdağ, "Türkiye'nin Irak Politikasının Belirleyicileri", "Amerikan yapılanmasının Orta Doğu'da da Irak ile sınırlı kalmayacağı anlaşılmaktadır. ABD Başkanı Bush'un Haziran 2002'de West Point Askeri Akademisi'nde İran'ı hedef alan konuşması, Savunma Bakanlığı Danışma Kurulu Başkanı Richard Perle'ün Suriye'yi uyaran açıklaması Washington'un amaçları doğrultusunda ipucu vermektedir. Bugün kimse üzerinde durmasa da Irak savaşını takiben Washington'un ilk yöneleceği Orta Doğu sorununun Arap-İsrail ihtilafı olacağı düşünülmektedir" (Özdağ, "Türkiye'nin Irak Politikasının Belirleyicileri").

5 ABD '*Büyük Şeytan*' Olarak İran'ı tanımlamaktadır.

uluslararası bazda jeostratejik bir konumu bulunmaktadır. Jeopolitik ve jeostratejik konumuna, sahip olduğu zengin doğalgaz ve petrol yatakları da eklendiğinde bu defa İran'm jeoekonomik konumu dikkat çekmektedir. Bu yüzden İran tarihi, istikrarla istikrarsızhğı birlikte yaşamıştır. Yüzölçümü, coğrafi konumu ve özellikle Hürmüz Boğazı'nı kontrol etmesi, nüfus yapısı ve bu nüfus içerisindeki Şiî Müslüman unsurunun ağırlığı ve askeri gücü ile diğer körfez ülkelerine oranla büyük bir üstünlük sağlamaktadır. İran, mevcut coğrafyası ile hem Hazar havzasına doğrudan ortak olmasımn yanı sıra müdahil de olması hem de Orta Asya doğal gaz ve kaynaklarmın boru hatları vasıtasıyla Körfez'e ve dış dünyaya ulaştırılmasında rol oynayabilecek önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Bu yüzden bir bakıma İran'ı kontrol eden ya da İran'a sahip olan büyük bir güç, sadece Körfezi değil, Körfezle beraber Hazar havzası ve Orta Asya doğal enerji kaynaklarını da kontrol etme yetisine sahip olacaktır.[6]

Dünyanın üçüncü büyük petrol rezervlerine sahip, OPEC'in ikinci büyük üreticisi konumuyla dünya petrol fiyatını belirleyebilen ender ülkelerden birisi olan[7] İran, yıllık yaklaşık 34 milyar dolarhk petrol ihracatı yapmaktadır.[8] İran'm, Orta Doğu'yu Orta Asya ile birleştiren, petrol kaynaklarmın yüzde 65'ini bünyesinde bulunduran, Körfez bölgesini ve Hürmüz Boğazı'nı denetleyen jeostratejik konumu[9] gerek bölgesel gerekse küresel anlamda önem taşımaktadır.

6 Hikmet Erdoğdu, Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğu'na İran, IQ Yayınları, İstanbul, 2008, s. 230-231.

7 Ergin Yıldızolu, "İran Büyü Tehdit! Ama Kime?", http://sendika.org/yazi.php?yazi_no=4560 İndirme Tarihi: 29 Ocak 2006.

8 http://www.opec.org/aboutus/member%20countries/iran.htm , İndirme Tarihi: 8 Şubat 2006.

9 "Asıl Sorun Nükleer Program Değil", http://www.haber10.com/makale/1870/ İndirme Tarihi: 29 Ocak 2006.

Basra Körfezi'nden Hazar Denizi'ne oradan da Umman Denizi'ne uzanan sahillerinin yanı sıra Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan ile uzun kara sınırlarına sahip bulunan İran ayrıca, 812 trilyon metreküplük doğalgaz rezervleriyle Rusya'dan sonra doğalgaz açısından da dünya ikinciliğini elinde bulundurmaktadır.[10]

Avrasya'da SSCB sonrası oluşan yeni jeopolitik haritada İran, kritik olarak önemli jeopolitik eksen rolü oynarken aynı zamanda bölgede jeostratejik olarak da etkindir.[11]

1990'ın ilk yarısında Washington'un İran'a yönelik dış politikası, ne yakın-ne uzak şeklinde tammlandırılabilir. Washington, Basra Körfezi'nin doğu kıyılarına egemen olan, Azerbaycan'a karşı hırslı tavrının dışında, Orta Asya'nm yeni siyasi çeşitliliğinin istikrarına destek sağladığı için ABD'ye düşmanlığına bakılmaksızın (İran'ın) bağımsızlığımn desteklenmesi gereğine inanan bir politika izlemiştir. Aynı şekilde, Rusya'nın uzun vadede Amerika'nm Basra körfez bölgesindeki çıkarlarını tehdit etmesine karşı (İran'ın) bariyer oluşturduğunu[12] düşünen Washington, İran dış politikasım, 1990'dan 1995'e kadar dengede/çatışmasız olarak sürdürmüş ancak, 1995'ten sonra İran'a yönelik dışlayıcı bir politika izlemeye başlamıştır.

Amerikan Senatosu, 1996 yılında İran ve Libya'ya yönelik bir Yaptırım Yasası (ILSA) kabul ederek Amerikan şirketleri dışındaki şirketlerin İran'm petrol ve doğalgaz sektörüne yıllık 20 milyon doların üzerinde yatırım yapmasımn önüne geçmiştir. Aym şekilde, 1995 yılında Clinton yönetimi bir düzenlemeyle, Amerikan şirketlerinin ve yurtdışındaki kollarının İran ile iş yapmalarım ve İran'da bulunan petrol kaynaklarının

10 İran Ülke Raporu, Tahran Ticaret Müşavirliği, 2003.
11 Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, İstanbul, 2005, s. 65.
12 Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, s. 73.

geliştirilmesini finanse etmeye yönelik sözleşmeler imzalamalarını yasaklamıştır. 19 Ağustos 1997'de yine bir Başkanlık kararı ile Amerikan vatandaşlarının İran'da yatırım ve ticari faaliyetleri yasaklanmıştır. ABD Devlet Başkam G.W. Bush, 19 Nisan 2001 tarihinde, İran ve Libya'ya yönelik yaptırımlara son vermeyi düşünmediğini açıklamış ancak, tüm yaptırım politikalarının etkin olup olmadığımn gözden geçirilmesinin önemli olduğunu ifade etmiştir. Washington, 11 Eylül sonrası Avrasya'da kısmen kendisinin etkisiyle şekillenen haritada oluşan yeni dengelerde hem bölge ülkelerine, dolayısıyla, hem de İran'a olan politikasında değişikliğe gitmiştir.[13]

2003 yılı Mart'ında Irak'ı işgale başlayan Washington, aynı yıl, Nisan ayında Kafkasya istikrar projesini gerçekleştirme düşüncesini çeşitli siyasi manevralarla dış politik gündemine oturmakla kalmamış, Suriye ve İran'a yönelik sert çıkışlarım çeşitli aralıklarla eylem sahasına koymuştur. Obama döneminde de İran'a yönelik Amerikan yaptırımları AB ittifakıyla artarak devam etmiştir.

Washington-Tahran ilişkilerindeki gerginliğin sebebi; İran'ın nükleer silahlara sahip olmaya çalıştığı ve bu yüzden Körfez için tehdit oluşturduğudur. Bundan başka İran'ın bölgeye yönelik rejim ihracı politikası güttüğü, Orta Doğu barış sürecini engellemeye çahştığı, Lübnan'daki İslâmî Cihad ve Hizbullah gibi örgütleri desteklediği, ülke içerisinde otoriter bir yönetim sürdürdüğü ve ülke dışındaki rejim muhaliflerinin hayatları için tehdit oluşturduğu[14] Washington'un iddiaları arasındadır. İran ise, kendisine yönelik ambargoların kaldırılmasım, uluslararası sistemde İran karşıtı bütün çabalara son verilmesi ve İran'a yö-

13 İran Ülke Raporu, Tahran Ticaret Müşavirliği, 2003.

14 Tayyar Arı, "İran: Eski Dost Yeni Düşman", 2023 Dergisi, Sa: 47, (15 Mart 2005), s. 5.

nelik rejim değişikliğini amaçlayan çalışmaların durdurulmasını istemektedir.[15]

Washington'un Tahran Denklemi

Washington yönetimi, İran'a yönelik sert çıkışlarını, 2003 Irak işgali sırasında yeniden dillendirmeye başlamış ve bu çıkışlar, 2004-2005 yıllarında yoğun olmak üzere 2012 yılına kadar devam eden süreçte çeşitli aralıklarla İran'ın Uranyum zenginleştirme programı üzerine yoğunlaşarak devam etmiştir. Daha önce Irak'a yönelik benzer suçlamalar yönelten Washington'un bu defa aynı taktikle Tahran'ı suçlaması ve bunun üzerine politika geliştirmeye çabalaması, uluslararası kamuoyu tarafından pek inandırıcı bulunmamakla birlikte dikkatle izlenmektedir.

Hazar bölgesinde yer alan enerji kaynakları ve içerdiği zenginlikler, ABD'yi her zaman cezp etmiş ve Orta Doğu politikalarında, Hazar'ın statüsünü belirlemede acele etmemeye çalışmıştır. Hatta Hazar ve çevresi için sadece Orta Doğu'da sıcak operasyonlar geliştirmekle kalmamış, Kafkasya ve Orta Asya'da kendisine yakın ilişkiler ağı geliştirmiştir. Washington, Hazar Denizi üzerinden İran nüfusunun engellenmesi ve Rusya'nın hâkimiyetinin dengelenmesi açısından Kafkasya'yı göz ardı etmeden, Orta Asya genelinde de iyi ilişkiler temelinde bölgedeki çıkarlarını koruma yoluna gitmiştir.

1995 sonrası Washington yönetiminin İran ile ilişkilerini etkileyen önemli unsurlardan birisi, son on beş yılda Çin'in Körfez bölgesinde giderek artan etkinliği ile birlikte gelişen Pekin-Tahran yakınlaşmasıdır.

15 Arif Keskin, "Kolay Çözülmeyen Düğüm: ABD-İran İlişkisi", http://turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=19&yazi=162 , İndirme Tarihi: 8 Şubat 2006.

Pekin'in yükselişini sürdürebilmesinde enerji güvenliğini garanti altına almak için Körfez bölgesine artan ilgisi ve Tahran ile imzaladığı 70 milyar dolarlık enerji satışı anlaşması ve İran'dan Çin'e boru hattı ile enerji taşınması projeleri, yine Hindistan'la İran'ın geliştirdiği ilişkiler, Washington'u derinden düşündürmüştür.[16]

Washington, giderek tükenme noktasında olan ve dünyanın istikrarsız bölgelerinde bulunan petrolün fiyatım ve tedarik sürecini -düşük emek maliyetiyle Batı ekonomileri ile rekabet eden, güçlü döviz rezervlerine sahip olduğu için petrole daha yüksek fiyat biçen Çin ve yükselen fiyatlardan faydalanma yoluna giden Rusya gibi yükselen güçlerin karşısında- denetlemek istemektedir.[17]

Washington'un önceliklerinden birisi de enerji ulaşım hatlarının güvenliğidir. Bu bağlamda İran'm jeopolitik konumu ve İran'ın enerji kaynaklarına sahip olma isteği, -İran'ı kontrol altına alarak- İran üzerinden Orta Doğu ve Orta Asya ekseninde oluşturulacak gücün Washington'a sağlayacağı avantajlar[18] -İran konusunda- Amerikalı şahinleri daha istekli kılmıştır.

16 http://www.haber10.com/makale/1870/ İndirme Tarihi: 29 Ocak 2006, Brzezinski, "Büyük Satranç Tahtası" adlı eserinde SSCB sonrası oluşan yeni jeopolitik haritada Çin için: *"...Çin'in de temel bir oyuncu olduğunu tartışmaya gerek yoktur. Çin hali hazırda önemli bölgesel bir güçtür Tarihinden aldığı büyük güçle ve Çin devletini dünyanın merkezi gören bakış açısıyla daha büyük iddialarda bulunması muhtemeldir. Çin'in yaptığı seçimler Asya'daki gücün jeopolitik dağılımını etkilemeye zaten başlamıştır. Ekonomik momentumu hem daha fazla fiziksel güç kazanmasına hem de artan hırslarına daha fazla fiziksel güç kazanmasına hem de artan hırslarına destek olacaktır..."* diyerek Çin'le ilgili endişelerini dile getirmiştir (Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, s. 69).

17 Ergin Yıldızolu, "İran Büyü Tehdit! Ama Kime?", http://sendika.org/yazi.php?yazi_no=4560 İndirme Tarihi: 29 Ocak 2006.

18 Nejat Eslen, "ABD'nin İran Hamleleri", http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=145886 İndirme Tarihi: 27 Ocak 2005

ABD, ham petrolünün %51'ini, yani günlük 19.5 milyon varil petrolü ithal etmektedir. Amerikan Enerji Enformasyon İdaresi'nin tahminlerine göre, 2020 yılında bu oran, %64'e, yani günde 25.8 milyon varile çıkacaktır. Hazar'daki petrol rezervlerinin, Batı Sibirya ve Basra Körfezi'nin ardından, dünyanın üçüncü büyük rezervi olduğu ve gelecek 15-20 yıl içinde bu bölgenin, Körfez petrolünü geride bırakabileceği varsayılmaktadır. Bu petrol rezervlerinin varlığı ve ihracat olasılığı, ABD ve Batılı diğer sanayi güçleri için, yeni stratejik kaygıları gündeme getirmektedir. US News&World Report'a göre, Hazar bölgesinde yer alan petrol ve gaz kaynaklarının toplam değeri 4 trilyon dolar civarındadır. Petrol şirketleri, Japonya ve Batı'yı beslemek için Kafkaslar ve Orta Asya'dan petrol boru hatları inşa ederken, bu stratejik kaygılar da doğal olarak *imparatorluk projesi*ni eylem sahasına koyan Washington için askerî sonuçları doğurmaktadır.[19]

İran'a ABD'den Nükleer Teknoloji Desteği

Nükleer silahları geliştirerek dünya insanlık tarihinde ilk olarak savaş ortamında kullanmış olan ülke ABD'dir. İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'da Hiroşima ve Nagazaki'ye attığı nükleer bombaların kalıcı olumsuz etkileri, nükleer teknolojinin tehdit boyutunu bütün yönleriyle ortaya koymuştur. ABD bu yüzden nükleer teknolojinin yayılmasını engellemek düşüncesiyle bir süre gizlilik politikası ile çalışmalarını yürütmüş hatta Manhattan Projesi'nde kendisine yardımcı olan ülkelerle dahi imkan ve kabiliyetlerini paylaşmak yanlısı olmamıştır. Ancak, Soğuk Savaş döneminde SSSB'nin de nükleer silahları geliştirmesi, ABD'nin bu avantajının sarsılmasına sebebiyet vermiştir. Rusya'dan sonra

19 "Nükleer Poker Kıyamete Gidiyor", http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2593 , İndirme Tarihi: 04 Şubat 2006.

başta İngiltere olmak üzere Fransa'nın ve Çin'in de bu stratejik silahlar sahip olması ve özellikle İngiliz firmalarının nükleer teknoloji transferinden büyük maddi kazançlar elde etmesi, ABD'nin nükleer enerji konusundaki gizlilik politikalarını değiştirmesine yol açmıştır. Bunun bir sonucu olarak Washington yönetimi, nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımımn yaygınlaştırılmasım, ancak bunu yaparken de nükleer silah yapımını teşvik etmeyecek, gerekirse engelleyecek önlemleri içeren bir politika içerisine girmiştir. ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower, 1953 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda "Barış için atom" konulu konuşmasından sonra ABD'nin daha önce gizli olarak yürüttüğü nükleer çalışmaları dünya kamuoyuna açıklamıştır. Bu tarihten sonra ABD dost ve müttefik olarak gördüğü ülkelere küçük ölçekli araştırma reaktörleri kurmuş ve bu reaktörlerin uygun bir şekilde çalıştırılabilmesi için teknolojik ve bilimsel altyapıyı desteklemiştir.[20]

İran'da nükleer çahşmaların başlamasını, Soğuk Savaş döneminin şartlarının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Washington yönetimi, İkinci Dünya Savaşı'nda sonra İran politikalarını daha çok etkinleştirme yoluna gitmiştir. 1945'te İran sınırları içerisinde yer alan Güney Azerbaycan (İran'ın kuzeyi)'dan SSCB ordusunu çıkartmayı başarmıştır. Şah Rıza Pehlevi'nin İran'da iş başına gelmesiyle birlikte Washington-Tahran ilişkileri ivme kazanmış, bu süreçle birlikte ABD ile İran arasında zorunlu bir stratejik birliktelik ortaya çıkmıştır. Bu birliktelik ile Şah, ABD'nin SSCB'yi gözetlemesine ve Basra Körfezi'nde Amerikan çıkarlarının korunması için topraklarının kullanılmasına izin vermiş, buna karşılık olarak Washington yönetimi de İran'm bölgesel güç haline gelebilmesi konusunda modern askeri teçhizat ve silahlandırma konusunda desteklemiştir. Soğuk

20 Erdoğdu, ...İran, s. 514.

Savaş'ın henüz başlarından itibaren hem komünizmin yayılmasını engellemek hem de SSCB'nin İran üzerinde etkili olmasını engelleme düşüncesi, özellikle 1953'ten sonra Washington'ın bu politikasının ana nedenini oluşturmuştur.

1957 yılında İran'da ilk nükleer çalışma programlarını da desteklemeye başlayan Washington, İran'a sunduğu nükleer teknolojinin sadece barışçıl amaçlar için olduğunu belirtmiştir. Nükleer teknoloji çalışmalarına başlayan İran, 1958'de Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı (IAEA) üyesi olmuştur. ABD'nin teknik yardımlarıyla Tahran Nükleer Araştırma Merkezi (TNAM), 1967 yılında Tahran Üniversitesi içinde kurulmuştur.[21]

ABD tarafından 1968 yılında 5 megavatlık bir araştırma reaktörünün kurulmasından sonra, Muhammed Rıza Pehlevi, bölgenin en büyük askeri gücü olmak için, ABD'den aldığı destek ile İran'da 1974'te 20 bin megavat gücünde 20 adet nükleer reaktör inşa etmek istediğini kamuoyuna açıklamıştır. 1973 Dünya Petrol Krizi, İran'a nükleer güç olmak için imkân sağlamış ve aym dönemlerde altı nükleer reaktör kurulmuştur. İran'daki nükleer enerji programlarının gelişmesinde sadece Washington değil, aynı zamanda Avrupa ülkelerinin de büyük desteği olmuştur. Örneğin; 1974'te İran, Almanya ile İran'ın Buşehr kentinde 1200 megavatlık bir santralin kurulması üzerinde anlaşmış ve Buşehr'deki Nükleer Santral yapımım bir Alman şirketi olan Kraftwerk Union (KWU) üstlenmiştir. Yine aynı yıl Fransa ile yapılan bir antlaşma ile 900 megavatlık bir nükleer santralin Benderabbas'ta kurulması kararlaştırılmıştır. Aynı dönemde, Belçikalılar tarafından Karj'da Nükleer Tıp Merkezi kurulmuştur. 1979-86 arasında ara verilen nükleer çalışmalar, 1986'dan sonra yeniden başlatılmıştır. Almanlar tarafından yapımı başlatılan

21 Erdoğdu, ...İran, s. 515-516.

Buşehr nükleer santralinin yeniden inşası 1995'te Rusya'ya verilmiştir.

İran nükleer reaktör çalışmalarını hızlandırmak için Almanya, Fransa, Rusya, Arjantin, İspanya, Çin, Kuzey Kore ve Belçika ile işbirliğine girmiş, bu işbirliği sonucunda İran, 20'den fazla nükleer tesise sahip olmuştur. Bu gün için sorun teşkil eden ve dış desteklerle kurulan İsfahan, Natanz, Arak ve Buşehr'deki tesisler, İran'ın en önemli nükleer tesisleridirler. Yani, tesislerin kuruluşu, kullanılan teknik malzemeler ve uzman elemanların büyük çoğunluğu Batı Avrupalılardan oluşmuştur. İran, aynı zamanda nükleer reaktör inşa çalışmalarıyla sınırlı kalmayarak, ABD ve Avrupa'daki Uranyum zenginleştirme firmalarıyla da sıkı ilişkiler geliştirmiştir. Örneğin; İran, Fransa'nın dünyadaki en büyük Uranyum zenginleştirme şirketi olan Eurodiff ile yüzde 10 ortaklıkla çahşmıştır.

Bir taraftan ABD ve Avrupa ile nükleer teknoloji üzerine yakın ilişkiler içerisinde olan İran diğer taraftan da ABD'yi Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'da sınırlamaya çalışan ülkelerle 1990'dan beri çok sıkı ilişkiler içerisine girerek, başta nükleer reaktör programları olmak üzere siyasal-askeri ve ekonomik yardımlar almıştır. İran'm bu tavrı Washington yönetimini rahatsız etmiştir. Ancak, 2001 sonrası ABD tarafından kuzeyde Afganistan, güneyde Irak'a yapılan askeri müdahaleler, Tahran'ın siyasal açılımlarını sımrlayarak (İran'm) yalmzlaştırılmasına yol açmasına rağmen, İran'm Almanya, Rusya, Çin ve Japonya ile olan ilişkilerindeki gelişmeyi engelleyememiştir.

Buna karşılık, Hazar Denizi petrollerini ele geçirmek isteyen Washington, Asya'da Rusya, Çin, Japonya ve İran, Avrupa'da ise, Almanya ve Fransa'yı çok rahatsız etmiştir. Mevcut durum, AB'ye bir düzen vermeye çalışan Almanya'yı Orta Doğu-Kafkasya ve Orta Asya'da Washington'a karşı, askeri-siyasi nüfuzunu artırma/

genişletme tutumu içerisine yönlendirmiştir.[22] Ancak, ABD'nin Irak'ta petrol kontrolünü eline alma başarısını gözlemleyen Almanya, 2006 yılında Bush yönetiminin İran'a yönelik geliştirdiği saldırgan politikada, -bu defa- ABD'nin yanında yer alma politikasını tercih etmiştir.[23] Diğer taraftan, Orta Doğu'da İran'ı büyük bir tehdit olarak gören İsrail, İran'ın uranyumu zenginleştirme faaliyetlerine açıkça karşı çıkmakta ve bu durumu bölge güvenliği açısından en büyük tehditlerden birisi olarak deklare etmektedir. Kendisi de nükleer silahlara sahip olan İsrail, sadece İran değil bölge ülkelerinden hiçbirisinin nükleer güce sahip olmasını istememektedir. Bu bağlamda İran'ın nükleer tesislerini vurmayı kendisinin doğal hakkı olarak görmektedir.

Türkiye İçin Önemli Bir Deneyim: Irak Laboratuarı ABD-Irak Savaşlarında Türkiye'nin Zararı

1991 Birinci ABD–Irak Savaşı sırasında Ankara'nın Washington'a sağladığı yardım Washington açısından hayatî bir önem taşımıştır. Washington, petrol boru hattının kapatılması ve Bağdat'a yönelik ekonomik ambargosunun başarısını, büyük ölçüde Ankara sayesinde bu dönemde garantilemiştir. Ayrıca İncirlik Hava Üssü, Irak

22 Ali Haydar Koç ,"ABD-İran ve Kürtler", http://www.demanu.com.tr/arsiv/29_12_2005_134sy/niv_14_alihaydar.htm, İndirme Tarihi: 27 Ocak 2006.

23 Merkel- Bush görüşmesine (Ocak 2006) Merkel'in İran krizi ile ilgili konuşması: "İran, nükleer çalışmalarına yeniden başlayarak kırmızı çizgiyi geçti. ABD ve Avrupa, İranlıları yola getirmeye yönelik ortak çabalarını sürdürmeli...İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'm İsrail'in varlığını veya Yahudi soykırımını sorgulayan sözleri Almanya için kabul edilemez...İran, nükleer kapasite elde etme gayretinde!.. Bu konuda çalışan AB'nin üç ülkesi olarak, ABD ile ortak zeminde olmanın hayati olduğunu düşünüyoruz. Aktif olmalıyız ve diğer ülkeleri de bize katılmaya çağırmalıyız. İran'ın bizim gözümüzü korkutmasına izin vermeyeceğiz... ABD ile birlikte çalışmak, Almanya'nm çıkarına!" (http://www.vakit.com.tr/index.php?sayfa=yazi&yazi=265 , İndirme Tarihi: 6 Şubat 2006).

açısından Kuzeyde yeni bir cephe açması nedeniyle bu ülke (Irak) üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Amerikan uçakları tarafından Kuzey'den gelebilecek muhtemel bir saldırıyı göz önünde bulundurmak zorunda kalan Irak üzerinde büyük bir baskı gerçekleştirmiştir. Bir diğer önemi ise, Washington'un müttefiklerine ihtiyaç duyduğu bir sırada Ankara'nın (Washington'un) yardımına koşmasıdır.

1990'ların ilk yıllarında, Körfez Savaşı'nın yanı sıra Orta Asya'daki hareketlilik de gerek ABD gerekse Batı için Türkiye'nin stratejik önemini bir kere daha gözler önüne sermiştir. Söz konusu dönemden sonra Washington'un güvenlik düzenlemeleri düşüncesi içerisinde yer alan örneğin, Kafkasya ve Avrupa'nın kanatlarındaki jeopolitiğin yeniden keşfedilmesi, kitlesel imha silahlarının ve nükleer füzelerin artmasına tepki verme konusuna daha fazla eğilme ve bölgesel dengelere hakim olmayı isteme gibi faktörler Washington'un Ankara'ya karşı stratejik ortak olarak daha fazla ilgi duymasını da beraberinde getirmiştir.[24] Amerikalı yetkililer, Türkiye'yi NATO içerisinde yeni cephe devleti olarak görmenin yanı sıra Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ekseni ve Avrupa güvenliğiyle ilgili olarak temel aktör şeklinde görme durumu içerisine girmişlerdir[25].

24 Türk-Amerikan ilişkileri için bkz: George S. Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, Washington, D.C.,1972; Dankwart A. Rustow, *Turkey-America's Forgotten Ally*, New York, 1989; Philip Robins, *Turkey and the Middle East*, London, 1991. Ömer KARASAPAN, "Turkey and the U.S. Strategy in the age of Glasnost", *Middle East Report*, Vol. 19 (5), September-Oct. 1989; Kemal Kirişçi, "Turkey and the United States: Ambivalent Allies, *Middle East Reviev of International Affairs* Vol. 2, No.4 (Dec. 1998); Ian O. Lesser, *Turkey, Greece, and the U. S. In a Changing Strategic Environment*, (Rand: Santa Monica, 2001);Lesser, *NATO Looks South: New Challenges and New Strategies in the Mediterranean* (Rand: Santa Monica, 2000); Zalmay Khalilzad, Ian O. Lesser and F. Stephen Larrabee, *The Future of Turkish-Western Relations: Toward A Strategic Plân* (Rand: Santa Monica, 2000).

25 Ian O., Lesser, "Turkey's Strategic Options", *The International Spectator*, C. 34, No.1, (Ocak-Mart 1999), s. 88.

Gerek stratejik önemi bakımından gerekse ABD'ye olan sadık müttefikliği ile Türkiye, ABD ve Batı nezdinde puan toplarken, savaş sonrası gelişmeler ve Ankara'ya verilen sözlerin bir anda unutulması veya kasıtlı olarak yerine getirilmemesi, ekonomik açıdan Türkiye'yi oldukça sarsmış ve bir o kadar da hayal kırıklığına uğratmıştır.

Sonraki 10 yıl içinde, Türkiye'nin sadece Irak'a uyguladığı ambargo yüzünden uğradığı kayıp, 14 Mart 2000 tarihli *Milliyet* gazetesinin Hazine Müsteşarlığı'ndan aldığı bilgiye göre 100 milyar dolar civarında[26] olduğudur.[27] Çünkü söz konusu dönemde boru hattından elde edilen transit gelir durmuş, Irak'la yapılan ticaret (sınır ticareti dâhil) büyük ölçüde bitirilmiştir[28]. Ortaya çıkan durum, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde işsizliği

26 Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 258.

27 "Antakya Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Mehmet Narin'in özel konuğu olarak Antakya'ya gelen Irak ve Çin'den karma bir heyet, protokol ziyaretlerinde bulundu. Vali vekili Fethi Yorulmaz tarafından kabul edilen Bağdat'ın Ankara Büyükelçiliği müsteşarı Issam Al Ravi, Türkiye'nin Körfez krizindeki yanlış tutumu sonucu ülkesiyle ticari bağlantıları kesmesi yüzünden 100 milyar doların da üzerinde bir kayıpla karşılaştığını bildirdi.
"Irak'a uygulanan ambargo'dan Irak ne kadar zarar gördüyse, Türkiye de benzer bir kaybı yaşadı. Türkiye'nin zararı 100 milyar doların üzerinde" dedi. (http://www.omnishaber.com/hatay/guneyruzgari/2001/09/21/10921195834.php , İndirme Tarihi: 6 Şubat 2006.)

28 "Körfez Savaşı'nm görünürdeki nedeni olan Kuveyt'in kurtarılmasından sonra, bölgede zarara uğrayan ülkelerin bu zararları Kuveyt'in petrol gelirlerinden ödenirken, Türkiye bunun dışında kasıtlı olarak bırakılmıştır. Bir anlamda savaş ile Irak yıkılırken, Türkiye'nin de dolaylı yollardan zarara uğramasına neden olunmuştur. Batı ittifakı uğruna fedakârlık yapan Türkiye'nin gözlerinin yaşına savaş sonrası dönemde kimse bakmamıştır. Türkiye Batı'ya yaranmak isterken komşuları ile kötü olmuş ama karşılığında uğradığı zarara Batılı ülkeler ilgi göstermemiştir. Kuveyt gibi zengin bir ülke bile savaş tazminatları sırasında Türkiye'yi görmezden gelmiştir. Bu durum bile açıkça Irak'ın Türkiye'nin ne derece benzer koşullara sahip olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır." Anıl Çeçen, "Güney Komşumuz Irak", *Avrasya Dosyası Irak Özel,* (Sonbahar 2000) C. 6, Sa:3, s. 23.

artırmış, hatta Irak'm Türkiye'ye olan borçlarını ödememesi ve mütcahhitlik hizmetlerinin durması gibi neticeleri doğurmuştur.

Birinci ABD-Irak Savaşı sırasında uygulanan ambargo sebebiyle, Kerkük – Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın durdurulması, Türkiye-Irak ticaret düzenine büyük darbe indirmiştir. İki ülke arasındaki ticaretten hem Irak'ın Kuzeyinde hem de Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayanlar yararlanırken, ABD ve İsrail'in baskıları ile ambargo sert bir şekilde Türkiye-Irak ilişkilerine uygulanmış[29] ve bu uygulama dar anlamda en çok iki bölge insanını genel anlamda ise, Türkiye ekonomisini yaralamıştır.

Ambargo öncesinde Irak'a en fazla mal satan ülke Türkiye iken, ambargo sonrası, Irak'a en fazla mal satan ülke, Ürdün üzerinden her türlü malı Irak'a satarak gizli yollardan petrol paralarını kendi şirketleri aracılığıyla toplayan ABD olmuştur.[30]

1990'larda, -yenidünya düzenine geçiş süreci içerisinde- Irak ile beraber bölgenin kaybeden ve gerileyen ülkesi Türkiye olmuştur.[31]

Irak-Türkiye ilişkilerinde son 12 yıllık değerlendirmeyi ticari açıdan ele alan, Chicago Tribune yazarlarından Paul Salopek:[32]

"Türkiye'nin Irak'la 150 mil uzunluğunda ortak bir sınırı bulunuyor.(Paul Stopek'in bu bilgisi yanlıştır.) *Türk Hükümeti, geçtiğimiz 12 yıl içerisinde BM'nin Bağdat'a karşı uyguladığı yaptırımlar nedeniyle uğradığı ticari zararın büyük olduğun iddia ediyor... Rakam ne olursa olsun, Ankara'nın Washington'u desteklediği için ekonomik zarara maruz kaldığına hiç şüphe yok.*

29 Çeçen, "Güney Komşumuz Irak", s. 24.
30 Çeçen, "Güney Komşumuz Irak", s. 24.
31 Çeçen, "Güney Komşumuz Irak", s. 24.
32 *Chicago Tribune,* 21 Şubat 2003.

"Bu acı hiçbir yerde, kaçakçılığı da içerisinde barındıran ticaretin yüzyıllardır artık bir yaşam biçimi olduğu ülkenin yoksul köşesi Güneydoğu Anadolu'nun ıssız platolarında olduğu kadar açık değil. Cizre, Silopi ve Diyarbakır gibi tarihi kentler, Balkanlar ve Orta Doğu arasında kapı oldukları için uzun seneler boyunca gelişmiş kent unvanını korudular. Körfez Savaşı'ndan önce buradaki ticaret geliri yılda yaklaşık 1,5 milyar dolardı. Ancak, Saddam'a karşı uluslararası yaptırımların uygulanmaya başlamasıyla bu görkemli yıllar sona erdi."[33] şeklindeki ifadeleriyle Türkiye'nin önündeki on yıllık tablonun da renklerini ortaya koymuştur.

Uluslararası sistem içinde yürütülen ilişkilerde devletlerin siyasi ve kültürel amaçlarının yanında iki temel amacı daha bulunmaktadır: Bunlardan biri güvenlik diğeri ise, ekonomik çıkardır[34] düşüncesinden hareketle, ekonomik açıdan yukarıda ifade edilen zararlara yol açtığı gibi siyasal açıdan da faydalı olmamıştır. Güneydoğuda işsizliğin artması PKK'nın işine yaramış ve bölgede Türkiye'ye karşı faaliyetlerine güç kazandırmıştır. Özellikle Irak'ın Kuzeyindeki güç boşluğu PKK'nın işini kolaylaştırmıştır.

Siyasî olarak bir diğer konu da, -Türkiye'nin Batı yanlısı tutumunun- Türkiye-AB ilişkilerinde bir iyileşmeye gidileceği düşüncesiydi. Ancak bundan da beklenilen neticeye varılamamıştır. Hatta ekonomisi büyük yara alan Türkiye'nin AB üyeliği süreci, ABD ile gizli ittifak yürüten AB'nin motor gücü görevini üstlenen Avrupalı ülkelerin (İngiltere/Fransa/Almanya) inisiyatifine kalmıştır. Yine, siyasî anlamda ortaya çıkan önemli noktalardan birisi de, savaş sonrası Orta Doğu'daki barış süreci için

33 *Chicago Tribune,* 21 Şubat 2003.

34 Armağan Kuloğlu, "11 Eylül Sonrası Değişen Dengeler Çerçevesinde Türkiye'nin Irak Politikası" *ASAM, Irak Özel,* www.avsam.org .

Madrid'te yapılan zirveye Türkiye'nin çağrılmamasıdır.[35] Bütün bu gelişmelerin yanı sıra savaş sonrası Kuveyt'in yeniden imarı konusunda, Türkiye'nin bekleyiş içerisinde olduğu müteahhitlik fırsatları sunulmamış, hatta Kuveyt ve Suudi Arabistan savaş sırasında kendisini destekleyen ülkeler için yayınlamış oldukları teşekkür bildirgesine Türkiye'nin ismini koymamışlardır.[36]

Ankara, bu defa, 2003 ABD-Irak Savaşı öncesinde, Washington'dan; teknoloji transferi alanında karşılaşılan güçlüklerin çözümünden, 1.3'ü faiz, 2.7'si ana para olmak üzere toplam 4 milyar dolara çıkan Askeri Dış Satış (FMS) kredilerinden doğan borcun silinmesine ve Türkiye'nin genel ekonomik sıkıntılarına dikkat çekerek, bölgedeki bir savaşın ekonomisi üzerinde yol açacağı olumsuz sonuçların bertaraf edilmesi gerektiği beklentilerini, Washington yönetimi'nin Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini kuvvetli bir şekilde desteklemesinin yanı sıra harekât sonrası Irak'm siyasi ve coğrafi geleceğine ilişkin sorunlar ki, bunlar arasında Irak'ın toprak bütünlüğünün ve birleşik anayasal yapısının korunması, bağımsız bir Kürt devletinin kurulmaması, federal bir yapının oluşturulmaması gibi konularda, teminat istemiştir. Türk tarafı, Türkmenlerin yoğun yaşadığı, Bağdat'ın idari yapısına bağlı olan ve ayrıca petrol yataklarımn bulunduğu Musul ve Kerkük'ün Kürt denetimine geçmesine izin vermeyeceğini kuvvetli bir dille Washington yönetimi'ne aktarmıştır. Dönemin ABD Savunma Bakan Vekili Paul Wolfowitz, bu taleplerin önemli bir bölümüne "evet" derken, bir bölümü üzerinde de çalışacağı karşılığını[37] vermesine rağmen Washington

35 Türkiye daha sonraki çalışma gruplarında alt düzeyde temsil edilmiştir (Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 258).

36 Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 258.

37 Sedat Ergin, "Irak İçin Yapılan Pazarlığm Perde Arkası!..." http://www.diplomatikgozlem.com/yorum_oku.asp?id=27, İndirme Tarihi: 6 Şubat 2006

yönetimi, Türkiye'nin yukarıda sıralanan isteklerinin hemen hiç birisini yerine getirmemiştir.

Türkiye'nin önemli güvenlik sorunlarından birisini oluşturan PKK terör örgütü ve bu örgütün Irak'taki yapılanması ve faaliyetleri konusundaki Washington yönetimi'nin vurdumduymaz tavrı, (hatta terör örgütünü beslediği iddiaları) ABD'nin Türkiye politikasını açıkça gözler önüne sererken, Türk kamuoyunda da Türk-Amerikan ikili ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği tartışmaların 2004-2005 sürecinde gündeme taşımıştır. Böylesi bir tartışmanın oluşmasında büyük etkenlerden birisini, hiç şüphesiz, Türkiye'nin *"Not Ettiği"* 4 Temmuz 2003 Süleymaniye Olayı[38] oluşturmuştur.

2003 yılı Mart ayında Irak'a yönelik İkinci ABD İşgali ve bu işgalin bölgede yarattığı tahribatın Türkiye için maliyeti 1991-2003 yıllarını kapsayan 12 yıllık süreçten farklı olmamıştır. ABD-Irak savaşı ile bölgede Koalisyon Güçleri büyük kazançlar elde ederken, Türkiye, gerek siyasi gerekse ekonomik anlamda savaştan en çok etkilenen ülke olmuş, olmaya da devam etmektedir.

Muhtemel ABD-İran Savaşı ve Türkiye

İran'ın pragmatist dış politikası ve gerektiğinde kendi rejimine ters ülkelerle bile işbirliğine gitmesi sadece ABD ile sınırlı

38 ABD'nin Süleymaniye'deki hareketi ile vermek istediği mesaj; Türkiye'nin bölgesel olarak ABD"den bağımsız politikalar üretmesini engellemek, TSK"yı Irak'ın Kuzeyinde Amerikan otoritesini kabul etmeye zorlamak, Pentagon'daki yeni - muhafazakar ekibin Türkiye'den intikam duygularını tatmin etmek, Türk ordusunda bulunduğuna inanılan anti Amerikancı ekibe gözdağı vermek, Türkmenlere Türkiye'nin kendilerini koruyamayacağını anlatmak, Türkmen Cephesini Irak siyasetinden silmek, Barzani ve Talabani"nin üzerinden Türkiye baskısını kaldırmak ve PKK'nın üzerinden Türkiye baskısını kaldırmak amaçlıdır.

değildir. İran'ın daha önce benzer pragmatist dış politik adımlar attığı ve dış politikasında, gerek mezhep gerekse dinî önceliklerin birçok durumda göz ardı edilebildiği de bilinmektedir. [39]

Karabağ sorunu sebebiyle savaşan Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu mücadelesinde Tahran, nüfusunun çoğunluğu Şii olan Azerbaycan'a karşı, Hıristiyan Ermenistan'ı savunmuştur. Kendi içerisinde 30-35 milyona yakın Azerbaycan Türkünün yaşadığı dikkate alındığında Kuzeyinde güçlenecek bağımsız bir Azerbaycan devletinin kendi Güneyi için bir cazibe merkezi olacağını ve Güney Azerbaycan'ın ayrılma yönünde dürtülerini kamçılayacağından korkan İran yönetimi, Erivan'ı desteklemekten de çekinmemiştir. Aynı şekilde Ruslara direnen Müslüman Çeçenlere karşı Moskova yönetimi ile işbirliğini tercih eden İran'ın Tacikistan iç savaşında, İslamî direnişe karşı laik yönetimi desteklediği, Andican olaylarında yine Müslüman direnişçilere karşı, Kerimov yönetiminin yanında yer aldığı gözlemlenmiştir. Yine, Keşmir sorununda da Müslümanların yanında yer almaktan çekinmiş ve tarafsız kalmayı yeğlemiştir. Irak ile yıllarca savaşan İran'ın, Müslüman-Arap ülkeleri ile ilişkilerinde de yine Fars milliyetinin ve Şii mezhebinin ortak Müslüman kimliğinin önüne geçtiği görülmüştür.[40] Bütün bunlar İran'ın kendi güveliği açısından -Batı'dan izole edilmiş bir İran'ın izleyebileceği Rus yanlısı stratejiler olarak- değerlendirilmiş olsa da Türkiye ile geliştirilebilecek olan ilişkilerinde onarılmayacak hususlar değildir. Milli Mücadele'de Türkiye'nin Batı ile olan savaşı ve sonrası AB süreci ile başlatılan ilişkiler bu konu tartışılırken göz ardı edilmemelidir.

39 Sinan Oğan, "İran'ın Nükleer Krizi'ne Farklı Bir Bakış", http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?katl=1&yazi=736 , İndirme Tarihi: 6 Şubat 2006.

40 Sinan Oğan, "İran'ın Nükleer Krizi'ne Farklı Bir Bakış"

İran, Orta Doğu'da eksen ülkelerden birisi olarak kendi bölgesinde doğal bir hegamon, İslâm dünyasında güçlü bir ses ve sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları ile bölgeye etkisini ve insan sermayesini doğru kullandığı takdirde küresel sahnede orta büyüklükte bir potansiyel güç olacaktır.

ABD'nin İran'ın uranyum zenginleştirme programını gerekçe göstererek İran'a yönelik politikasında herhangi bir değişikliğe gitmesi –ABD'nin istedikleri olmadan- zor bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Yani İran'da ABD yanlısı bir rejim iktidara gelmeden ABD ve İsrail'in İran politikalarında değişikliğe gitmesi zor bir ihtimaldir. Hatta sadece İran'daki rejim ve yönetim değişikliği de ABD'yi ikna etmeyecektir. Zira İran nükleer gücü ve enerji kaynaklarının kontrolünü eline geçirmeden ABD'nin İran politikasında bir değişiklik olmayacaktır.[41]

İran, mevcut durumda bir taraftan batıdan ABD'nin müttefiki ve NATO üyesi Türkiye ile güneybatıdan Irak ve doğudan ise, Afganistan'daki Amerikan birlikleri tarafından kuşatılmıştır. Washington tarafından büyük şeytan olarak gösterilmesi ve ABD'nin Orta Doğu'yu İsrail ile birlikte şekillendirmeye çalışması İran'ın kendisini tehdit altında hissetmesine neden olmaktadır. Bu nedenle İran, bölgede ABD ve İsrail'in kendisine tehdit oluşturmadığından emin olmadan ve bir takım siyasi imtiyazlar elde etmeden yıllardır geliştirdiği, üzerinde çalışmalar yürüttüğü nükleer programdan ödün vermeyecektir. Ayrıca, İran-ABD gerginliğinin sürmesi durumunda İran'm nükleer güç olmaya yönelik iradesi iyice güçlenecektir.

Yaklaşık son on yıldır İran nükleer programını sürdürebilmek gayesiyle birbirine paralel iki yolu birleştirmeye çalışmıştır. İran, bir tarafta UAEA ve AB ile işbirliğini sürdürmüş diğer

41 Erdoğdu, İran..., s. 503-504.

taraftan da uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmayı ve dönüştürülmüş nükleer yakıt üretiminden vazgeçmeyi reddederek siyasi-diplomatik bir yol izlemiştir.

İran'a yönelik muhtemel ABD-İsrail saldırısı durumunda bölgede gerek kısa vadede gerekse uzun vadede önemli değişimler ortaya çıkacaktır. ABD veya İsrail'in BM Güvenlik Konseyi'nin kararı olmadan yapılacak bir saldırı, ABD'nin sağlayabileceği uluslararası desteği tehlikeye sokacaktır. Ayrıca, ABD'nin Irak'taki yapılanmasının büyük ölçüde zarar görmesinin yanı sıra, İran'ın elinde bulunan uzun menzilli füzelerini İsrail'e yönlendirmesi ve vurması kaçınılmaz olacaktır. Irak'ta İran yanlısı Şiî grupların ABD'ye karşı eyleme girişmesi durumunda karışıklıkların meydana gelmesi ve Irak'ta istikrarsızlığın ortaya çıkması ihtimal dâhilinde olup, Filistin-İsrail sorununun da bütün bu gelişmelerden olumsuz etkileneceği kaçınılmazdır.

Türkiye'nin çevresinde gerek Avrupa'da, RF'de gerekse Orta Doğu'da (İsrail gibi) çok sayıda nükleer silaha sahip ülke varken buna yenilerinin eklenmesinin (İran örneğinde olduğu gibi) Türkiye'nin güvenliğini doğrudan tehdit ettiği mutlak bir gerçektir.[42] İran'a yönelik ihtimal dâhilinde görülen ABD-Koalisyon Güçleri ve İsrail ittifakı saldırısından, bölgede sadece Türkiye değil Suriye ve Irak doğrudan etkilenmekle beraber, daha geniş açılımla Rusya-Çin ve Hindistan gibi ülkeler de büyük ölçüde etkilenmiş olacaktır.

İran konusunda, Türkiye'nin güvenliği ile ilgili olarak Türksam Başkanı Sinan Oğan: "*Türkiye, güvenliğinin büyük bir oranda İran'a bağlı olduğunun bilincindedir. ABD'nin müdahale gündemine aldığı İran ve Suriye, büyük Kürt grupların yaşadığı bölgedeki dört ülkeden ikisidir. Irak zaten ABD müdahalesi*

42 Oğan, İran'ın..., s. 12.

sonucu parçalanma noktasına gelmiştir. İran ve Suriye de muhtemel bir müdahalenin ardından Irak'la benzer kaderleri paylaşabilir. Bu durum ise, bölgede, üç komşu devlet içindeki Kürt unsurları, birleşme yönünde kamçılayabilir. Elbette ki, böyle bir durumdan Türkiye'deki Kürtlerin etkilenmemesi mümkün değildir. Eğer, İran rejiminin yıkılması söz konusu olursa, Türkiye, İran, Irak ve Suriye'den toprak alarak bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasının önlenemeyeceği yüksek bir ihtimaldir."[43] şeklinde değerlendirme yapmıştır. Oğan bu tespiti ile gittikçe artan İran-ABD gerginliği ile yıllardır komplo teorisi olarak nitelendirilen Batı'nın Kürdistan projesinin ciddiyetini, bütün çıplaklığı ile ortaya koymuştur.

Yıllardır ABD'nin, PKK terör örgütüne yönelik takınmış olduğu vurdumduymaz tavır hatta söz konusu terör örgütüne Türkiye'nin yapmayı düşündüğü sınır ötesi askeri müdahalesine karşı Washington'un sergilediği duruş, yukarıdaki iddiayı iyice kuvvetlendirmektedir.

Amerikan *imparatorluk projesi*nin bir raporu niteliğinde olan Zbigniew Brzezinski'nin "*Büyük Satranç Tahtası*" adlı eserinde "*Avrasya Balkanları*" konu başlığıyla verdiği ve "etnik kazan" olarak nitelendirdiği bölgedeki ülkelerin içerisine, Türkiye ve İran'ı da dâhil etmesi düşündürücüdür.[44] Kaldı ki, Türkiye politikalarında Washington'la birlikte hareket eden Brüksel'in (AB'nin) son yıllardaki "Türkiye'deki azınlık politikaları" yine aynı tezi destekler mahiyettedir. 2003 Irak'ı işgalinden önce

43 Oğan, İran'ın...,s. 10.

44 Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, s. 178. (Brzezinski, Pentegon'un yol haritası niteliğindeki kitabını yazdığı dönemde Avrasya Balkanları olarak nitelendirdiği bölgede, RF'nin etkisizleştirilmesi plânında istikrarlı bir Türkiye ve İran portresini savunsa da Washington'un 2000 sonrası değişen politikalarında mevcut tablonun değiştiğini (özellikle Washington'un saldırgan yeni İran politikasında) gözlemlemek mümkündür.

Washington'un, Ankara'ya verdiği güvencelere rağmen Irak'ta Türkmenleri hiçe sayarak izlemiş olduğu Kürt yanlısı politikalar yukarıdaki uyarıların ispatı niteliğindedir.

ABD'nin muhtemel İran saldırısı öncesinde Türkiye'ye yönelik, önce taahhüt edip sonra yerine getirmeyeceği vaatlerden birisini, hiç şüphesiz İran'daki Azerbaycan Türklerinin güvenliğinin sağlanması hatta federatif ya da özerk bir yapıda olacaklarını sağlama sözü oluşturacaktır. Washington'un, mevcut plânı devreye sokarken, Türkiye'deki kalemlerinden, mürekkeplerinden (Türk milliyetçiliği) milliyetçilik akan/damlayan analizler istemesi, şaşırtıcı olmayacaktır. Bu analizlerin; İran'daki Türklerin bağımsızlığını kazanması, Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın birleşmesi, büyük Turan hayallerinin gerçekleşmesi olgusu... vb. şeklinde olması muhtemeldir. Ankara'nın hatta Bakü'nün ve Türk kamuoyunun bütün bunlara hazırlıklı olması ve bu olasılıkları göz ardı etmemesi gerekir.

Ankara'nın her türlü olasılık karşısında stratejisini eksiksiz oluşturması gereklidir. Geleceği, yüzyıl öncesinden hesaplayan Batı'nın (Rusya dâhil) 1920'lerde Türkiye'nin Orta Asya ile bağını koparmak için çizdiği Ermenistan sınırı olgusu, *unutulmamalıdır.* İran ve İran Türkleriyle ilgili Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın önünde çok daha değişik stratejiler olmalıdır.

ABD-Koalisyon Güçleri-İsrail ittifakı ile İran'ın işgali sonrasında, bölgenin tek önemli gücünün Türkiye olacağı gerçeği ortadadır. Jeopolitik ve jeostratejik konumu ile İran sonrası Türkiye'nin yeni konumu ise, Batı'nm uykularım kaçıracaktır. Batı'nın can damarı konumunda bulunan Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Yumurtalık-Kerkük gibi enerji nakil hatlarım sınırlarında barındıran, su kaynaklarıyla bütün dünyamn yıllardır ilgi odağı halinde olan bölgenin, tek güçlü devleti -haline gelecek olan- Türkiye, İran sonrası bölge politikalarım iyi okumalıdır.

Olası İran müdahalesi sırası ve sonrası Türkiye'yi bekleyen en önemli konulardan birisi de, hiç şüphesiz ekonomik anlamdaki kayıplarıdır. Daha önce Batı yanlısı bir tavırla (1991-2003) Irak'a uyguladığı ambargo ile 100 milyar dolar kayıp veren Türkiye, ihtiyatla, 2003 ABD-Irak Savaşı öncesi Washington'la yaptığı sıkı pazarlıklara rağmen bölgenin daima kaybeden ülkesi olmuştur.

2003 savaşı öncesi, ABD Kongre koridorlarında Türkiye'ye 6 ile 20 milyar dolarlık yardım yapılacağı konusunda yaygaralar yapılırken, Washington, Türkiye'nin Irak'taki kayıpları için 1 milyar dolar yardım sözü vermiş, bu yardımı da daha sonra IMF'ye havale etmiştir. Oysa Türkiye'nin sadece 2003 ile 2006 yıllarım kapsayan dönemde ABD-Irak savaşı yüzünden -Irak'la gerçekleştiremediği ticaretteki- net kaybı, 15 milyar doların üzerindedir. İran'a yönelik ambargo ve müdahale konusundaki senaryolar, Türk taşımacılık sektörünün, doğrudan İran ve bu ülke üzerinden Asya kıtasındaki diğer ülkelere yönelik sefer sayısını geriletmiştir. Yaklaşık 3 milyar dolarlık (Doğal Gaz Anlaşması hariç) Türk-İran ticaretinin sekteye uğramasının yanı sıra, İran'da yatırım yapmış olan Türk işadamları da tedirginlik içerisindedir. Gelişmeler, Türkiye ekonomisinin bu konuya ne kadar duyarlı olduğunu ortaya koyarken, ekonominin kamu ve özel sektördeki aktörleri, şimdiden İran'a yönelik bir müdahale ve ambargo sonrası Türkiye'nin ne kadar etkileneceği üzerinde kafa yormaktadır. Konuya hassas olan sektörler, İran olayının olumsuz etkilerinin hissedilmeye başladığını ifade etmeye başlamıştırlar. İran'a yaklaşık 40 bin sefer düzenlendiğini ifade eden Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND) Başkanı Çetin Nuhoğlu, yaklaşık 2 milyar dolarlık mal hareketinin söz konusu olduğu bu taşımaların yapılabileceği başka bir güzergah olmadığını, İran kapsının kapanmasıyla ihracat şartlarının zora gireceğini, Gürbulak sınır kapısını yap-işlet devret

modeliyle işleten UND üyelerinin, gelişmeleri endişe ile izlediğini dile getirmiştir.[45]

Sonuç olarak, Ankara'nın önünde 1991 yılından 2012 yılına, kendi bölgesinde cereyan eden ve bundan dersler çıkarması gereken bir *Irak laboratuvarı* olgusu bulunmaktadır. Ankara, kendi arka bahçesinde, kendi geleceğini doğrudan etkileyecek olan, Irak'tan sonra Türkiye için çok daha büyük bir önem arz eden *İran satrancı*nda ne Kasparov'un oyun taktiklerine ne de Sam Amca'nın Polyannacılığma inanmalıdır.

Ankara, 1904 H. J. Mackinder'ın hakimiyet teorisinden 2004 yılı G. W. Bush'un *Daha Büyük Orta Doğu Projesi*'ne (BOP) olan süreci ve bu süreçteki ABD -daha geniş bir açılımla- Batı politikalarını, Soğuk Savaş dönemini ve özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrası "Yeni Dünya Düzeni-Medeniyetler Çatışması-Haç/Hilâl Çatışması" sürecini çok iyi okuyup/çözümleyip yeni stratejiler geliştirmesi zorunluluğu içerisine girmiştir. Türkiye için, *bölgede Irak bir ön hazırlık kursuydu, asıl sınav İran'dır...*

45 http://www.ckocerceve.com/haberDetay.asp?Kategori=1&haberID=9453 İndirme Tarihi: 28 Ocak 2006.

21. Yüzyıl Jeopolitik Perspektifinden İran'ın Orta Asya/Kafkaslar Politikası ve Gelecek Öngörüleri

ADEM SARIGÖL[1]

***

Bizim hükümetimiz, bütün İslami ibadetlerin karşısında öncelik sahibidir. Namaz'dan da, Oruç'tan da ve Hac'dan da. **(Ayetullah Humeyni)**

Türkistan, Afganistan, Trans-Hazar ve İran benim gözümde itiraf etmeliyim ki, dünyaya hükmetmek için oynanan bir satranç oyununun taşlarından başka bir şey ifade etmez. **(Lord Curzon)**

Petrol, kan ve politika Kafkasya'da birbirine karışmıştır. **(Alfred Nobel)**

Tarihin hiçbir döneminde Hazar bölgesi kadar, bir anda böylesi bir stratejik öneme sahip olan bir toprak parçası hatırlamıyorum. **(Dick Cheney)**[2]

Giriş

SSCB'nin dağılma sürecine kadar Orta Asya statik bir jeopolitik yapıya sahipti. Türkiye-Avrupa kuzey-güney hattı belirgin

1 *Araştırmacı Yazar.*

2 ABD Eski Başkan Yardımcısı, 1998'de Halliburton'u temsilen katıldığı Kazakistan'daki Petrol şirketlerinin düzenlediği bir konferansta söylemiştir.

olarak Batı dünyası ile Sovyet bloğunu ayırmakta, Türkiye'den İran'a ve oradan da Afganistan'a uzanan hat ABD tarafından Yeşil Kuşak hattını teşkil etmekteydi. Batı dünyası, Orta Asya içlerine nüfuz edebilme imkânına sahip değildi, daha doğrusu böyle bir niyeti de yoktu ya da bu düşünce Batı için bir hayalden öteye gitmiyordu. Ekonomik açıdan da bu iki dünya birbirine faydası olamayacak şekilde ayrıydı. Kapalı ekonomik sistem ile oluşturulmuş kısır döngü içinde Sovyet Bloğu ve onun uydu devletleri **kendi kendilerine yetememek** prensibi içinde kısıtlı yaşama mahkûm edilmişlerdi. İdeolojik olarak birbirinden ayrılmış iki dünya vardı ve Orta Asya bu dünyaları ayırma mantığının koruyucusu durumundaki nükleer silahlara, büyük çaplı konvansiyonel silahlara ev sahipliği yapıyordu. Bu jeopolitik yapı içinde İran, Sovyet tehdidine karşı kısıtlı ölçülerde Batı ve ABD ile ilişkilerini yürütüyordu. Özellikle Şahın devrilmesi ile ortaya çıkan Şii din devleti olgusunda İranlılarm kontrol altında tutulması için Batı dünyası, İran için tehlike olarak ortaya çıktı. Bu nedenle de İran daha fazla kendi içine kapandı. Bu kapanma politikası esas olarak İran'ın işine yaradı ve SSCB'nin dağılma sürecine kadar olan zaman içinde İran kendi Şii İslam Devleti temellerini attı ve toplumun ideolojik değişimini tamamladı.

Esas itibari ile özellikle SSCB'nin Afganistan işgali sonrasında ABD vasıtası ile oluşturulan Yeşil Kuşak[3] stratejisinde İran'ın başrolü oynaması ve bu bağlamda Batı yanında yer alır görünmesi, en çok İran'ın işine yaramıştır. İran gerçekleştirdiği İslam devrimi bu sayede Batı'nın da kabulü ve üstü örtülü desteği ile ülke içinde yerleşmiş ve böylece 1990 sonrasında meydana gelen değişikliklerde İran etkili bir bölgesel aktöre dönüşebilmiştir.

3 Mehmet Şahin, "ABD'nin Müslüman Savaşçıları", *Akademik Orta Doğu*, 2008, Cilt.8, s. 45.

SSCB sonrasında genel çerçevede dünya yüzeyinde çok önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Meydana gelen bu değişiklikler kapsamında İran da Orta Asya'yı kendi çıkarlarına göre şekillendirmeye girişmiştir. Avrasya Kıtasında Doğu ve Kuzey düzleminde devasa güce sahip orduları ile kısıtlayan bir güç yani SSCB ortadan kalkmıştır. Bunun sonucunda hem Orta Asya'da hem de Güney Kafkaslarda tarih boyunca elde edemediği ölçülerde hareket kabiliyeti imkânı doğmuştur. Ayrıca bu yeni dönem İran için daha fazla zenginleşebilmek anlamına gelmektedir. Çünkü SSCB ile kısıtlı ölçüde paylaşmak zorunda olduğu Hazar enerji havzasında daha fazla inisiyatif kullanma fırsatı doğmuştur.

Dolayısıyla İran özellikle 1990 sonrasında Avrasya coğrafyasında meydana gelen büyük değişiklikler sonrasında dünyanın en önemli iki enerji havzalarındaki sınırdaşlığı ve merkezi jeopolitik konumu nedeniyle bölgesel bir güç merkezi olarak yeniden şekillenen kıtasal siyasi ortamda hareket kabiliyeti kazanan önemli bir devlettir. Bu kabiliyet Türkiye'yi, Orta Asya'yı ve Türkiye'nin Orta Asya Türk devletleri ile ilişkilerini etkilemekte, İran'a da bu geniş doğu stratejik düzleminde neredeyse sınırsız imkânlar sağlamaktadır. Bu nedenle İran'ın Kafkaslar ve Orta Asya hattındaki faaliyetlerinin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

İran'ın Orta Asya Hedefleri ve Uygulama Alanına Koyduğu Faaliyetleri

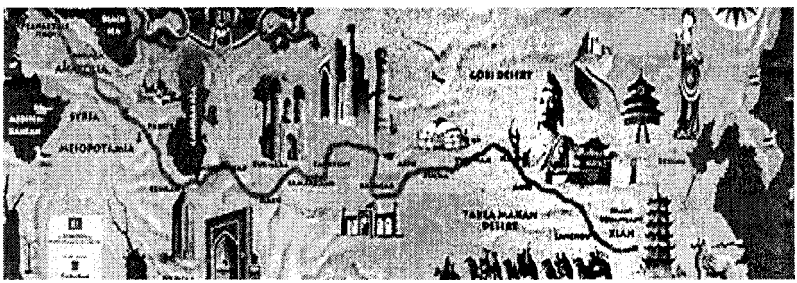
SSCB'nin dağılmasının ardından İran çok önemli iki değişken ile karşı karşıya kalmıştı. Bunlardan ilki siyasi yapı değişikliğidir. SSCB döneminde yaklaşık yüzyıl önce iki devlet arasında yapılan antlaşmalar çerçevesinde (1813 Gülistan ve 1828

Türkmen çay) sınırlar belirlenmiş ve siyasi durum statik bir görünüme kavuşmuştu.[4] Yani İran ve SSCB arasındaki her seviyedeki ilişkiler SSCB ağırlığında belirlenmiş koşullar içinde yürütülüyordu. Dolayısıyla İran için Avrasya, hareketsiz ve hedefsiz bir görünümdeydi ve bu durum İran için yaşamsal bir destek sağlıyordu. Fakat SSCB sonrasında Orta Asya'da ortaya çıkan beş yeni Müslüman devlet ve SSCB ile yapılan antlaşmalar çerçevesinde Rusların eline geçen İran'ın sınırdaş olduğu Kafkas topraklarında ortaya çıkan üç yeni devlet, İran'm yaşam alanları için ciddi tehdit haline dönüştü.

İkincisi ise, ABD'yi kontrol edecek ve durduracak bir gücün kalmaması ile ilgiliydi. ABD ve İran arasındaki siyasi ve ideolojik problem sahaları, SSCB'nin varlığı sayesinde çok ileri boyutlara gitmiyordu. Fakat yeni dönemde ABD tarafından hedef tahtasına konulması ve her alanda izole edilmesi kaçınılmaz olacaktı ve bu durum da İran tarafından yeni tedbirler geliştirilmesi gereksinimini doğuruyordu. Çünkü 1991 yılından itibaren ABD tarafından Yeni Dünya Düzeni, Büyük Orta Doğu Projeleri gibi adlarla orta vadeli hedefler dünya kamuoyunun önüne konuluyordu. Bu hedefler İran için çok kritik önem taşıyordu. Çünkü ABD tarafından bahsedilen alanlar İran Şii dünyasının varlığının

4 *Ruslann 19. yüzyılda Kafkasya ve Orta Asya'yı işgal etmeleri ve bunu 1813 Gülistan ve 1828 Türkmencay Antlaşmalarıyla İran' a kabul ettirmeleri, İran'ın Azerbaycan'ın kuzeyini kaybetmesinin dışında söz konusu kopuklukta bir değişiklik yaratmamıştır. Türkmencay Antlaşması bugünkü İran-Kafkasya sınırını belirlemiştir, fakat çizilen sınır ne mezhepsel ne de etnik açıdan anlamlı olmamış ve Şii Azerileri bölmüştür. 1863'te ise Herat'ın Afganistan'a katılmasıyla İran-Afganistan sınırı bugünkü halini almıştır. Sınır mezhepsel temele dayanmakla birlikte Farsi etnik gruplan bölmüştür. Son olarak, Rusya'nın 1872'de Hive Hanlığına son vererek Orta Asya'da denetimi tamamen sağlamasıyla birlikte 1900'de günümüzdeki Türkmenistan-İran Sınırı da çizilmiştir.* Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslar arası İlişkiler*, Cilt. 1, Sayı. 2, 2004, s. 132.

emniyetle sürdürülmesi kapsamında yaşamsal emniyet alanlarıydı ve İran için ABD planlarının bu coğrafyalarda başarılı olması demek, sıranın kendisine gelmesi şeklinde algılanıyordu.

Dolayısıyla 1990 sonrasında dünyada önemli gelişmeler yaşanmaya başlamrken İran da yukarıda bahsedilen iki değişken durumsallık çerçevesinde iç ve dış politika algılamasını değiştirmeye başladı. Bunlar genel anlamda **ideolojik, etnik, jeopolitik, enerji ve silahlanma** alanlarında gelişim gösterdi. Bu alanların hemen hemen tamammda İran ciddi anlamda bölgesel bir aktör olarak faaliyetlerini ortaya koymaya çalıştı ve günümüze kadar olan süreçte uygulama alanına koyduğu politikalar sayesinde kendi yapısal bütünlüğünü korumayı başardı ve bazı alanlarda da gelişme sağladı.

Bu alanlardan ilk olarak ele alınacak olanı **ideolojik** içerikli olamdır. Çünkü bu boyutun demografik, etnik ve inanç boyutları vardır. Tarih boyunca İran ile Çin arasında Kuzey-Güney düzleminde yer alan bölge (ki içinde Türklerin merkezi konumunda olan Maveraünnehir bölgesi ile Orta Asya İslamiyet'inin yeşerdiği Hive, Hokant ve Taşkent yerleşkeleri de vardır) İpek yolunun en canlı coğrafyasıdır. Bu yol sadece ticari ilişkilerin gelişmesini sağlamamıştır. Ticaret sayesinde dönemin imkânları oranında dünyanın en işlek insan trafiği de bu hatta gerçekleşmiş ve insan hareketliliği kültürel, siyasi ve dini yaşamın da bir

taraftan diğer tarafa taşınmasına imkân vermiştir. Bu hareketlilik genel anlamda Rusların Orta Asya'da hâkim güç olmasına bağlı olarak kesintiye uğramıştır.[5]

Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede Ruslar baskın güç olmaya başlamıştır. Bu dönemde Tataristan'ın başkenti Kazan Rusların kontrolüne geçmiş ve gerisi çorap söküğü gibi gelmeye başlamıştır. 50 yıllık bir süre içinde Ruslar bütün Orta Asya'da hâkimiyetini belirginleştirmiş ve ilerleyen dönemlerde İran ile yapılan antlaşmalar sonucunda Orta Asya'da ve Kafkaslarda Rus-İran sınırı ufak değişikliklerle netleştirilmiştir. Bu aynı zamanda İran için bölgesel izolasyon anlamına gelmiştir.

Yeni dönem, İran için eski dönemden yarım kalan ideolojik projelerin yeniden uygulama alanına konulması anlamına gelmiştir. Bu dönemin başından itibaren Orta Asya'da kurulan yeni Türk devletlerinin dini açıdan Müslüman temele dayanmış olması, Afganistan ve Pakistan'da İslami güç merkezlerinin hareketlenmesi ve Orta Asya merkezi konumunda olan Afgan topraklarında Taliban yönetiminin önderliğinde El-Kaide, Özbekistan İslami Hareketi, Hizb-ul Tahrir gibi illegal örgütlerin ortaya çıkması, İran için kaçınılmaz olarak Şii üstünlüğünün yayılması ve Orta Asya'nın kontrol altına alınması maksadıyla bu bölgede etkin olma gereksinimini doğurmuştur. Bu çerçevede İran, 1990 yılının başından itibaren Orta Asya politikasının ilk başlangıcını

5 *Jeopolitik konumu, uzun kıtasal sınırların uzunluğu, yüzyıllara dayanan kültürel-dini ilişkiler, ekonomik-ticari işbirlikleri ve diğer birçok etkenler, İran ile Orta Asya ülkeleri arasında kopması zor bağların oluşmasını sağlamıştır. Fakat İran ile Rusya arasında XIX. Yüzyılda bölgedeki artan Rus siyasi ve askeri nüfuzu karşısında çeşitli savaşlar yaşanmış ama kaybettiği bu savaşlar sonunda İran, hakim olduğu coğrafyaları Ruslara bırakmak zorunda kalmıştır.* Kaan Dilek, "İran'ın Orta Asya Politikaları (rapor)", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları*, Ankara, 2011, s. 42.

Şiilik renklerinin hâkim olduğu dini stratejiler ile geliştirmeye yönelmiştir.[6] Bunun başlıca iki önemli sebebi vardır.

Bunlardan ilki Batı ideolojisi ile stratejik kuşatılma korkusudur. Özellikle Orta Asya'nın yeni devletlerinin liberal yapılara sahip olması ve ekonomik sıkıntılarını azaltmak için Batı ve ABD ile ilişkiye geçme arayışları içinde olmaları, İran için yakın dönemde sınırlarının doğusundan itibaren Çin sınırına kadar Batı ideolojisi ile temellenmiş bir liberal ve kapital sistemler zincirinin ortaya çıkabileceği, böylc bir oluşumun da orta vadede Şiilik ile toplumu bir arada tutan İran'ın iç karışıklıklara yönelebileceği anlamına gelmiştir. Dolayısı ilc bu dönemin başında İran'ın ortaya koyduğu dış politikanın temelindeki ruh, yayılmacılık değil aslında fundamentalizm temelli ve "*Allah'ın düşmanlarına karşı cihat*" söylemi ile güçlendirilmiş kendisini korumaya alma mantığına sahiptir.[7]

6 Shimon Shapira, Daniel Diker, "İran's Second İslamic Revelution: Strategic İmplications For The West", Ed. Daniel Diker, İran, *Hizbullah, Hamas And The Global Jicad: A New Conflict Paradigm For The West*, Jerusalem Center For Public Affairs, İsrael, 2007, s. 33.

7 Rebecca Joyce Frey, *Fundamentalizm*, Global İssues, Facts On File Pres, 2007, New York, s. 14.

İran'ın Orta Asya politikalarına yön veren alanlardan ikincisi **etnik** içeriklidir. Etnik yapı tarih boyunca İran için yumuşak karın olmuştur. Bu nedenle İran çevresel değişkenlere yönelik çok hassas davranmakta ve gelişen durumlara karşı sürekli olarak saldırgan bir tutum sergilemektedir. Bunun en büyük sebebi de ideolojik değişkenlerin kendi demografik bünyesinde bir daha düzeltilemeyecek oranlarda tahribat yaratmasından duyulan korkudur.

Bu açıdan yaklaşıldığında İran; Şiiliği ideolojik politikalarının başına koyan ve ülkenin %90'mı bu mezhep aracılığı ile bir arada tutan, geriye kalan kısmı da baskı politikaları ile sindiren bir ülke konumundadır.[8] Dilek'in Yesevi Üniversitesi için yapmış olduğu bir araştırmaya göre; "*Yaklaşık 75 milyon nüfusa sahip İran'da özellikle sınır bölgeleri, etnik çeşitliliğe sahiptir. İran'da İranî, Türkî, Samî ve diğer etnik gruplar bir arada yaşamaktadır. İran'ın sahip olduğu derinlikli kültür ve medeniyet tarihini sahiplenerek Fars dili ve edebiyatı üzerinden halk arasında bir bütünlük sağlanırken, aynı zamanda Hristiyan, Musevi, Zerdüşt ve diğer dinî azınlıklar da İran kültürü içinde kendilerine yaşam alanları açmışlardır. İran'da Kürdistan, Loristan, Azerbaycan, Fars, Sistan- Belucistan, Horasan, Huzistan gibi etnik ve kültürel yapıdan ilham alan eyalet adları ve idarî bölümlenmeler yanında İsfahan, Tahran, Gazvin, Kerman, Kum, Hemedan, Zencan gibi kent adlarıyla da büyük eyaletler bulunmaktadır*" şeklindedir.[9]

Demografik yapının dini bütünlük arz eden kısmı dışında etnik karışım da İran için dikkat edilmesi gereken özelliktedir. Ülkede azımsanmayacak kadar etnik farklılık hâkimiyeti mevcuttur.

8 Bkz. Murat Saraçlı, İran'da Azınlıklar, *Akademik Ortadoğu*, Sayı. 21, s. 175.
9 Dilek, *a.g.m.*, s. 78.

Örneğin %30'un biraz üzerinde Azeri, %5 civarlarında Kürt, Beluci ve Türkmen etnik gruplar vardır. Bu farklılıklar İran yönetiminden dil ve kültürel hayatlarını daha fazla geliştirecek özel haklar istemekte ve yönetim bu konuda söz vermekle beraber uygulamaya yönelik adımlar atmamaktadır. Bu hareket tarzı da ülkede sürekli bir gerilimin var olmasının nedenidir.

İran bu özel demografik durumu içinde SSCB sonrası değişen siyasi konjonktürün içine girmiş ve kısa bir süre sonra hem Kafkaslarda hem de Orta Asya'da kendisine tehdit oluşturabilecek yedi devlet ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Kafkasların güneyinde ortaya çıkan Azerbaycan, İran için tehditler listesinde ilk sırayı almıştır. Uzun bir dönem boyunca sınırları içinde kendi kontrolü içinde yaşayan Azeri azınlık yani İran Azerileri bu durumdan oldukça hoşnut kalmıştır. Çünkü hemen yanlarında Türkiye ve Batı ile işbirliği içinde olmayı hedefleyen bir akraba devlet ortaya çıkmıştır. İran-Kafkas düzlemine Azerbaycan açısından yaklaşan Roy; "*Azerbaycan gerçek bir bağımsızlık kazanmak için petrol ve ABD kartlarına güvenmektedir. Rusya ile ilişkiler gergindir. İran ile ilişkiler kötüdür. Çünkü İran Ermenistan'ı desteklemektedir ve kendi topraklarına sıçrayabilecek bir Azeri milliyetçiliğinden çekinmektedir*" demektedir.[10]

Dolayısı ile Azerbaycan'ın varlığı ciddi bir ülke bütünlüğünün bozulmasına yönelik tehdit olarak görülmüştür. Bu coğrafyada İran kendisine iki hedef belirlemiştir. Bunlardan ilki sınırsaldır. İran 19. yüzyılın içinde Ruslarla iki antlaşma yapmış ve bu antlaşmalar doğrultusunda kuzey sınırlarının ötesinde önemli toprak kaybetmiştir. Rusya 20. yüzyılda SSCB'ye dönüşmüş ve yıkılıncaya kadar da bu toprakların sahibi olmuştur. Bu nedenle

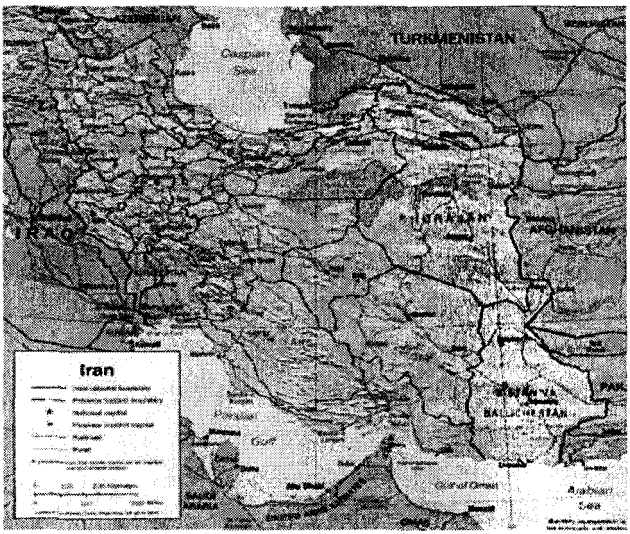
10 Olivier Roy, *Yeni Orta Asya, Ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, 2000, İstanbul, s. 256.

SSCB'ni yıkılması İran için eski defterlerin yeniden açılması ve bu bölgede kaybetmiş olduğu topraklara yeniden kavuşma imkânının doğması anlamına gelmiştir.[11] Bu kapsamda İran toprak isteği taleplerini bu devletlere ve Rusya Federasyonu'na bildirmiş, fakat olumlu cevap alamamıştır. İsteklerinin kabul görmemesi sonucunda da illegal yollara başvurmuştur. Bu yollardan öne çıkanları, Azerbaycan'ın sağlam temellere oturan bir devlete dönüşmemesi için kendisine karşı olan yönetim kademelerini sabote etmek, Ermenistan ile diyaloga girmek, dini illegal grupları el altından desteklemek şeklinde sıralanabilir. İran'ın bu girişimleri genel çerçevede Kafkaslarda statik bir siyasi sürecin başlamasına engel olmuş ve uzun bir dönem istikrarsızlık bölgede baş göstermiştir. Dolayısı ile İran demografisinin etnik yapı ayağının bu bölgede Azeri tabana sahip olması ve Azerbaycan'ın bu gruplar için akraba devlet olarak koruyucu hale gelmesi sonucunda İran ciddi anlamlarda endişeye sürüklenmiş ve bu gelişmeleri önemli tehditler olarak görerek tedbirler almaya yönelmiştir. Benzer bir gelişme de İran'm doğusunda baş göstermiştir. İran'm doğusunda genel nüfusun %2'lik bir kısmını içeren Türkmenler için de SSCB'nin ardından bu sınırların hemen ötesinde ortaya çıkan Türkmenistan, İran yönetiminde Azerbaycan gibi etki göstermiştir.[12]

Özellikle İran'ın Orta Asya'ya bakan yüzünde böylesine bir gelişmenin olumsuz sonuçlarının orta vadede gerçekleşmesi İran'ın yapısal bütünlüğünde önemli bir tahribat yaratabileceği, İran yönetim kademeleri tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmış ve bu bölgede İran baskılarını daha da arttırmıştır. Türkmen nüfusunun hemen güneyinde yer alan Belüciler de benzer bir tehdit yaratmıştır.

11 Nihat Ali Özcan, "İran Sorununun Geleceği, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler", *TEPAV Yayınları*, Ankara, 2006, s. 42.

12 Özcan, *a.g.e.*, s. 36.

Daha çok Sünni ağırlığa sahip olan bu grupların Afganistan'daki kökenleri ile işbirliğine girmeleri sonucunda Şii otoritenin sarsılabileceği tehlikesi İran'ın bu bölgelere daha fazla dikkat göstermesine neden olmuştur.[13] SSCB'nin hemen ardından bu coğrafyada söz sahibi olan ve Şii, Sünni güç mücadelesi kapsamında kesinlikle anlaşamayan Taliban ve İran yönetimi arasındaki husumet açık bir şekilde düşmanlığa doğru gitmiştir. Taliban yönetimi sınır kontrolünün zayıf olduğu ve kendisi ile diyaloga geçecek taban kitlenin var olmasının da sağladığı avantajlar ile İran doğu sınır bölgelerindeki yerleşik İran Türkmen ve Belucilerini İran'a karşı organize etmeye girişmiştir. Dolayısıyla İran 1990 yılının hemen başından itibaren etrafındaki gelişmelerin kendisi için çok büyük olumsuzluklara yol açabileceği endişesi ile kendi sınırları içinde ve sınırlarının hemen ötesinde saldırgan ve baskıcı bir politika geliştirmeye ve uygulama alanına koymaya yönelmiştir.

13 Davut Turan, "İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti ve Güney Azerbaycan Politikası", 2023 Dergisi, Ekim 2011, sayı. 126, s. 28.

Bu olumsuz gelişmelerin diğer bir değişkeni de **Jeopolitik** yapıdır. 21. yüzyıla girmeye 10 yıl kala yaşanan gelişmeler dünyada tek süper gücün kalmasına, bu süper gücün dünyanın efendisi algısı ile düzenlemeye girişmesine neden olmuştur. Özellikle Kuzey Afrika'dan Orta Doğu ve Çin'e kadar uzanan stratejik coğrafyanın ABD destekli Batı politikalarının uygulama alanına konulmasının önünde hiçbir engelin kalmaması, Batı dünyasının hedef konumuma oturttuğu İran için bu geniş coğrafyada büyük tehditlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda SSCB'nin kontrolünü bıraktığı bu bölgelerde Şii karşıtı olan Sünni bir dünya da uyanmaya başlamıştır. Bu kapsamda İran jeopolitiğine olumsuz etki eden ve kendisinin karşı tedbirler geliştirmesine sebep olan üç alan ortaya çıkmıştır.

Bunlardan ilki İran'ın kuzey sınırına komşu olan Azerbaycan'ın bağımsız bir devlete dönüşmüş olmasıdır. Azerbaycan bağımsız bir devlet olur olmaz aynı kültürün parçalarının birleşmesi öngörülmüş ve Türkiye ile ilişkiler çok ileriye götürülmüştür. Bu gelişme İran tarafından güneyinde ve batısında ABD ve Batı dünyası ile güçlenen iki ülke anlamına gelmiş ve Şii ağırlığın olduğu İslam dünyasında ağırlığın Sünnilere kaymaya başladığı endişeleri ortaya çıkmıştır.[14]

1994 yılının başından itibaren İran Kafkaslar düzleminde güç mücadelesi şekil değiştirerek hızlanmıştır. Hazar enerji havzasının kaynaklarının Batıya aktarılması maksadıyla Azeri petrollerinin çıkarılması ve pazarlanması konusunda Batı ve ABD önderliğinde oluşturulan konsorsiyum yüzyılın Antlaşması olarak tarihe geçmiş ve bu durumdan RF ve İran memnun kalmamıştır. Bu antlaşma ABD tarafından stratejik anlamda desteklenmesi

14 Bkz. Hikmet Erdoğdu, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, IQ Yayınları, 2008, İstanbul.

yine bu dönemin düşüncelerindendir ve ABD, Kafkaslarda söz sahibi olabilmek için, içinde Azerbaycan ve Gürcistan'm da yer aldığı GUAM teşkilatını 1996 yılında oluşturmuştur.[15]

Bu gelişimler RF'nu rahatsız ederken Ermenistan Trans Kafkasya'da yalnız kalmanın, İran da kuzey sınırında İran Azerilerinin ideolojik hareketlenmeye sebep olacağı bir ABD destekli Azerbaycan'ın güçleneceğinin endişelerini taşımaya başlamıştır. Bu durum İran'ı, Ermenistan ile işbirliğine yöneltmiş ve bu yaklaşımların hedefleri, bölgede Azerbaycan'ın yalnız bırakılması, Türkiye ve Orta Asya Türk devletleri ile işbirliğine gitmemesi üzerine bina edilmiştir. Benzer şekilde Orta Asya'da yaşanan gelişmeler de İran'ı etkilemiştir. İran, Orta Asya tarihi bağları olan fakat uzun bir dönem bu bölgede siyasi kopukluk yaşayan bir ülkedir. Bu nedenle yeni devletler ile siyasi ve ideolojik bağları güçlendirme hesapları yapmıştır. Fakat bu projelerin sağlam bir zeminde şekillenebilmesi için bu devletlerin kendi ekseninde hareket etmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra yeni kurulan Türk devletlerinin iki alanda önemli endişeleri olduğu bu dönemde gözlenmiştir. Bunlardan ilki ekonomiktir. Devletlerin ekonomik anlamda zayıf olması, hepsinin Batı ekseninde dünya ile entegre olabilme yolunun açılması için girişimlerde bulunmaya itmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Batı kanadında Almanya, Fransa, ABD ve Türkiye ticari ve siyasi ilişkilerin başlatılması yolunu araştırmaya girmişlerdir. Bu yeni durum İran için doğudan çevrelenme ve kısıtlanma anlamına gelmiştir. Bu algılama da İran'ın bölgede Şiiliği kullanmasına ve bu devletlerin Batı ile ilişki içine girmemesi ve yalnız kalmaları için politikalar üretmesine neden olmuştur. Fakat bu hareket tarzı kısa sürede ters etki yarattığı anlaşılmıştır. Çünkü 1996 yılından itibaren

15 Bkz. Jean Pierre Sereni, "L'Atout Gasier", http://www.monde-diplomatique.fr/2011/09/SERENI/20965. 28 Ocak 2012.

ABD girdilerine karşı başlayan karşıtlıklar RF ile Çin'i birbirine yakmlaştırmış ve iki Orta Asya Türk devleti ile Tacikistan'ı da içine alan Şhangay Beşlisi oluşmuştur. Bu dönemde tarafsızlığını ilan eden Türkmenistan ile direk ABD ile işbirliği yolları arayan ve bu oluşumun hemen ardından GUAM/GUUAM örgütüne katılan Özbekistan, Şhangay Beşlisi'ne katılmamıştır. Bu gelişmeler üzerine İran Orta Asya dış politikasını yeniden gözden geçirmiş ve yeni düzenlemenin temeline Orta Asya, RF ve Çin ile işbirliğinin araştırılması mantığım oturtmuştur.

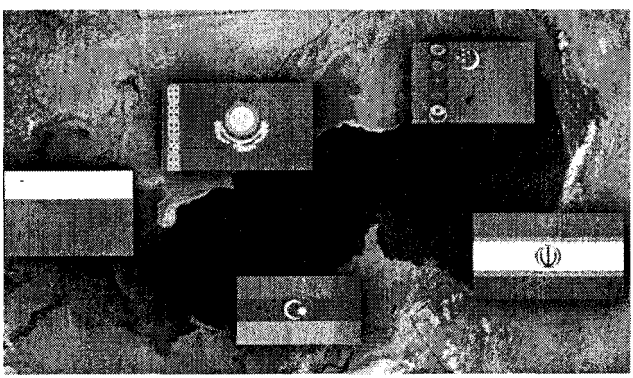
Bu yaklaşımın doğru bir mantığa sahip olduğu kısa bir sürede anlaşılmış ve İran, 2005 yılında Şhangay İşbirliği Örgütü'ne gözlemci statüsünde katılmıştır. Bir diğer endişe de Türkiye kaynaklı olmuştur. Türkiye'nin kültürel temellerinin dayandığı Orta Asya'da beş Türk devletinin ortaya çıkması, İran tarafından Sünni ağırlığm artması, Türk dünyasının birleşmesi ve kendisinin Batı tarafından çevrelenmesi şeklinde algılanmıştır. Bu durum İran için önemli bir tehlikedir. Çünkü hem Batılı Türk ideolojisi etrafındaki coğrafyada hakim olacak, hem Şii ağırlığınm oluşturduğu nüfuz ortadan kalkacak hem de kendi topraklarında yaşayan Sünni ve Türk kökenli azınlıklar ayaklanacaklardır.

İran'ın yeni dönemde hareket tarzlarım etkileyen bir diğer önemli faktör de **enerji kaynakları** olmuştur. İran, Hazar'a sınırdaşlık çerçevesinde en az sınıra ve doğal olarak da Hazar enerji kaynaklarından en az faydalanan ülkesidir. Bu durum SSCB döneminde önemli bir problem sahası olarak ortaya çıkmamıştır. Bunun en önemli sebebi, Hazar'ın SSCB ve İran tarafından paylaşılması ve bu kaynaklara dışarıdan hiçbir unsurun müdahale etmemesidir. Fakat SSCB'nin dağılması ile durum değişmiştir. Yeni dönemde artık Orta Doğu gibi, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin yoğunlaştığı bir diğer bölge de Hazar havzası ve Orta Asya'dır. İran ise, mevcut coğrafyası ile hem

hazar havzasına doğrudan ortak ve müdahil, hem de Orta Asya doğalgaz kaynaklarının boru hatları vasıtasıyla Körfez'e ve dış dünyaya ulaştırılmasında rol oynayabilecek önemli bir coğrafi konuma sahiptir.

Bir bakıma İran, sahip olduğu bu büyük güç ile sadece Körfez'e değil, Körfez'le birlikte Hazar havzası ve Orta Asya doğal enerji kaynaklarım da kontrol edebilecektir. Hazar Enerji Havzası, SSCB sonrasında RF, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve İran tarafından paylaşılan beş ülkenin sınırdaş teşkil ettiği bir konuma yükselmiş ve bu yeni durum içinde İran, kaynaklardan en az istifade eden ülke konumuna düşmüştür.

Hazar enerji kaynaklarından faydalanma ölçütünün sınırlar olması sonucunda, en büyük ve zengin parçalar RF ile Kazakistan sınırları içinde kalmış, Türkmenistan ve Azerbaycan da smır uzunluğu nedeniyle Hazar enerji kaynaklarından faydalanan önemli ülkeler haline gelmiştir. Fakat İran, sınır uzunluğunun kısa olması ve Hazar'ın güneyindeki en verimsiz bölgesinde yer alması gibi nedenlerle Hazar'dan faydalanma alanı kısıtlı kalmıştır. Bu kapsamda 1990 sonrasında Hazar'ın göl veya deniz tanımlanması sorunu ortaya çıkmıştır.

Hazar'ın göl veya deniz statüsünde tanımlanmasının sınırdaş devletlerin her birine farklı etki etmekteydi. Çünkü eğer göl statüsünün kabul edilmesi durumunda ülkeler sınırları ölçüsünde Hazar'dan pay alacaklar ve kullanıma açık olan bir alan kalmayacak, eğer deniz statüsü kabul edilirse de Hazar'da 45 millik ekonomik alan dışmda kalan orta hat bütün devletlerin kullanımına açık olacaktı. Dolayısıyla deniz statüsüne geçilmesi İran için çok faydalı olacak ve İran ortak alanda da faaliyette bulunabilecekti. Bu statü açık olarak İran ve RF'nun işine yarıyor, fakat Kazakistan ve Azerbaycan'a yaramıyor, Türkmenistan'ı da etkilemiyordu. Bunun yanı sıra Göl statüsü ise RF dâhil diğerlerine fayda sağlamakta fakat İran için Hazar enerji kaynaklarından faydalanamamak anlamına gelmektedir.[16] RF, deniz statüsünü kendisine fayda sağlamasına rağmen istekli davranmamaktadır. Çünkü böyle bir oluşum sonucunda diğer devletler ile ilişki içinde olan başta ABD olmak üzere diğer ülkeler bu statüden işbirliği içinde faydalanabileceklerdir. Dolayısıyla İran, bu alanda Azerbaycan ve Türkmenistan ile çatışma içine girmiş durumdadır. Bunun yanı sıra enerji kaynaklarının en önemli bölümlerine sahip ve komşu olmak İran'ın elini de ABD'ye, Avrupa'ya, NATO'ya ve İsrail'e karşı güçlendirmektedir. Konuya bu açıdan yaklaşan Sick; "*günümüzde İran'ın oluşturduğu tehdit ne nükleer bomba, ne tahrip gücü yüksek füzeler ve ne de Hürmüz Boğazı'nın kapatılmasıdır. İran'dan esas gelecek olan tehdit petrol fiyatlarının yükselmesidir. Eğer İran günlük petrol üretimini düşürmeye başlarsa tedarikçiler için Suudi Arap petrolü eksiği kapatamaz, Libya kaynakları da randımanlı değildir. Bu durumda ABD devreye girmek ve küresel bir ekonomik*

16 *Hazar hukuki statüsünün bir göl gibi kabul edilmesi halinde sınır suları ile ilgili uluslar arası geleneksel hukuk kuralları geçerli olacak, Hazar'ın diğer göller gibi bölünmesi gerekecektir.* Celalettin Yavuz, Sorunlu Komşu İran, *2023 Dergisi*, 2006, Ankara, Sayı. 58, s. 54.

kaosu önlemek için kendi stratejik kaynaklarını kullanmak zorunda kalır. Bu da İran'dan ziyade ABD'ye zarar verir. Yani İran için gerçek yıkıcı silah petrol fiyatlarıdır " demektedir.[17]

İran'ın bölgesel ve Orta Asya dış politikalarını direk olarak etkileyen hususlardan son olarak ele alınması gereken girdi de **silahlanma** üzerinedir. 2000 yılından itibaren Avrasya coğrafyasının İran, Orta Asya ve Orta Doğu alanında çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2000 yılında RF'nun başına Putin'in geçmesi ile RF, kıtasal bir güç merkezine dönüşmeye ve bu alanda Hazar Enerji Havzası kaynaklarının Rus dış politikasının en önemli kartı olmaya başlamıştır. Diğer taraftan 2001 yılında ABD'de Orta Asya merkezli terör olaylarının meydana gelmesi ile ABD askeri gücü Orta Asya'da kendisine fiziki olarak yer bulmuş ve Afgan coğrafyası ABD tarafından şekillendirilmeye başlanmıştır. Bu olayların hemen ardından 2003 yılında ABD tarafından Irak işgal edilmiş ve Orta Doğu'nun İran'a sınır teşkil ettiği bu bölgede ABD güçleri etkili bir şekilde konuşlanmıştır.

Bu gelişmeler İran'm hem doğudan hem de batıdan kuşatılma anlamına gelmiştir ki ortaya çıkan bu durum İran için en kötü stratejik senaryodur.[18] Dolayısı ile İran kendisini bu senaryonun kendisi için daha fazla zararlı olmaması için bazı ulusal ve uluslar arası tedbirler geliştirmek mecburiyetinde hissetmiştir. Bu kapsamda İran, ABD'nin Orta Asya'da ve Afganistan'da başarılı olmaması için üstü örtülü çalışmalar başlatmıştır. Bu üstü örtülü faaliyetler günümüze kadar kamtlanamamış olsa da ABD destekli NATO unsurlarının Afganistan'da başarılı olamaması İran'm bölgesel bir güç olma yolunda önemli katkı sağlamıştır.

17 Gary Sick, *Contre L'İran Une Strategie Perdant*, Le Monde Diplomatique, Mart 2012.

18 Mustafa Yetim, Rıdvan Kalaycı, Türkiye İran İlişkileri: Sıfır Sorun mu, Nükleer Sorun mu, Akademik Orta Doğu, Cilt. 5, Sayı. 2, 2011, s. 86.

Diğer yandan İran, Şhangay İşbirliği Örgütüne gözlemci statüsüne katılmış ve ideolojik tutumunu bir kenara bırakarak Orta Asya devletleri ile ekonomik işbirliği, enerji kaynakları aktarımı gibi güçlü bağlar yaratacak faaliyetler geliştirmeye yönelmiştir. Bu da İran'ın ABD'ye karşı RF ve Çin gibi güçlü taraftar bulmasına yardımcı olmuştur.

Diğer tarafta ise Orta Doğu enerji kaynaklarının dünya piyasalarına aktarılması için kullanılan bölgeler vardır. Bu bölgelerin içinde en önemli alanlar Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazıdır. Bu hattın doğu kıyılarımn İran'a ait olması ve karşı kıyıda ve Hürmüz'ün güneyindeki sularda ABD donanması ve askerlerinin bulunması, 21. yüzyılda ABD ile İran'm fiziki temasa girdiği tek bölge olma özelliğindedir.[19] İran bu güzergahın kendi kontrolünde olmasına çok önem vermektedir. Bunun en önemli sebebi, İran'ın da RF'nun enerji kaynaklı dış politika oluşturma projesinin bir benzerini Orta Doğu petrolleri üzerinden yaratabilme çabasıdır. İran bir taraftan Hürmüz boğazı üzerinden Orta Doğu enerji kaynaklarını kontrol etmeyi hedeflemekte, diğer taraftan da bu kaynakların bir kısmının istikametini kendi kontrolünde değiştirerek Afganistan üzerinden Çin'e kadar uzatabilmek ve Orta Asya'nın derinliklerinde enerji dağıtımcısı haline dönüşmek istemektedir. Eğer Orta Asya güzergâhı üzerinden Çin'e kadar Orta Doğu kaynaklarını aktarabilirse bu bölgelerin bağımlılığını kazanacak ve olası ABD tehditlerine karşı tek başına mücadele etmek zorunda kalmayacaktır. Bu politikaların gerçekleşebilmesi için ilk ve en önemli şart İran'ın caydırıcı bir silah potansiyeline sahip olmasını gerektirmiştir. Bu hedefin

19 60 Km. uzunluğa ve 40 Km. genişliğe sahip olan Hürmüz Boğazının İran tarafından kesilmesi veya deniz taşımacılığının aksatılması durumunda günlük 6 milyon ton petrol hareketi sekteye uğrayacaktır. Philippe Leymarie, "Ormuz, Detroi De La Peur", http://blog.mondediplo.net/2011-11-10-Ormuz-detroit-de-la-peur, 28 Ocak 2012.

gerçekleşmesi için İran üç alanda faaliyet göstermiştir. Bunlardan ilki söylemlerdir. Ahmedinecad özellikle; "*Bazı ülkeler emredici bir tarzda bize dünyanın %10'unun ne düşündüğünü, %25'inin gelecekte ne istediğini söylüyor, ama geriye kalan %60'dan kimse bahsetmiyor. Sadece bazı güçler ne yapmamız ve ne yapmamamız konusunda direktif vermeye çalışıyor. Fakat biz geri durmayız. Esas olan İslam Cumhuriyetini zaferi ve bayrağın dalgalanmasıdır*" gibi beyanatlar vermekten geri durmamaktadır.[20] İran her dönemde uluslar arası alanda ABD'ye kafa tutmakta, İran'm Irak'a ve Afganistan'a benzemediğini, 1000 yıllık Pers Kültürünün mirasçıları olduklarını ve İran'ı işgal etmenin kolay olmadığını, çıkacak bir savaşta bütün ülkelerin enerji kaynağı kesintisi ile karşılaşabileceğini ifade etmekte ve böylece ABD'ye, enerji ihtiyacı duyan diğer devletlere ve dünya kamuoyuna felaket mesajları ile gözdağı vermekte ve açık bir şekilde önemli etkiler de bırakmaktadır. İkincisi konvansiyonel ölçülerde silahlanmadır. İran uzun bir dönem boyunca uzun menzilli füze geliştirme çalışmaları yapmakta ve olası bir savaşta kıtasal ve kıtalar arası konvansiyonel güce sahip olduğunu bütün dünyaya göstermektedir. Ayrıca Hürmüz Boğazı'nın ve kıyıların savunulması için hızlı ve küçük hücumbotlar satın alarak kıyı savunmasını güçlendirmektedir. Bunun yanı sıra her fırsatta çeşitli tören vb. faaliyetlerle karasal ordusunun caydırıcı bir güç olduğunu ortaya koymaktadır. Tabi ki bu faaliyetlerin ne ölçüde olası bir ABD harekâtına dayanabilirliği şüphelidir. Fakat yine de caydırıcılık kapsamında çok önemli bir etki bıraktığı ortadadır. Üçüncüsü nükleer yapılanmadır. Nükleer güce çok önceden sahip olan İran, son 10 yıl içinde bu alandaki çalışmalarını hızlandırarak Nükleer enerji potansiyelini üçe hatta dörde katlamış

20 Alain Grech, *Le President Ahmedinejad Face a Ses Critique En İran*, Le Monde Diplomatique, 7 Eylül 2011.

durumdadır.[21] Sadece bununla da yetinmeyerek ikinci aşamaya geçmiş ve nükleer silah imali için gerekli olan uranyum zenginleştirme çalışmalarını da başlatmış ve bu alanda önemli adımlar atmıştır. Bu kısa veya orta vadeli bir süreç sonunda İran'm kendi nükleer silahını kendisi yapacak anlamına geliyordur. Bu durum gerçekleştiği takdirde Avrasya Kıtasında 11 ülkede nükleer silah olacak ama İran, Orta Asya, Orta Doğu ve Türkiye'ye yönelik bunu baskı politikası olarak kullanabilecektir. Yani bu kısaca şu anlama gelmektedir. İran Orta Asya'da istediği her hususu Orta Asya devletlerine kabul ettirebilecektir.

Sonuç

İran, 1990 sonrasında değişen dünya uluslar arası konjonktürü içinde yavaş bir ivme ile bölgesel güçten kıtasal güç formuna dönüş yapmaktadır. 2011 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı gelişmeleri büyük bir hızla Orta Doğu coğrafyasına atlamış ve Suriye topraklarında esmeye başlamış ve halen günümüzde burada devam etmektedir. Olayların kat ettiği yol incelendiğinde halen Esad rejiminin mücadeleye devam etmesinin arkasında İran'm maddi ve manevi desteklerinin varlığı hissedilmektedir. Esad rejiminin ayakta kalması İran için çok kritik bir öneme sahiptir. Çünkü Suriye'de Esad rejiminin yıkılması demek sıranın bir süre sonra İran'a geleceği anlamına gelmektedir. Konuya Türkiye açısından yaklaşan Tekin; *"Türkiye model olarak Kafkas'larda ve Orta Asya'da da İran'ın rakibidir. Bu alternatif olma niteliği İran tarafından kendi rejimi içinde*

21 Halen İran'm Tahran'da 5 MW gücünde araştırma reaktörü, Isfahan'da 30 KW gücünde araştırma reaktörü, Buşehir 1-2 olarak 1000 ve 1300 KW gücünde nüklcer santralleri, Arak'ta ağır su üretim tesisi, Natanz'da uranyum zenginleştirme tesisi, Bonab ve Ramsar'da sivil nükleer araştırma reaktörleri, Yazd'da uranyum madenleri vardır. Ali Külebi, "İran ve Olası Gelişmeler", *2023 Dergisi*, Şubat 2006, Sayı. 58, s. 42.

bir tehdit olarak algılamaktadır. İran, ülkesindeki Azeri ve diğer Türk soylu nüfusun gelecekteki bağımsızlık isteklerinden korkmakta, böyle bir girişimde Türkiye'nin önemli rol oynayacağını ön gördüğünden Türkiye'ye yönelik örtülü hareketleri desteklemektedir. Dünya Ekonomisine entegre edilmeye çalışan Orta Asya ve Kafkas Petrolleri ile ekonomik zenginliklerinin Türkiye üzerinden taşınması bakımından da Türkiye, İran için potansiyel rakip olarak görünmektedir. Enerji kaynaklarının naklinde güzergahlarda öncelikle güvenlik arandığı dikkate alınacak olursa, istikrarsızlaştırılmış bir Doğu Anadolu, İran'ın Hazar Deniz'in den başlayarak Basra Körfezi'ne uzanan ulaşım hattını ön plana çıkaracaktır" diycrek mücadelenin Türk-Pers boyutunun önemine işaret etmektedir. Benzer şekilde Kökten dincilik konusunda yaptığı incelemelerle tanınan Amerikalı gazeteci Daniel Pipes, Washington Post gazetesindeki bir yazısında, dünya İslami kökten dinciliği yayma misyonunu üstlendiğini belirttiği İran'ın asıl mücadelesinin kendisine "en büyük tehlike" olarak algıladığı laik ve demokratik Türkiye ile olduğunu ifade etmektedir.[22]

İran coğrafyası çok değerli jeopolitik özellikleri içinde barındırmaktadır. Özellikle direk olarak sınırları üzerinden Kafkaslara, Orta Asya'ya ve Orta Doğu'ya çıkış sağlaması, geniş bir coğrafyaya, işgali zor olan büyük kentlere ve büyük nüfusa sahip olması, başta Türkiye olmak üzere Batı'nm Orta Asya ile direk olarak irtibatını kontrol edebilmesi, dünyanın en büyük enerji kaynaklarına ev sahipliği ve sınırdaşlık yapabilmesi, nükleer potansiyel gibi sebepler, İran'ı günümüzde güçlü bir devlet haline getirmiştir.

22 Ali tekin, *İran'ın Dış Politikasında Terörizmin Yeri*, ASAM Yayınları, 2008, Ankara, s. 60-72.

İran, bu güçlülüğün farkındadır ve bu gücün gereklerine göre hareket edebilmektedir. Özellikle 2000'li yıllarm başından itibaren Orta Asya devletleri ve RF ile ilişkilerini Şiiliği bu topraklara yayma merkezli politikaları bir kenara bırakarak değiştirmiş ve daha çok ekonomik ilişkiler ve dünyaya açılım merkezinde geliştirmiştir. Bunun sonucunda da çabalarının karşılığını görmüş ve Shanghay İşbirliği Örgütü gözlemciliğine kadar kabul görmüştür. Bu başlangıçta çok önemli bir gelişme gibi görülmese de ilerleyen dönemlerde İran'a yapılacak bir harekâtın başarı şansının hesaplanmasında önemli bir girdi olarak kabul edilmektedir. Çünkü Avrasya'nın esas sahipleri konumundaki Shanghay üyelerinden RF ve Çin, böyle bir gelişmeye nasıl bir tepki gösterecekleri soru işaretleri ile doludur ve önceden kestirilemez bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla İran bu hesapları çok iyi yapmakta ve adımlarım buna göre atmaktadır. Bu durum Türkiye için olumsuzluklar yaratmaktadır. Bir taraftan enerji ihtiyacını karşılama konusunda İran önemli bir tedarikçidir. Bu nedenle İran'm iç ve dış dengesinin bozulması hem bu sebepten, hem sınırdaş olmaktan dolayı Türkiye için tehditler ve belirsizlikler içermektedir, hem de İran'ın günbegün güçlenmesi Türkiye'nin Orta Asya'daki faaliyetlerini geliştirme gayretlerini boşa çıkarmaktadır. Dolayısıyla İran hem kendi sınırları etrafını sağlama almaya devam etmekte, hem de Orta Asya ilişkilerini daha pragmatik akılcı yaklaşımlar ve çıkar içerikli planlarla güçlü zemine oturtmaktadır.

İran demografisinde Kürtler –Orta Doğu Jeopolitiğinde Kürtlerin İran Senaryoları

DR. HAKTAN BİRSEL[1]

***

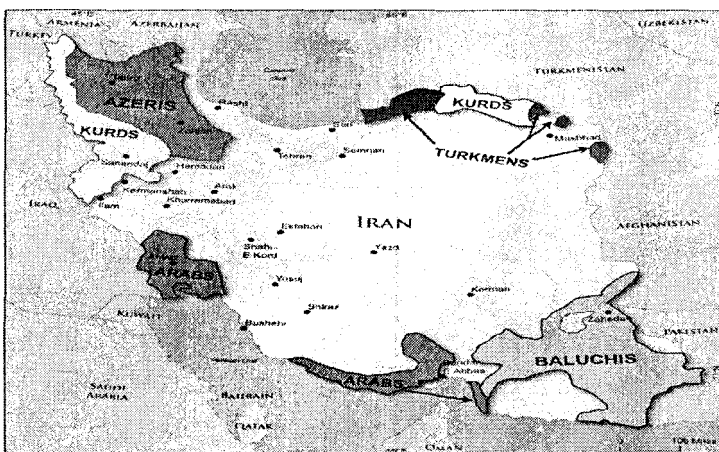
İran'da, Faslılaşmak merkezinde ulusal kimliğin yaratılabilmesi için gereken koşullar; dil, kıyafet, gelenek ve benzeri konularda bölgesel farklılıkların azaltılması, ülkeye adını veren etnik grubun yüksek kültürünün standartlaştırılması, türdeşleşmesi ve merkezce korunması gereklidir. Kürtler, Lorlar, Kaşgarlar, Araplar ve Türkmenler ve diğerleri, faklı kıyafetleri ve dilleriyle birbirlerinden ayrı olmamalıdır. Bence, gelenekler, kıyafet ve öteki farklılıklar, yani siyasi bağımsızlığımızı ve coğrafi bütünlüğümüzü tehdit eden her şey, İran'da ulusal birlik sağlanana kadar tehdit olmaya devam edecektir. **Touraj Atabaki,** (Orta Asya ve Kimlik Politikaları'ndan).

Giriş

Tarih boyunca Orta Doğu coğrafyası çok önemli uygarlıklara ev sahipliği yapmış ve dünya uygarlığının gelişmesine ve kültürel etkileşimin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında bu coğrafyanın Batı ve Doğu dünyasının birbiri ile birleştiği ve kültür kaynaşmasının sağlandığı tek bölge

1 *Orta Asya Uzmanı ve Cumhuriyet Tarihi Doktoru.*

olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.[2] Kültür tarihi incelendiğinde de Orta Doğu coğrafyasının sosyo-kültürel bütünleşmedeki kilit rolü ortaya çıkmaktadır. Özellikle dönemsel güç merkezlerinin bu coğrafyayı doğu-batı ve batı-doğu istikametinde çıkış alanı olarak görmeleri, kendi emniyetlerini sağlama kapsamında elde bulundurmak istemeleri ve daha fazla zenginleşmek için bu bölgede ticari hayatın küresel ölçekli hale getirme temayülü göstermeleri sonucunda Orta Doğu, tarihin başladığı dönemlerden günümüze kadar olan süreçte daima önemini korumuş ve küresel bir mücadele alam olmuştur.

Konu Orta Doğu olduğunda bu bölgede meydana gelen her seviyedeki gelişmeler bütün dünyayı etki altına bırakması nedeniyle ilgilendirmektedir. Bu bakımdan da bütün dünya güç merkezlerinin Orta Doğu coğrafyası üzerinde sürekli olarak bir ilgi ve planı mevcuttur. Geçmişten günümüze Orta Doğu coğrafyası denildiğinde Akdeniz ile Basra Körfezi arasında kalan,

2 *İran Etnik Haritası*, Hussein D. Hassan, Iran: Ethnic And Religious Minority, (CRS Report For Congress), http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/19916.pdf.

Kuzey hattı Türkiye'nin güney sınırlarından başlayan, İran'ı genelde dışarıda bırakan bir bölge akla gelmekteyken, teknolojinin gelişmesi ile mesafelerin kısaldığı ve irtibatların genişlediği düşünüldüğünde ve jeopolitik yasaların 21. yüzyıla göre yeniden şekillendiği bir dönemde Orta Doğu tanımlaması, ABD önderliğinde Büyük Orta Doğu, Genişletilmiş Orta Doğu gibi yeniden tanımlanmıştır.

1990 yılı bir milat olarak tarihi yeniden başlattığı ve tarihe mal olmuş jeopolitik algılamaları yine tarihe gömdüğü düşünüldüğünde, günümüze kadar olan süreçte yeni jeopolitik bakış açılarının ortaya konulmasına ve bunların sağladığı imkânlar çerçevesinde küresel güçlerin hareket kabiliyetlerini genişletmeye çalıştıkları bir gerçektir. Bu faaliyetlerin hepsi bir araya geldiğinde ve teknolojik gelişmelerin maddesel ve düşüncesel hayata hız kazandırdığı bir dünyada coğrafi alanlar yeniden tanımlanmıştır. Bu tanımlama özellikle Orta Doğu coğrafyası için de geçerli olmuştur.

Konuya bu açıdan yaklaşıldığında da ortaya önemli bir tanımlama sorunu ortaya çıkmaktadır. Doğru bir tanımlama yapmak için doğru bir çıkış noktası yakalamak gerekmektedir. Dolayısıyla günümüzde teknoloji, sosyo-kültürel, bölgesel ve kıtasal güç aktörlerinin değişken doğaları ile birebir etkileşim içinde olan dünya ölçeğinde tanımlamanın çıkış noktasını coğrafi özelliklerden yapmak hatalı olacaktır. Buna karşın günümüz dünyasının etkileşimleri de dikkate alınarak tanımlama çıkış noktasının tespit edilmesi daha doğru bir yaklaşım olacağı aşikârdır. Bu kapsamda Orta Doğu tanımlamasını bir düzlem içinde genişletmek ve Kuzey Afrika'yı da içine alan ve Orta Doğu'dan Afganistan'ın Çin sınırına kadar uzanan bir düzlemde yapmak, elde edilecek verilerin daha gerçekçi olmasına fayda sağlayacaktır.

Afganistan ile Kuzey Afrika arasında kalan bu jeopolitik coğrafi düzlemin çok kritik önemi vardır. Bu düzlem, kültürel olarak dünyadaki Müslüman nüfusun %75'ini, Şii nüfusunun tamamını içine almakta dünya için çok önem taşıyan enerji kaynaklarının %60'ını ihtiva etmekte ve enerji güzergâhlarını her istikamette kontrol etmektedir.[3] Sosyo-kültürel açıdan bakıldığında hem üç semavi dinin buluştuğu ve anlaşmazlıkların yoğunlaştığı bölgedir, hem de batı ve doğu dünyasının kesiştiği bölgedir.[4] Bu düzleın içinde önemli kilit bölgeler mevcuttur. Bu kilit bölgelerden anlaşmazlıkların yoğunlaşması ve nüfuz etmenin zor olması bakımından en önemlilerinden birisi de İran'dır. Günümüzde İran, Batı dünyasına karşı direniş göstermesi, enerji potansiyeli, enerji aktarım güzergâhlarında kontrol gücü, nükleer yapılanması ve Batı güç merkezlerine meydan okuması gibi sebepler ile Avrasya'daki önemli coğrafi konumu nedeniyle, Batı dünyasının hedefi konumunda olan bir devlettir.

İran, geniş Orta Doğu stratejik düzleminin en önemli coğrafyası olarak Batı dünyasını temsil eden ABD tarafından hedef konumuna oturtulmakta buna karşın İran da günümüzde geri adım atmayarak mevcut uluslar arası statükonun gerilimini sürekli olarak arttırmaktadır. Buna mukabil güçlü bir duruş sergilese de İran günümüzün konjonktürel yapısına dayanacak niteliklere sahip olduğu da şüphelidir. Bunun en önemli sebebi de İran'ın yumuşak karnını oluşturacak seviyede önemli zaaflarının mevcut olmasıdır. Bu zaafların başında da demografik yapısı gelmektedir. İran demografisi oldukça karışıktır ve her ne kadar Şii İslami görüş bu yapıyı birleştirici gibi duruyorsa da

3 Alain Gresh, İl y a Charia Et Charia, *Le Monde Diplomatique*, Aout 2012, http://blog.mondediplo.net/2012-08-20-Il-y-a-charia-et-charia, Erş. Trh. 1 Mart 2013.

4 Mehmet Şahin, Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller, *Akademik Orta Doğu*, Cilt. 1, Sayı. 1. 2006.

arka planda baskı ve tehdit unsurlarının daha fazla ön plana çıktığı bir gerçektir. Demografik yapımn İran'a tehdit olmasında iki önemli kültürel grup çok etkili olmaktadır. Bunlardan ilki Azeri İran toplumu diğeri de İran-Türkiye smır hattında daha çok teritoryal bir kültürel yapı halinde bulunan Sünni İran topluluğudur. Özellikle 2009 yılında Orta Doğu düzleminin en Batı ucunda başlayan Arap Baharı rüzgârı, Tunuz, Libya, Mısır'ı kasıp kavurmuş, Cezayir ve Fas'ta etkili olmuştur.

Devamında Orta Doğu düzleminin merkezinde de etkisini gösterirken günümüzde Suriye'ye kadar uzanmış ve halen bu ülkeyi darmadağın etmeye devam etmektedir. Arap Baharı'nm Suriye'de durma ihtimali günümüz gelişmeleri çerçevesinde zordur. Bundan sonraki güzergâhm İran üzerinden olacağı kaçınılmaz gözükmektedir. İran da böylesi bir gelişmeden korkmakta ve ülke içinde, sınır komşuları etrafında ve smır ötesinde değişik ölçekli tedbirler almaya çalışmaktadır. İran'da başlayacak bir Arap Baharı, İran için en korkulu senaryo olarak görünmektedir. Çünkü İran'da bu baharın fırtınaya dönüşmesine fayda sağlayacak önemli aktörler mevcuttur. Bunlardan en önemlisi de İranlı Kürt topluluklarıdır. Bu nedenle de İran'da yaşayan Kürt topluluğun pozisyonunun ve Irak ile Suriye'deki etnik benzerleri ile etkileşimlerinin incelenmesi gelecek öngörüleri yaratabilmek maksadıyla ayrı bir öneme ve önceliğe sahiptir.

Jeo-Kültürel Ölçekler Çerçevesinde İran Kürtlerini Anlamaya Çalışmak

Günümüzün bilinen Orta Doğusunun şekillenmesinde Emperyal tabanlı güç mücadelesinin aktörleri olan Batılı devletler başrol oynamışlar ve kendi çıkarlarma göre ve daha çok kendilerine hizmet eden aşiret ve kabile yapılarmm güçlü olmasına

dikkat ederek sınırlar çizmişler ve uluslaşma süreci yaşamamış yapay devletler oluşturmuşlardır. Bu süreç İkinci Dünya Savaşının başlamasına kadar tamamlanmıştır.

Dünya savaşı Emperyal Batıyı, ekonomik, siyasi ve sosyolojik olarak dünya ölçeğinde faaliyette bulunmalarını engelleyecek şekilde zayıflatmıştır. Zaten eski dünya paylaşım mücadelesinin kuralları ve kural koyucuları da değişmiştir. Yeni dönemde başlayan mücadele çift kutuplu ve nükleer silahlar tehdidi altında gelişim göstermiştir. Bu mücadelenin en önemli ayaklarından birisi de Orta Doğu'da gelişim göstermiştir. Fakat özellikle SSCB'nin küresel ölçekteki bölgesel girdileri sayesinde yaşanan gelişmeler, Batı emperyalizminin hedefleri doğrultusunda şekillenen bu coğrafyanın istikamet değiştirmesine ve Batının talepleri olan Orta Doğu kaynaklarının Batı dünyasına sunulmasından sorumlu olan kabile devletlerin kendilerinden beklenen görevlerini yerine getirememesine neden olmuştur. Dolayısı ile özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bölgesel siyasi süreç kontrolsüz bir gelişim göstermiş ve bunun sonucunda da öngörülemeyen küçük ölçekli yerel güç merkezleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan birisi de Suriye, Irak, İran ve Türkiye devletlerinin sınırları içinde yaşayan Kürtlerdir.

Bu noktada akla neden geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Kürt topluluklarının bir devlet haline gelemediği sorusu gelmektedir. Bu soruya birçok cevap bulunması mümkün olmakla beraber en yakın ve mantıklı cevap kültür algılamasında yatmaktadır.

Bir toplumun etnik özelliklerini bünyesinde toplayan ve kimlik boyutunda tammlanmasını sağlayan kültür öğesi, aynı zamanda toplum bireylerinin yapıştırıcısı ve uluslaşma sürecinin işlemesindeki en önemli unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısı ile kültürel varlıkların güçlenmesi ulus yapıları için çok önemlidir. Kültür unsurunun da teritoryallik niteliği belirleyici

olarak öne çıkmaktadır. Yani teritoryal yapıdan sanayileşme yapısına geçemeyen topluluklar sadece sanayi toplumu ile uluslaşmış olan toplumun içinde ve ona entegre olmak suretiyle varlıklarını devam ettirebilmektedir. Bu kapsamda teritoryal yapı özelliği Kürtler için geçerli olmuş ve teritoryal kültürel yapı nedeniyle de Kürtler kendi içlerinde devlet haline dönüşememişlerdir.

Yakın Orta Doğu coğrafyası içinde Kürtler, devlet yapısı için gerekli olan kurumsal yapıdan uzak kabile-köy ölçeğinde yaşamlarını birbirleri ile sınır ilişkisi olan dört devlet topraklarında yaşamakta ve devletler tarafından değişken algılama ölçeklerinde vatandaş olarak kabul görmektedir. Bu kapsamda Türkiye, Suriye, Irak ve İran devletlerinin genellikle Türkiye'ye sınır teşkil eden bölgelerde yaşayan bu gruplar, teritoryal kabilesel yaşam formları oluşturmaktadır. Bunun sebepleri genel olarak 20. yüzyılın başına denk gelen dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrol edemediği Orta Doğu topraklarının Batı devletler tarafından paylaşılması ve yönetilme şekillerinin belirlenmesine dayalıdır. Dolayıyla bu toprakların paylaşılması süreci içinde yaşanan gelişmeler sürekli olarak Kürt topluluklarını etkilemiştir.

Bu yaklaşım çerçevesinde ortaya konulan teorinin ne derecede doğru olduğu günümüzde yaşanan Arap Baharı sürecinde açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Gerek Suriye'nin Fransızlar tarafından ve gerekse de Irak'ın İngiltere tarafından bir devlet olarak şekillendirilmesinde kullanılan yöntem temelde aynıdır. Yani güçlü dini mezhebi yapıların desteklenmesi ve diğer etnik farklılığı olan gruplara yönetimsel hakların verilmemesi biçimindedir. Bu süreç Fransa'nın mandater yönetimindeki Suriye'de tam anlamı ile bu şekilde işletilmiş ve Türkiye sınır boyunca dağınık bir görüntü sergileyen Suriyeli Kürt gruplar özerklik içeren bir yapıya kavuşamamışlardır. Irak'ta ise İngiltere'nin desteğinde teşkil edilen devlet ilerleyen dönemlerde güçlenmiş ve

Baas Partisinin baskın gücü altında yönetilirken yine Iraklı Kürtlerin bölgesel bir varlık göstermelerinin önüne geçilmiştir. Türkiye'de süreç daha farklı gelişmiştir. Türk üst kimliği içinde bütün toplumu toplamayı başaran Türkiye diğerlerine göre tam anlamı ile ulus devlet olmuştur. Modern medeni kanun gibi insan haklarını ön plana çıkaran hukuki yapı sayesinde Türkiye'de yaşayan Kürtler, her türlü vatandaşlık haklarından hiçbir kısıtlama ile karşılaşmaksızın faydalanmışlar ve özellikle diğerleri gibi bir bölgede yoğunlaşma yerine Türkiye'nin her bölgesinde yaşama imkânına kavuşmuşlar ve teritoryal yapıdan ve kabile anlayışından kurtularak ulus devletin bir vatandaşı haline gelmişlerdir.

İran'daki durum biraz daha farklılık göstermiştir. İran Birinci Dünya Savaşı sonrasında da Batı devletleri ve ABD ile birçok alanda ortak faaliyetlerde bulunmuştur. Fakat hiçbir dönemde yapısal bütünlüğüne müdahale edilmesine müsaade etmemiştir. Bunun doğal sonucunda da İran kendi siyasi yapısını kendisi oluşturmuştur. İran kendi demografik zayıflığımn farkındadır ve bunu engelleyecek ciddi tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin başında en önemlisi baskı politikalarıdır. Özellikle İran'ın Türkiye'den Irak'a kadar uzanan sınır buyunca yoğunluk oluşturan ve Şii İran'ın içinde Sünni mezhebi ayrıma sahip olan İran Kürtleri, baskı altına alınmış, kabile yapısı içinde kalmaya zorlanmış ve sürekli olarak kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.

Bu noktada Kürt kimliği ve İran açısmdan bir ara değerlendirme yapma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Orta Doğu'nun kuzey bölgelerinde teritoryal yapısal özelliklerini muhafaza ederek dört devletin sınırları içinde yaşayan Kürt grupları, her ülkede değişik ölçek ve biçimlerde kültürel asimilasyona tabi tutulmuştur. Suriye'de Hafız Esad rejimi uzun bir dönem boyunca Kürtlere Arap milliyetçiliği empoze ederek Türkiye'ye karşı tampon

kültür yaratmaya çalışmıştır. Fakat Suriye'de baskı politikaları hiçbir dönemde işe yaramamış ve Suriyeli Kürtler kabile yapısı içinde alt kimlikleri ile varlıklarını sürdürmüşler ve Suriye'de baş gösteren Arap Baharı olaylarında Esad rejimine karşı koyma sürecinde Kuzey Irak'taki Kürt oluşumundan da destek alarak benzer bir statüye kavuşabilmek için harekete geçmişlerdir.

Günümüzde ise bu süreç halen devam etmektedir. Irak'ta ise Kürtler için bağımsızlığa/özerkliğe gidcn yol 1990 yılı sonrasında başlayan Saddam'ın Kuveyt'i işgali ve ABD'nin bu duruma müsaade etmeyerek Körfez Harekâtına başlaması ile hız kazanmış ve şekillenme sürecine girmiştir. Özellikle Çekiç güç ile tampon bölge yaratılması ve Kuzey Irak'ın Saddam güçlerinden korunması süreci Irakli Kürtler için tam bir zafer niteliğinde olmuş ve sonuçta özerk yönetim sistemi bu coğrafyada Kürtler lehine şekillenmiştir. Bu gelişmelere eşzamanlı olarak Türkiye'de 1984 yılından beri günümüze kadar süre gelen PKK terör örgütü oluşumu inişli çıkışlı bir süreç takip etmiş ve günümüzdeki bilindik sürece kadar gelmiştir. Dolayısı ile genel anlamda 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Doğu'daki ABD girdileri her durumda Kürtlerin lehine bir gelişme sağlamış ve 20 yıllık olaylar zinciri Kürtlerin bölgesel bağımsızlık taleplerine fayda sağlamıştır.

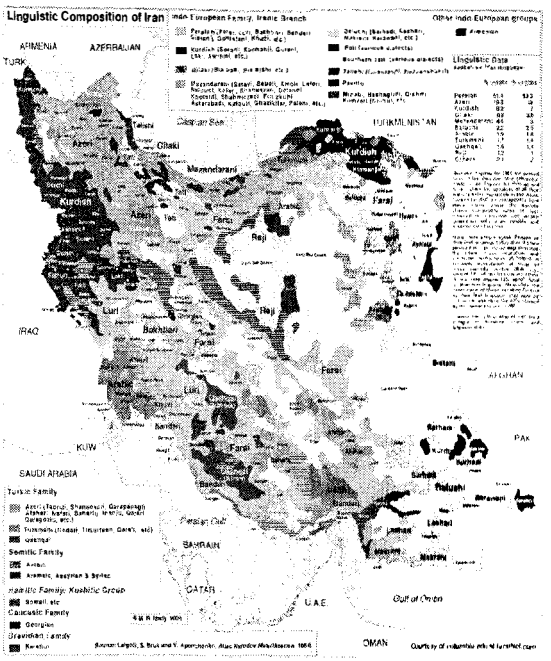
Bu gelişmelerden İran ileri düzeyde etkilenmemiştir. Bunun iki önemli sebebi vardır. İlki İran yönetiminin farklılıkların canlanmasına müsaade etmeyecek tarzda katı bir tutum sergilemesidir. İkincisi ise İran Kürtlerinin diğerlerinden izole edilmiş olmasıdır. İran'ın Türkiye-Azerbaycan uzanımı hattında dağınık ve teritoryal kabile özellikleri sergileyerek varlıklarını sürdüren Kürtler, İran genel nüfusunun içinde %5'lik bir oran ile 4,5 milyon civarındadır. Farsça ile yoğrulmuş bir dil kullanan bu grupların kendi kültürel gelişimleri için devlet

kademeleri tarafından bir tedbir alınmamaktadır. Kürtlerin belirgin bir etnik güç teşkil edememektedir. Bu durumu Saraçlı; "*İran'da Kürtlerin bugünkü sayıları yaklaşık 5 milyon civarındadır. Bu nüfusun %30'u Şii, geri kalan %70'lik kısmı ise Sünnidir*" şeklinde açıklayarak bölünmüşlüğe vurgu yapmaktadır.[5] Özellikle Şii hegomonik yapı ve insan haklarına ters düşen asimilasyon tedbirleri içinde İran'ın bir kısım Sünni Kürtleri, zorunlu olarak İran Şii hayatı sürdürmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'de yaşayan kökenleri ile sınır boyunca giriştikleri irtibatlar ve Türkiye'de etnik grup farkı olmaksızın herkesin vatandaşlık haklarına sahip olarak özgürce yaşaması gibi medeni yapının İran'da bu gruplar tarafından öğrenilmesi, İran tarafından benimsenmemekte ve İran zaman zaman hem Türkiye'ye hem de Kürt azınlığa karşı sert tedbirler almaktadır. Bununla beraber içinde Kürt ve diğer gruplarında olduğu yeni kuşak İranlılar, rejimi ve inanç kurallarını sarsacak şekilde sosyolojik bir etkileşim içinde kalmıştır. Toplum daha fazla özgürlük ve modernleşme anlamında taleplerde bulunmakta ve İran'da katı tutumu temsil eden eski kuşak ile çatışmaya girmektedir. Bu konuya İranlı sosyolog Shariati; "*bugün İran'da gençliğin en önemli sorunu yönlendirilemeyen ve motive edilmeyen bir inanç ve inanç sisteminin şekil değiştirerek bencilleşmesi ve daha kişiselleşmesidir. Bu durum insanların birbirleri arasındaki ilişkileri ve genel toplum sosyolojisini derinden etkilemektedir. Üst kültürün bencilleşmesi ile toplumun farklılıkları arasındaki uçurum artıyor ve farklılıklar daha bir belirginlik kazanıyor*" ifadeleri ile yaklaşmaktadır.[6]

5 Murat Saraçlı, "İran'da Azınlıklar", *Akademik Orta Doğu*, s. 175.

6 Shervin Ahmedi, "Retourne De la Question Ethique En İran", *Le Monde Diplomatique*, 12 Temmuz 2012.

İran'ın Kürtlere Karşı Değişken Tutumu ve Politikaları[7]

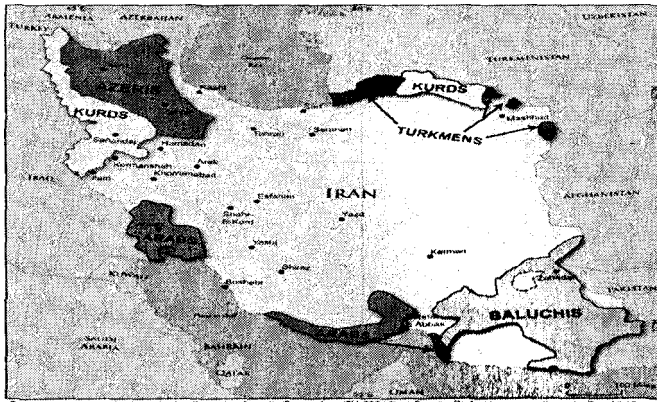
Biraz önce her ne kadar Kürtleri dört ülke sınırları içinde yayılmış bir özellik arz ettiğini belirtmiş olsak da bu hususun yamıltıcı olmaması için bazı ayırıcı nitelikleri bu bölümde açmak gerekmektedir. Bu özelliklerin başında devlet politikalarının Kürt gruplara yansıma şekli gelmektedir. Öncelikle Farsi kökenlere sahip olduğunu ifade eden ve etnik yapısını ülke içinde bu yönde yayma temayülü gösteren İran'ın bu tutumu İran Kürtlerine de yansımıştır. Dolayısı ile İran'da yaşayan Kürt topluluk gerek dil ve gerekse de siyasi anlayış ve algılama açısından kendilerini diğerlerinden ayrı tutmaktadır. Esas olarak

7 Dil ve Etnik Dağılım haritası, Mohammad Akhbari, Hossein Zolfegfari, A Geopolitical Analysis Of Ethniccity İn ıran, With An Emphasis On Challenges And Opportunities, *Geopolitical Quarterly*, Vol. 5, No. 3, 2009, http://www.sid.ir/en/VEWSSID/J_pdf/108020101603.pdf.

İran yönetimi tarafından bu yöne doğru zorunlu olarak kanalize edilmiştir demek daha doğru olacaktır. Tahran İslam Üniversitesinde görevli Akhbari'nin yaptığı incelemeye göre; "*İran'da yaşayan Kürtler ülkenin kuzey batısındaki şehirlerde ama çoğunluğu kırsallarında yaşamaktadır. Dini tercihleri üçe ayrılmıştır. Bunlar Şiilik, Sünnilik ve Şafiliktir. İran'ın en büyük üç farklı grubundan birisidir. İran yönetimi ile hiçbir sorunları olmamasına rağmen, Irak, Türkiye ve Suriye'deki gelişmelerden etkilenmektedir. Orta Doğu'nun kontrol edilmesi için diğer ülkelerde ABD ve İsrail tarafından kullanılmaları, bu grupları jeo-etnik gruplara dönüştürmektedir*".[8] İkincisi İran'da yaşayan Kürt gruplar ciddi anlamda dış bağlantılar açısından soyutlanmış durumdadır. Bu nedenle de bütün çevre ülkelerde mikromilliyetçi bir anlayış ile bütün Kürtler hareketlenmiş ve siyasi ve ideolojik arayışlara girmiş durumdayken İran sınırları içinde İran yönetimi tarafından bastırılmasında zorluk çekilecek seviyede bir etnik hareketlenme yoktur.

İkincisi dil ve kültürel alanla ilgilidir. İran Kürtlerinin farsça ağırlıklı olarak Kürtçe konuşmaları, fars alfabesini kullanmaları, Irak ve Suriye Kürtleri ile direk olarak iletişim içine geçememelerine neden olmuştur. Benzer şekilde 1928 yılından itibaren Türkiye'de Latin alfabesine geçiş, diğerlerinden daha fazla etkili olmuş ve İran-Türkiye sınırları içinde yaşayan Kürtler kültürel anlamda birbirlerinden ayrılmıştır. Bu durum genel bir çerçevede 1990 yılına kadar devam etmiştir. Körfez harekâtı ile dengeler değişmiş ve İran ile Irak'ta yaşayan Kürtler arasında diyalog başlamıştır. Bunun da en önemli sebebi, Barzani uzantılı Kürtlerin Kuzey Irak'a geçmesi ve yüzeysel de olsa iki farklı grup arasında bir ilişki geliştirebilmeleridir.

8 Akhbari, Zolfeghari, a.g.m., s. 52.

İran Kürtlerinin faal olarak bağımsızlık arayışı içine girmelerinin tarihi çok eskilere dayanmamaktadır. Genel çerçevede bakıldığında ortaya şu şeklide sonuçlar çıkmaktadır. Kürtler İran Anayasası tarafından tanına azınlık grupları içinde sayılmamaktadır. Çünkü İran, sadece sınırları içine çok küçük sayılarda bulunan gayrimüslim grupları azınlık olarak saymaktadır. Geriye kalan nüfus ise İran'ın Farsi ve Şii bütünlüğü içinde kabul edilmiştir. Bu nedenle de İran'da yaşayan Arap, Azeri, Belüci ve Türkmen gruplar gibi Kürtler de etnik özellikleri üzerinden kültürel yapılanmaya gidememekte ve gitmeleri İran yönetimi tarafından engellenmektedir Fakat bu politika Türkiye'deki gibi değerlendirilmemelidir. Çünkü Türkiye'de 1923 yılından itibaren Modern ulus devlet çalışmaları çerçevesinde Türk kimliği üst kimlik olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede oluşturulan vatandaşlık kanunu, medeni kanun gibi insan haklarını şekillendiren kanunlar ile Türk vatandaşı olan herkesin ister devlet isterse de özel teşebbüs alanlarında her türlü faaliyetin içine girmeleri, yükselmeleri ve özellikle yönetici konumlarına gelmeleri serbest bırakılmış ve herhangi bir engelleme ile karşılaşılmamıştır. Fakat bu durum İran yönetimi için geçerli olmamıştır. İran her dönemde kendisi için tehdit olarak gördüğü içinde

Kürtlerin de bulunduğu Müslüman fakat etnik farklılıklara sahip olan bu grupların devlet içinde ve özel alanlarda kendilerini geliştirmelerine müsaade etmemiştir. Bu nedenle Kürtler ve diğerleri daha çok kabilesel özellikleri işaret eden teritoryal yaşam alanlarında kısıtlandırılmıştır.

Bunun yanı sıra, İran ve Irak uzun bir dönem birbirlerine karşı bu grupları terör faaliyetleri için kullanmışlardır. Özellikle 1990 yılı öncesi dönemlerde Irak tarafından desteklenen ve kendilerine "*Hizb-i Demokrat*" olarak isimlendiren gruplar İran'ın başını ağrıtmış ve İran Kürtleri tarafından da desteklenmiştir. Genel olarak Türkiye-İran sınırında gizlenen ve İran karakollarını taciz eden bu gruplar, silah ve malzeme desteğini Saddam aracılığı ile sağlamış ve İran silahlı güçleri tarafından sıkıştırıldığmda Türkiye hattını kullanarak Irak'a geçmişlerdir. 1990 yılı sonrasında Saddam güçlerinin eterne edilmesine bağlı olarak Kuzey Irak'ta her iki grup birleşmiş ve bu dönemden itibaren de İran'da yaşayan Kürtler unutulmuştur.

Yakın tarihsel döneme bakıldığında 1941 yılı dikkat çekicidir. Sovyet, İngiliz ve Amerikan güçlerinin İran'a girmeleri ve mevcut Şah Rıza yönetiminin devrilmesi sonrasında bu güçler, kendilerine engel çıkarmayacak şekilde bir kukla hükümet kurmuşlardır. Ayrıca, İran coğrafyasının geniş alanları tam olarak kontrol altına alınamamış ve özellikle ülkenin kuzey batısında Kürtlerin yoğunlaşmış olduğu "*Mahabat Bölgesi*" kontrol dışı kalmıştır. Bu kontrolsüzlük ve ortaya çıkan yeni ve zayıf İran hükümetinin yarattığı boşluk, İran Kürtleri için tarihi bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Dolayısı ile tarihteki ilk Kürt devletinin kurulması için 1942 yıhndan itibaren Kürt siyasi süreci başlatılmış ve bu süreç 1946 yılında "*Kürt Muhabat Cumhuriyeti*"nin ortaya çıkması ile tamamlanmıştır.[9] Fakat bu oluşum bölgesel

9 http://www.iranchamber.com/people/articles/iranian_ethnic_groups.php.

konjonktürü yerinde sarsacak nitelikteydi, çünkü yeni ortaya çıkan Kürt devleti hem İran'ın hem de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tehdit ediyordu. Bu durum Azerbaycan ve İran için kabul edilemez durumdaydı. Azerbaycan'ın sessiz kalması ve diğer dış güçlerin yeşil ışık yakmaları üzerine İran orduları Mahabat bölgesine girdi ve sözde devleti ortadan kaldırdı.[10] Bu yeni gelişme aslında Kürtlerin ulusallaşmasının ve devletleşmesinin de sonu oldu. Ardından da Kürt devletinin kurulmasında etkili olan ve bölgenin verimli topraklarına sahiplenme konusunda büyük kazanımları olan Barzaniler ve bağlıları da İran yönetiminin tehdidi altında kalması nedeniyle SSCB'ye kaçtılar ve sığınma talebinde bulundular.

Bundan sonra iki önemli süreçsel gelişme İran Kürtlerinin yaşamsal alanda kısıtlı kalmalarına neden olmuştur. Bunlardan birincisi, İran yönetiminin Şah Rıza Pehlevi tarafından şekillenme dönemidir. Batı ve ABD yanlısı olan ve İran'da Batı etkili bir devlet yaratmak isteyen Şah, bu dönemde çalışmalarını engelleyecek her türlü tehdide karşı tedbirler geliştirmiştir. Yakın dönemde Kürt isyanının devlete dönüşmesi gibi bir gelişmenin etkilerinin hala bu dönemde güçlü olması nedeniyle Kürtlerin yaşadığı bölgelere çok dikkat edilmiş, kontrol altında tutulmuş ve bu bölgelerin feodal yapıdan çıkması ve devlete bağlı küçük merkezler haline dönüşmesi hedeflenmiştir. Bu konuda dönemi yaşamış olan Abdurrahman Kasımlo; *"İran Kürt bölgeleri, diğerlerine göre daha fazla askerleştirilmiştir. Ordu, polis ve özellikle Savak tam yetkiyle hareket etmektedir. Halkın hareketi tam denetim altındadır. Bir köyden başkasına giden Kürt köylüsü iki köyün de muhtarlarına bilgi vermek zorundadır. Muhtarlar da durumu polise iletmek yükümlülüğü altındadır"* şeklinde

10 Çağrı Özkan, Kürt Hareketi, http://www.beykent.edu.tr/WebProjects/Uploads/cagri-ozkan-mayis.pdf.

açıklamaktadır.[11] Bu süreç 1980'lerin başına kadar yani İran-Irak savaşma kadar sürmüş ve savaş sonrasında da bölgesel mücadelenin devamında Kürtler uygulama alanında her iki devlet tarafından kullanılmıştır.

Şah yönetimini Kürtlere karşı tutumunun sert olması, Irak'ta baş gösteren 1958 Kasım Devrimi sonrasında Barzani bağlılarının Irak'ta önemli bir konum bulmaları, İran'a karşı önemli bir Kürt karşıt gücünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreç İran-Irak savaşı boyunca devam etmiştir. Öyle ki savaş boyunca İran hem bu gruplarla uğraşmış hem de kendi sınırları içindeki Kürt topluluklarının etkisiz kılınmasına çaba ve güç harcamıştır. Fakat savaş sonrasında Irak yönetiminden gelen destek kesilmiş ve hatta Kürtler Saddam'ın Halepçe katliamına maruz kılınmıştır.[12] Halepçe Irak Kürtleri arasında derin düşünce ayrımına neden olmuştur. Genel çerçevede ayrımın önderi olan Celal Talabani, 1975 yılında Kürdistan Yurtseverler Birliğini kurmuş ve destekçisi durumundaki İran'a geçmiştir. Bu dönemden itibaren de her iki devlet kendi Kürt gruplarını birbirlerine karşı kullanmaktan çekinmemiştir.[13] Özellikle bu grupların faaliyetleri Türkiye-Irak ve İran üçlü sınırı bölgesinde çok etkili olmuştur. Barzani bağlıları İran topraklarında terör faaliyetlerinde bulunmuşlar ve dönemsel olarak sınırın girift ve dağlık olmasından faydalanarak kolaylıkla yer değiştirebilmişlerdir.

Esas olarak bütün mücadelenin ruhu ve şekli 1990 yılında değişmiştir. Saddam siyasi ve taktiksel bir hata yaparak Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında bölgeye askeri varlığı ile ABD girebilmiştir. Bu gelişme açıkçası aynı zamanda ABD için altın tabakta kendisine sunulan ve haklılığının delili olan bir fırsattır. Körfez

11 Abdurrahman Kasımlo, *İran Kürdistanı*, Belge Yayınları, 1991, s. 8.

12 Ayrıntılar için Bkz. Sait Yılmaz, "İsrail ve Barzani Ailesi", http://usam.aydin.edu.tr/analiz/israilvebarzani.pdf, 20.04.2013.

13 Emrullah Yalçın, "Talabani Sonrası Irak'ta Dengeler Nasıl Değişir", *21. Yüzyıl Enstitüsü*, 06.01.2013.

Harekâtı sonrasında Saddam güçleri hem etkisizleştirilmiş hem de Kuzeyde tampon bölge aracılığıyla kısıtlanmıştır. Bu dönem Kürtler içinde yeni fırsatlar zincirinin ortaya çıkması açısından önemlidir. Çünkü Kuzey Irak'ta ortaya çıkan bu alan Irak'lı Kürtlerin aralarındaki düşünce farklılığını bir kenara bırakmaları ve birleşmeleri için yeterli olmuştur. Bu sürcç yeni dönemin ve yenidünya düzeninin Kürtler açısından bir başlangıcı kabul edilmiştir. Kuzey Irak'ta ABD desteği ile ortaya çıkan Özerk Kürt bölgesi ve ardından da Arap Baharı ile Suriyc'deki iç savaş ile Suriye Kürt özerk bölgesinin oluşma ihtimalinin doğması ve üçüncü olarak da Türkiye'de çözüm süreci Kürt topluluklarımn siyasi ve ideolojik gelişme dönemi olarak görülmüştür. İran'da ise yönetim, farklılıklara tanımış olduğu anayasal hakları kısıtlama ve başta Kürtler olmak üzere yakın çevrcdcn izole etme politikalarını baskı ile uygulamaya devam etmektcdir. Nader ve Steward'a göre; *"İran'da günümüzde farklı kültür grupları ile kendilerine reformist diyen ve rejime karşı çalışan İran'lı gruplar vardır. 2009 seçimleri öncesinde bu durum açık şekilde ortaya çıkmıştır. Seçimlerden sonra da Ahmedinejad yönetimi her ikisine de baskı uygulamaya başlamıştır. Özellikle 2012 yılı itibari ile bu baskı çok artmıştır. Bunun en büyük sebebi de Orta Doğu merkezli Arap Baharı rüzgarının kendilerine doğru yön değiştirmesinden kaynaklanmaktadır"* şeklinde açıklamaktadır.[14]

Sonuç

İran Kürtlerinin yakın ve orta vadeli bir süreçte yapacakları hamlelerin İran, Türkiye ve Orta Doğu coğrafyası için bazı sonuçlarının olabileceği şüphesizdir. Bu nedenle ayrı analizlere ihtiyaç vardır. Kürtler İran yönetimi tarafından vatandaş statüsünde

14 Alireza Nader, Robert Stewart, "Iran's Forgotten Ethnic Minorities, *Foreibg Policy*, http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2013/04/03/iran_s_forgotten_ethnic_minorities.

değerlendirilmekte fakat kültürel gelişimleri konusunda bu gruplara yeterli serbestiyet vermemektedir. İran, ciddi anlamda bu grupları askeri, siyasi ve istihbarat birimleri aracılığı ile kontrol etmekte ve özellikle Arap Baharının hüküm sürdüğü yakın coğrafyada meydana gelen gelişmelerden tetiklenmemeleri için ciddi ölçülerde tedbirler almaktadır. Dolayısı İle İran için Şii üstünlüğünün hüküm sürmesi, Sünni mezhebine haiz gruplar ile başta Kürtler olmak üzere Azeri, Beluci ve Türkmen gibi farklı etnik grupların başkaldırmamaları çok önem taşımaktadır. Bu konuda İran üzerine araştırmaları ile tanınan Hassan; *"İran %51'lik bir çoğunluk oranı olan Pers ülkesidir. Fakat geriye kalan değişik oranlarda farklı gruplarıdır. İran'ı birleştiren ise Şiiliktir. Yakın dönem gelişmelerine bakıldığında İran yönetimi, bu grupların ABD ve İsrail merkezli kışkırtıldıklarından şüphelenmektedir. Örneğin 2005 yılında İran Kürtlerinin gösterileri sırasında bir Kürt genci silahla vurulmuştur. Bunun üzerine Kürt gruplar ile İran güvenlik birimleri arasında gerilim çıkmıştır. Bu konuya İran, olaya İsrail gizli servisinin neden olduğu şekilde açıklama yapmış ve araştırmalarını bu yönde geliştirmiştir"* diyerek İran'ın yumuşak karnının etnik gruplar olduğunu vurgulamaktadır.[15] Özellikle İran'ın bölgesel üstünlüğünün yok edilmesinde ABD tarafından askeri güç kullammından ziyade bu grupların kullanılmasına önem verdiği bilinmektedir. Dolayısı ile İran demografik çözülmeye yol açabilecek her türlü oluşumu engelleyici tedbirler geliştirmekte ve uygulamaktadır. İran Kürtleri de şimdilik İran sınırlarının hemen dışındaki gelişmeleri izlemekte yetinmektedir. Çünkü hem baskı altmda tutulmakta hem de diğer Kürt grupları ile doğal bağlantı içine girememektedir. Bunun en önemli sebebi de kültürel özelliklerden kaynaklanmaktadır. Bu gruplar diğerleri ile ortak bir noktada buluşamayacak

15 Hassan, *a.g.m.*, s. 12.

kadar zaman içinde farklılığa sahip olmuştur. Gerek dil ve gerekse de kültürel bakımdan izole edilmelerinin bir sonucu olarak diğerleri ile ciddi anlamda farklılaşmışlardır.

İran Kürtlerinin diğerleri ile birleşme senaryosu içinde ortaya çıkabilecek durumlara Türkiye açısından bakıldığında, İran sınır bölgesinde önemli bir kargaşa alanının oluşacağı, İran'ın iç karışıklığa sürüklenmesine bağlı olarak da Suriye örneğinde olduğu gibi Türkiye'nin büyük bir göç dalgası ile karşılaşabileceği ve Türkiye sınırları içinde istikrarın bozulabileceği tahmin edilebilir bir niteliktedir. Türkiye'nin kendi doğu ve güneydoğu sınırları içinde yaşayan bütün halkın "*azınlık tanımlamasının bireysel özellikte olması ilkesinden hareket edildiğinde*" Kürt olmadığı aşikârdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye sınırları içinde yaşayan ve kendilerini Kürt olarak tanımlayan nüfus çok aza düşmektedir. Burada fayda sağlayacak husus Türkiye'nin kendi sınırlarına sahip çıkabilmesinde ve kendi milli birlik ve beraberliğini bozucu her türlü gelişmelere tedbir alabilmesinde yatmaktadır.

Günümüz gelişmelerine Orta Doğu siyasi haritası açısından bakıldığında ise, Irak'taki Kürt Özerk Bölgesi yönetiminin oluşması, Suriye'de yaşanan iç savaşın Suriyeli Kürtleri özerkliğe doğru götürmesi, Türkiye'de yaşayan bir kısım farklı düşüncedeki Kürtleri ve Türkiye sınırının güneyinde yaşayan Kürt gruplarını heyecanlandırdığı açıktır. Ayrıca Türkiye, Irak ve Suriye'de ideolojik Kürt kimliği ile orta vadede bir Kürt devleti hayali kuran gruplar birbiri ile irtibat, ilişki ve işbirliği içindedir. Fakat İran Kürtlerini bu grubun içine dahil etmek şu an için mümkün değildir fakat yakın gelecekte İran Kürtlerinin de bu gruplara dahil olacağı, mevcut gelişmelerin yönüne göre kaçınılmaz olabileceği aşikardır.

Lübnan Hizbullah'ı

DR. BARIŞ ADIBELLİ[1]

Giriş

1948'te, İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte, Arap- İsrail sorunu da Ortadoğu ve dünya politikasında resmen yerini almıştır. 1950'lerle birlikte, Nasır'm önderliğinde artan Arap milliyetçiliği, 1967'deki Arap-İsrail Savaşı ile sona ermiştir. 1979 yılı ise, bölgede birçok yapı taşını yerinden oynatmıştır. İran Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, bölgedeki kökten dinci söylemleri tetiklemiştir. İngiliz işgali döneminde, Mısır'da başlayan İslami düşüncenin fikri temelleri; Arap-İsrail savaşından sonra, şiddeti bir politika aracı olarak benimsemiştir. İran Devrimi, özünde bir Şii devrimi olması nedeniyle devrimin, çoğunluğu Sünni olan İslam dünyasında kabul görmesi için ses getirecek söylemlere ihtiyacı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, o dönem, Lübnan'daki durum, İran için oldukça büyük bir fırsat olmuş ve Şii gruplarını organize etmiştir. Bu bağlamda, Hizbullah örgütünün kurulması sağlanmıştır. Hizbullah'm en önemli özelliklerinden bir tanesi, HAMAS gibi diğer Sünni gruplardan farklı olarak, Şii retoriğe sahip olması ve "Sol'a" yakın devrimci bir nitelik taşımasıdır.

1 *Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.*

Gerek Fransız Mandası altında, gerekse bağımsızlığını kazandıktan sonra Lübnan'da Şiiler, Müslümanların daha çok ezilen grubunu oluşturuyordu. Sünnilerin çoğunlukta olduğu Lübnan'da, belli bir döneme kadar Şiiler pek fazla varlık gösterememiştir. Bunun sonucu olarak, Şiiler, siyaset arenasında herhangi bir temsil olanağına da sahip bulunmuyordu. Zaten kendi aralarında da pek fazla birlik olduğu söylenemezdi. Gevşek bir toplumsal yapılanmaları bulunmaktaydı. Fakat, 1960'larin başlarında, Lübnan'da bir Şii uleması olan Seyyid Musa el Sadr, bu toplumun kaderini değiştirecektir. Bu çalışmada, Şii örgütlenmenin yeni bir yüzü olarak ortaya çıkan Hizbullah genel bir açından incelenmektedir.

I. Şii Toplumunun Yükselişi

Şii toplumu, Lübnan'da en fazla göz ardı edilmiş toplumdur. Bu toplumun kaderi, bir Ayetullah olan Musa Sadr'm 1959 yılında bu ülkeye gelmesiyle değişir. 1969 yılında, ***Şii İslam Konseyini*** kurar ve lideri olarak seçilir. 1970'lerin başına gelindiğinde, Musa Sadr başarısının en zirve noktasındaydı. 16 Nisan 1975 yılında, Lübnan'da iç savaş çıkmasıyla beraber oyunun kuralı da değişti. Sadr'ın bütün projeleri ve başarıları da sekteye uğradı. Gerçekte, Şiiler iç savaşa hazırlıksız yakalanmışlardı. Dışarıdan da herhangi bir destekleri olmadığı için bu savaşta oldukça zorlanmışlardır. Savaşın çıkmasından hemen sonra, Musa Sadr Emel Hareketini kurdu. Bu Şiilerin askeri gücü olacaktı. Buna rağmen, Emel istenilen başarıyı yakalayamadı.

Seyyid Musa Sadr, Lübnan'daki Şiilerin durumunu görmüş, onları harekete geçirebilmek için dini sembolleri kullanmaya karar vermişti. Hiç kuskusuz bu sembollerin başında Kerbela trajedisi gelmektedir. Bu trajediyi kullanarak ayrık grupları bir

araya toplamaya başladı. Sadr için Kerbala; kötü ile iyinin, tiran ile mazlumun savaşıydı. Böylelikle, Kerbela trajedisini günümüze uyarlayarak, Lübnan Şiilerini yeniden canlandırmıştır. Sadr'a göre, Şiiler yüzyıllardan beri sessiz kalmışlardır. Şiileri bir araya toplayarak tek bir toplum haline getirdikten sonra, Sadr, 1967'de Lübnan'm Güney kesiminde ***Şii İslam Konseyini*** kurdu. Bundan böyle, Şiilerin bütünü politik ve sosyal hakları ülkenin her tarafında tanınır hale geldi. Hemen ardından 1974 yılında Mahrumların Hareketini kurdu. Şii Konseyi ve Mahrumların Hareketi vasıtasıyla Lübnan'daki Şiileri bir araya getirdi; ancak Musa El Sadr'm Filistinlilerle ilişkileri oldukça sorunluydu.[2]

1978 yılında, Musa Sadr'ın Libya'ya yaptığı bir gezi sırasında ortadan kaybolması; Şiileri derinden etkiledi. Şii inancında bulunan kayıp imam retoriği ile örtüştürülen Sadr'ın kayboluşu, Şii toplumu için yeni bir mistik ritüel oluşturdu? Yerine, Emel Hareketinin başında olan; ama dini bir kimliği olmayan bir avukat olan Nebih Berri geldi. Nebih Berri'nin liderliğinde Emel Örgütü tam manasıyla Şii milliyetçisi bir örgüt haline geldi. Asla bir Şii hakimiyetinden veya bir İslam devletinden bahsetmiyordu. Bahsettiği tek şey eşitlikti. Aynı zamanda EMEL Lübnan Hükümeti ile ve başta ABD olmak üzere Batı ile olan ilişiklerinde pragmatik yaklaşıyordu.[3]

1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi Filistinlilerle çatışma halinde olan Şiiler açısından memnuniyetle karşılanmıştı. İsrail'in Filistinli militanları etkisiz hale getireceklerini düşünüyorlardı. Bu nedenle ilk günlerde İsrail işgalci bir güç yerine kurtarıcı olarak görülmüştü. Ancak ilerleyen günlerde İsrail işgal

2 Rami Siklawi,"The Dynamics of the Amal Movement in Lebanon 1975-1990", Arab Studies Quarterly, Cilt. 34, No. 1, Kış 2012, s. 7.

3 John L. Esposito, Islam and Politics, Syruce University Press, Syruce, 1984, s. 278.

gücü olarak görülmeye başlanmış ve kendisine karşı silahlı direniş başlatılmıştı. Beyrut'ta Sabra ve Şatilla kamplarında Filistinlilerin Falanjist militanlar ve İsrail güçleri tarafından katledilmesi İslam dünyasını ve Lübnan'daki Şii ve Sünnileri şok etmişti. Bu trajedi, aslında Lübnan politikasında radikal örgütlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.[4]

Temmuz 1982'de Nebih Berri'nin liderliğindeki EMEL Örgütüne karşı ilk meydan okuma eski bir öğretmen ve EMEL Komuta Konseyi Üyesi olan Seyyid Hüseyin Musavi tarafından ***İslami Emel Örgütü*** kurulmasıyla gelmiştir. Bu ayrışmaya Nebih Berri'nin Falanjist lider Beşir Cemayel ve Dürzilerin lideri Velid Canbolat ile kurmuş olduğu Ulusal Kurtuluş Komitesi ittifakı neden olmuştur. Musavi ve arkadaşları, EMEL'i İsrail ile işbirliği yapmakla suçlamış ve EMEL örgütünün seküler politikalarına karşı çıkarak İran'daki gibi Lübnan'da da bir İslami devletin kurulması gerektiğini ilan ederek EMEL ile yollarını ayırmıştır. Ardında da Baelbek'te bulunan merkezini Bekaa'ya taşımış ve burada ***İslami Emel Örgütü'nü*** kurarak Hizbullah'ın kuruluşuna giden yolu açmıştır.[5]

II. Hizbullah'ın Ortaya Çıkışı

Kelime kökeni olarak Hizbullah iki kelimeden, Hizb ve Allah kelimelerinden oluşmaktadır. Hizb kelimesi parti, grup, taraftar gibi anlamlara gelmektedir. Allah'ın taraftarları şeklinde Türkçeye çevrilen Hizbullah'm ismi aşağıdaki Kur'an ayetinden ilham alınarak konulmuştur:

4 ibid., s. 278.
5 ibid., s. 279.

Kim Allah'ı, Resul'ünü ve iman edenleri 'veli' edinirse (bilsin ki:) galip gelecek olanlar 'Hizbullah' olanlardır!..." [Maide Suresi, Ayet 56]

Hizbullah, 1982 yılında, İsrail'in Lübnan'a girmesinden sonra kuruldu. Kendisini bir İslami direniş örgütü olarak tammladı. Adını ise bir Kuran ayetinden alarak, Allah'ın partisi veya Allah yanlısı anlamına gelen Hizbullah'ı aldı. Örgüt ideolojisine göre, yeryüzünde iki parti vardır; birisi Allah'ın partisi, diğeri ise, Şeytan'ın partisidir. Doğal olarak, Müslümanların Hizbullah'ın doğal bir parçası olduğu görüşünü savunmaktadır. Amir Taheri'ye göre ise Hizbullah'ın kuruluş tarihi 1973'e kadar gitmektedir. Örgütün isim babası Şah rejimine karşı savaşan ve Kum kentinde işkence sonucu hapishanede öldürülen Ayetullah Muhammed Gaffari'dir. Gaffari ölmeden önce söylediği son sözlerinde Tek Parti vardır. O da Allah'ın Partisidir diyerek Hizbullah'm kuruluşuna giden süreci başlatmıştır.[6] Gaffari'nin Lübnanlı Şiiler üzerinde efsanevi bir etkisi bulunmaktadır.

1980'lerin başlarında İran, bu kaos ortamını da fırsat bilerek, binlerce Devrim Muhafızını (Suriye'nin iznini alarak) Bekaa Vadisine göndererek ***İslam Devrim Muhafızları*** okulunu kurmuştur. Burada Lübnanlı Şiiler eğitilmiş, daha sonra bunlar Hizbullah'ın çekirdek kadrolarını oluşturmuştur.[7] Burada eğitilenlerin en önde gelen isimlerinden birisi de Abbas Musavi'dir. Temel ideolojisi, Humeyni'nin öğretileri olan bu örgüt, cihat yoluyla klasik Batı tipi ulus-devleti yıkarak, Şeriata dayalı bir devlet kurmak istemektedir.

6 David Patterson, A Genealogy of Evil: Anti-Semitism from Nazism to Islamic Jihad, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s.201

7 Daha geniş bilgi için bkz. Michael Rubin, "The Enduring Iran-Syria-Hezbollah Axis," Middle Eastern Outlook, No.6, Aralık 2009, ss.1-6

Şehadet Eylemleri

Hizbullah düzenlemiş olduğu eylem tarzıyla da dünyada oldukça ses getirmiş bir örgüttür. Bireysel intihar saldırıları Hizbullah'ın ilk dönem örgüt stratejisinin başında geliyordu. Ayrıca intihar saldırılarına farklı bir terminoloji kullanarak, bu saldırıların kutsal savaşlarının en öneınli unsuru ve büyük şeref olarak sunuyordu. Hizbullah, intihar saldırıları için Şehadet Eylemi kavramını kullanıyordu. Hizbullah, adını dünyaya ilk kez Lübnan'da düzenlediği bir intihar saldırılarıyla duyurdu. 11 Kasım 1982'de Hizbullah'ın ilk intihar bombacısı Ahmet Kasir, Güney Lübnan'da Tyre'de bulunan İsrail karargâhında kendisini patlatarak 76 askerin ölınesine, 20 askerin yaralanmasına neden oldu. Bu eylem, Hizbullah'ın adını ilk kez dünyaya duyurmuştu. Hizbullah bu saldırının yapıldığı tarihi her yıl şehadet günü olarak kutlamaktadır.[8] 13 Nisan 1983 tarihinde Hizbullah ikinci şehadet eylemini gerçekleştirdi. Ali Safiyyedine isimli militan, bomba yüklü bir araçla Dayr Kanun el-nahr'da İsrail konvoyuna düzenlediği saldırıda altı İsrail askerini öldürdü. 14 Ekim 1983 tarihinde ise Hizbullah üçüncü şehadet eylemini Tyre'de İsrail askerlerinin kaldığı yerde Cafer el Tayyar isimli militanın kendisini havaya uçurmasıyla gerçekleştirdi. Bu saldırıda da 29 İsrail askeri öldü.[9]

18 Nisan 1983 yılında bu sefer ABD'nin Beyrut Elçiliği bir intihar saldırısına hedef oldu. Bu saldırıda CIA'nin Ortadoğu Bölgesi İstasyon Şefi'nin de dahil olduğu 63 insan ölmüş, 120 insan da yaralanınıştı. Altı ay sonra, 23 Ekim'de, ABD Deniz Piyadelerinin ve Fransız Birliklerinin karargâhına aynı tarzda saldırılar düzenlendi. 231 Deniz Piyadesi ve 23 Fransız askeri,

8 Joseph Alagha, The Shifts in Hizbaullah's Ideology, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006, s. 35

9 ibid., s. 35.

bu saldırılarda hayatını kaybetti. ABD, bu saldırıları İran ve Suriye gizli servislerinin planladığını iddia etti. Bir hafta sonra, 4 Kasım 1983 tarihinde, İsrail Ordusu'nun Tyre'deki karargâhı da saldırıya uğradı. Bu saldırıda 29 asker hayatını kaybetti.[10] Bütün bu saldırıların sorumluluğunu; o güne kadar adı hiç duyulmamış bir örgüt olan ***İslami Cihat Örgütü*** üstlenmişti. Daha sonra bu örgütün Hizbullah'ın askeri kanadı olduğu öğrenilecekti. Hizbullah, ses getiren ve aynı zamanda tepki çeken eylemleri hep bu örgütün üzerine yıkmıştır. Bir nevi İslami Cihat Örgütü taşeron bir örgüt olarak kullanılmıştır? Sonuçta 1984 yılında ABD, askerlerini Lübnan'dan çekme kararı aldı. Hizbullah'ın kuruluşundan itibaren örgüt 1984 yılına kadar yeraltında faaliyet gösterdi. Hizbullah'ın Şura organı birçok aşamadan geçerek önce 9, sonra 5 ve en sonunda da yedi üyeli bir yapıya kavuştu. 18 Haziran 1984 tarihinde ise resmi yayın organı olan haftalık El Ahd gazetesi yaym hayatına başladı.[11]

Düzenlenen bu intihar saldırıları, Lübnan'da Batı'nın ve İsrail'in varlığına karşı mücadele eden Suriye için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu saldırıların baskısıyla, 1984 yılının sonlarına doğru, Amerikan ve Fransız kuvvetleri Lübnan'dan çekilmiştir. 1985 Eylülünde ise, İsrail birlikleri, Güney Lübnan'da ilan ettikleri güvenlik bölgesine çekilmişlerdir. Hizbullah'ın doğuşu, Ortadoğu'da iki önemli olayın gölgesinde olmuştur. Bunlardan birincisi; İran Devrimidir. İran'daki devrim her ne kadar bir İslam devrimi görüntüsü verse de, özelde bir Şii devrimidir. Bundan dolayıdır ki, devrim dünya Şiileri arasında büyük bir heyecan uyandırmıştır.

10 Harvey W. Kushner, **Encyclopedia of Terrorism**, Sage Puplications, Tousand Oaks C.A., 2003, s. 387.

11 Alagha, op.cit., s. 35.

İran İslam Devrimi ve Hizbullah

İran, devrimden sonra, Lübnan'daki büyüyen Şii toplumundaki çıkarlarını görmüş ve bölgeyle ilgilenmeye başlamıştır. Humeyni ideolojisinin temel çıkış noktası dünyanın ezilmiş insanlarını kurtarmak olduğu için, İslam Devrimi'nin ihracı, İran dış politikasında önemli bir yer tutmuştur. Lübnan bu politikanın yeşereceği ilk yerlerden bir tanesi olacaktır. Bu bağlamda, İran birçok üst düzey Şii liderleri, Emel Örgütünden ayrılmaya ikna etmiştir. İran, rekabet içerisinde bulunan birçok Şii grubun Hizbullah'ın çatısı altında birleşmesini hem cesaretlendirmiş hem de zorlamıştır.

1978'de Musa el Sadr'ın ortadan kaybolmasıyla Lübnanlı Şiiler için yeni bir karizmatik lider ortaya çıktı. Bu lider, 1979'da İran'da İslam Devrimi'ni yapan Humeyni'ydi. İran'daki İslam Devrimi'ni sevinçle karşılayan tek Arap ülkesi Lübnan olmuştur. 1979'da İran'daki devrime destek için Lübnan'da büyük kitlesel gösteriler ve yürüyüşler yapıldı. Birçok Lübnanlı Şii, Humeyni'nin devrimci önderliğinden ilham almıştı. Sonuçta bu ilham onları Lübnan'ın siyasi sistemi içinde daha aktif bir rol üslenmek için seferber etti.[12] İran Devrimi, Arap dünyasındaki Şii topluluğuyla temasa geçmeyi amaçladığını saklamıyordu. Hâlihazırda, Emel Hareketi içindeki birçok kadrolarla yakın bağlantılar geliştirilmişti. Ayrıca Lübnan'ın Şii bölgelerindeki Dava Partisi'nin Iraklı mensuplarına da destek veriliyordu.[13]

1978'de Emel Hareketi ile İranlı muhalif gruplar arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etti. Aynı zamanda birçok Lübnanlı ve İranlı Şii ulema Necef'te eğitim almaları nedeniyle Dava Partisi'nin Iraklı üyeleriyle yakın ilişkiler içerisindeydiler. Daha sonra Saddam'ın bu partiyi kapatması üzerine birçok Iraklı Şii

12 İbid., s. 31.
13 İbid., s. 31.

alim Beyrut'a kaçmak zorunda kaldı. Bu kişiler, Beyrut'a geldiklerinde Emel Hareketi kendilerine kucak açtı.[14] İran ise Dava Partisi'nin eski üyelerinin Emel Hareketine katılmalarını ve içine sızmalarını destekledi. İran'ın Hizbullah ile ilişkilerini İran'ın Şam büyükelçisi Ali Ekber Muhtaşami yönetiyordu. Muhtaşami, bu görev için Lübnan'da bir hayli zaman geçirmişti. Bu süre içerisinde önemli İslami kadrolarla görüşmelerde bulundu. Muhtaşami, daha sonra İran'ın içişleri bakanı oldu.[15]

Seyyit Hüseyin el- Musavi'ye göre, Humeyni, Irak'a sürgün edildiğinde tek kaygısı Kudüs ve Filistin'in işgal edilmesi meseleleriydi. Bu perspektiften bakıldığımda 1978'de İsrail, Lübnan'ı işgal ettiğinde Humeyni "el hala el İslamiyye" ile doğrudan temasa sahipti; ama askerî yardım gönderme kudretine sahip değildi. Musavi'ye göre, ne zaman ki İslam Devrimi gerçekleşti ve 1982 yılında İsrail, Lübnan'ı işgal etti; Humeyni de Devrim Muhafızları Pasdaran'ı el hala el – İslamiyye'yi eğitmek için gönderdi. O dönemde İslam Devrimi sadece dört yaşındaydı ve İran, Irak'la savaş halindeydi. İsrail, Lübnan'ı işgal ettiğinde İran, Lübnan'ı müdafaa edeceğini ilan etti. Meclis Başkanı Rafsancani, *"Kudüs'e giden yolun Kerbela ve Lübnan'dan geçtiğini"* ilan etti.[16] Suriye, 1500 Pasdaran mensubunu Bekaa Vadisine yerleşmesine izin verdi. Pasdaran burada Hizbullah'a gerekli askerî ve finansal desteği verdi.[17]

Hizbullah'ın kurulmasında rol oynayan diğer önemli bir gelişme ise 1982'deki Lübnan Savaşıdır. Bu savaştan sonra ortaya çıkan iki sonuç Hizbullah'ı doğrudan etkilemiştir. Birincisi, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Lübnan'dan çıkarılmasıdır. Böylece,

14 İbid., s. 31.
15 İbid., s. 33
16 İbid., s.34.
17 İbid., s. 34.

Şii toplumu Filistin Kurtuluş Örgütü'nün üzerlerindeki egemenliğinden kurtulmuş oldu. Filistin Kurtuluş Örgütü, hemen hemen bütün Şii bölgelerini kontrol ediyor ve Şiilerin bağımsız bir politik ve askeri yapılanmalarına izin vermiyordu. Bu örgütün bıraktığı güç boşluğunu ise, Emel ve Hizbullah gibi Şii örgütler hemen doldurmaya çalışmışlardır. İkincisi ise, Şiiler, 1982 yılında, İsrail'in Lübnan'a girmesini hoş karşılamıştı. Savaşın dumanı ortadan kalktıktan sonra görüldü ki, İsrail, Marunilerle işbirliği ve ittifak yapmıştır. Bu, Şiilerin çıkarlarına ters düşmüş, onları hayal kırıklığına uğratmıştır. Şiiler, İran'ın da müdahalesi ve artan radikal İslami söylemlerle birlikte; İsrail karşıtı bir tutum almaya başladılar.

Hizbullah'a göre Lübnan Hükümeti dinsiz bir hükümetti. Hizbullah'ın ilk Genel Sekreteri El Tufeyli, "Biz Emin Cemayel rejimini Batı emperyalizminin bu ülkedeki Müslüman kimliğini yok etmek ve Batılılaştırmak için oluşturulduğunu düşünüyoruz ve biz buna izin vermeyeceğiz." diyordu. Buna ek olarak El Tufayli, özellikle Lübnan'da ikinci bir İslam devletini kurmadan önce İslam Devrimini ve İran'ı savunmalıyız uyarısında bulunuyordu.[18] Bu nedene, 22 şubat 1985 yılında Hizbullah, kendi yayın orgam Al Ahd gazetesinde anayasası veya parti programı veya manifestosu sayılabilecek bir açık mektup yayınladı. Özetle mektup şunları söylüyordu: *"Biz, Lübnan'ın çocukları, kendimizi dünya Müslümanlarının bir parçası olarak görüyoruz. İran'da yaşanan zafer, dünyada yeniden bir Müslüman devletinin kurulabileceğinin bir çekirdeğini oluşturmuştur."* demiştir. Yine bu platform politik amaçlarını da açıklamıştır. Bunlar:

1- İsrail'in Lübnan'dan çıkarılması ve Kudüs'ün bağımsızlığına kavuşturulması,

18 İbid., s.36.

2- ABD, Fransa ve müttefiklerinin Lübnan'dan çıkarılması ve topluma yaptıkları etkinin silinmesi,

3- Müslüman ve Hristiyanlara karşı ABD ve İsrail'in desteğiyle suç isleyen Falanjistlerin adalete teslim edilerek, isledikleri suçlar nedeniyle yargılanmalarını sağlamak,

4- Halk arzu ettiği şekilde yönetim şeklini seçmekte özgürdür. İslami bir rejimin kurulması savunulmaktadır.[19]

Bu hedefler, Hizbullah için kilometre taşları olmuştur. Böylece, İsrail ve Batı ile olan mücadelelerini de başlatmış oldular. Aynı zamanda, örgütün ideolojik olarak odak noktasını göstermiş olması bakımından önemlidir. Hizbullah'ın askeri yapısına bakıldığında, İsrail'e karşı eylemlerin yanında, askeri eğitim kampları, silah depoları ve gönüllüleri toplama birimi bulunmaktadır. Hizbullah'ın temel taktiği, küçük hücrelere bölünmüş eylem birimleri ile vur-kaç taktiğidir. Bu taktik, güvenlik alanında yerleşmiş olan İsrail güçlerine oldukça zor anlar yaşatmaktaydı. 1985'ten itibaren, Hizbullah'ı caydırmak ve zayıflatmak için İsrail harekete geçti. İlk etapta, 1989 yılında, Hizbullah'm Güney Lübnan lideri Şeyh Abdülkerim Obeid, İsrail komandoları tarafından kaçırıldı. Hizbullah da buna karşılık olarak Amerikalı Albay Higgins'i kaçırdı ve bir takas önerdi; ancak İsrail verilen sürenin dolmasına rağmen Obeid'i serbest bırakmadı. Bunun üzerine Hizbullah, Albay Higgins'i öldürdü.[20] 2004 yılında İsrail, Almanya'nın arabuluculuğunda Hizbullah ile yaptığı bir anlaşma kapsamında Şeyh Abdülkerim Obeid, serbest bırakılmıştır.[21] Yine, Hizbullah Genel Sekreteri Abbas el Musavi ailesi

19 Itamar Rabinovich ve Jehuda Reinharz, Israel in the Middle East, Brandeis University Press, Waltham, M.A., 2008, ss. 426-427

20 Edgar O'balance, Civil War in Lebanon, 1975-1992, Palgrave, Londra, 1998, s. 192

21 "Mid-East prisoners welcomed home," BBC News, 24 Ocak 2004, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3442719.stm

ile birlikte otomobili ile seyir halindeyken İsrail helikopterleri tarafından uğradığı saldırı sonucu ailesi ile birlikte öldürülmüştür. Bunlara ek olarak, İsrail savaş uçakları defalarca Lübnan topraklarını bombalamıştır. Son olarak, 1996'da, Hizbullah'a karşı düzenlenen Gazap Üzümleri Harekâtı yapılmıştır.[22]

III. Hizbullah'ın Örgütsel Yapısı

Örgütte karar alıcı ve en üst mercii olarak on yedi üyeli ***Yüksek Şura Konseyi*** bulunmaktadır. Konsey üyelerinin çoğunluğu din adamlarından oluşmasına rağmen güvenlik ve paramiliter liderlerden oluşan bir grup bulunmaktadır. Konsey partinin yasama, yürütme, yargı siyasi ve askeri alanlardaki bütün stratejik kararları almaktadır. Kararlar oy çokluğu ile alınır. Eğer gerekirse konular dini lider Ali Hamaney'in görüşüne sunulabilir. Genel sekreter, konsey adına partiyi yönetir. Partinin danışma orgam ise on beş üyeli politbürodur. Politbüro, birçok parti komitesinin işleyişini koordine eder. Bu komiteler sosyal hizmetler, güvenlik konuları ve dini faaliyetler alanlarında görevlidirler. Hizbullah'm örgütsel yapısında son başlık ise muharip birimidir. Bu organ iki birimden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi intihar saldırılarından sorumlu olan ve düzenleyen İslami direniş El Mukavameh el İslamiyye, diğeri ise güneydeki İsrail askerlerine karşı konvansiyonel saldırılar gerçekleştiren İslam-i Cihattır.[23]

Hizbullah'ın örgüt yapısı içinde istihbarat birimi de çok önemli bir yapı unsurudur. Bu unsur karar alma sürecinde oldukça etkindir. Parti güvenliği adını verdikleri bir politika ile

22 Gazap Üzümleri harekatı için daha geniş bilgi için bkz. Paul Cossali, "Arab-İsraeli Relations since 1967," Cathy Hartley, David Lea, Paul Cossali ve Annamarie Rowe (edt) A Survey of Arab-İsraeli Relations, Europa Puplications, Londra, 2004, ss.210-211

23 Sami G. Hajjar, "Hizballah: Terrorism, National liberation, or Menace", Strategic Studies Institute, U.S. Army War of College, Carlisle, PA, 2002, ss. 9-10.

Hizbullah liderlerinin korunması, kanun ve düzenin çeşitli örgüt birimleri arasında gizli irtibat komiteleri tarafından sağlanmaktadır. Özellikle, bu gizli irtibat komiteleri, örgütün üst düzey yetkililerini sürekli izlemektedirler. Böylece, örgütün üst düzey yetkililerinin bireysel olarak dış dünya ile görüşmeleri bir şekilde engellenmiş olmaktadır. Bu tip faaliyetler içerisinde olan örgüt üyeleri derhal görevlerinden alınmaktadır. Örgütün karar alma sürecinde diğer etkin bir unsur da İran'dır. 1992 yılında, Hizbullah'ın Lübnan'da parlamento seçimlerine girmesi kararı bizzat İran'ın dini lideri Ali Hamaney tarafından onaylanmıştır. 2000 yılında, örgüt içinde istihbarata karşı koyma biriminin kurulmasıyla, karar alma sürecine yeni bir unsur daha eklenmiştir. Hizbullah'ın propaganda birimleri ise, haftalık yayınlanan El-Ahd, El Sebil, El Vahda el-İslam el İslamiye ve Muntalaq gibi dergilerdir. Bunların yanında, Al Manar isimli uydu üzerinden yayın yapan bir de TV kanalı ve web sayfası vardır.[24]

IV. Taif Anlaşması ve Hizbullah

22 Ekim 1989'da imzalanan Taif Anlaşmasıyla, Lübnan'daki iç savaş sona ermiş, Suriye'nin önderliğinde yeni bir düzen kurulmuştur.[25] Sünni ve Marunilerin işbirliği içerisinde olduğu bu yeni dönem Hizbullah'ı memnun etmemiştir. Bu işbirliğinin kendisine karşı olduğuna inanmaktadır. İkinci engel ise, Taif Anlaşmasının ardından Suriye önderliğinde oluşturulan Sünni –Maruni

24 Hizbullah'ın Al Manar isimli internet sitesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. [http://www.almanar.com.lb/main.php] Ayrıca Hizbullah'ın resmi televizyon kanalı Al Manar TV için daha geniş bilgi için bkz. http://www.almanar.com.lb/english/main.php.

25 Taif Anlaşmasıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Marie Jolle Zahar, "Peace by Unconventional Means: Lebanon's Ta'if Agreement", Stephen John Stedman, Donald Rothchild ve Elizabeth M. Cousens,(edt.),Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agreements, Lynne Rienner Puplishers, Boulder, 2002, ss. 567-598.

ittifakı, Hizbullah'ın iç savaş döneminde elde ettiği kazanımlar için büyük tehdit oluşturmaktaydı. Pan-Arap bir görüntü sergileyen bu ittifak, İran'la ilişkileri olan Hizbullah için iyi bir sonuç değildi. Taif Anlaşması imzalanır imzalanmaz, Hizbullah muhalefetini ortaya koydu. 22 Kasım 1989'da yeni seçilmiş devlet başkanı Rene Muavvad'ın aracının havaya uçurularak öldürülmesinin arkasında Suriye'nin olduğu iddia dilmiştir. Rene Muavvad'ın Suriye'nin isteklerini yerine getirmesine karşı kayıtsız kalması ve Hafız Esad'ın Suriye'nin çıkarlarına hizmet edecek zayıf bir cumhurbaşkanı istemesi Muavvad'ın öldürülmesinde temel gerekçeler olarak öne sürülüyordu.[26] Muavvad'm bombalı bir saldırıda öldürülmesi akıllara bu saldırıda Hizbullah'm parmağı olabileceği kuşkularını getirmişti.

Taif Anlaşması, Lübnan'daki bütün silahlı milis kuvvetlerin silahsızlandırılmasını öngörürken, Suriye, Hizbullah'ın artık bir milis örgütü olmadığını aksine İsrail'e karşı mücadele eden bir direniş örgütü olduğu gerekçesiyle silahlarının elinden alınmasına karşı çıkarak Taif Anlaşmasının kapsamı dışında bırakılıyordu.[27] 1990'larla birlikte, İsrail, Arap komsularıyla barış görüşmelerine başladı. Bu gelişme Hizbullah'ı rahatsız etmişti. Temel yaşam kaynağı, gücü ve meşruluğu, İsrail ile mücadele olan Hizbullah'ın oluşacak bir barış ortamında meşruluğunu ve gücünü kaybedecek olması, gerek örgütün kendisini, gerekse İran'ı endişelendirmişti. Bunun sonucu olarak, Hizbullah, 13 Eylül 1993'te, Beyrut'ta, İsrail ve Filistin arasında varılan Oslo Barış Antlaşmasını protesto etmek için gösteri düzenledi. Lübnan ordusu ve polis güçleri, Şii göstericiler üzerine ateş açtı. Bu olaylarm sonucunda, dokuz Şii hayatını kaybetti. Hizbullah, bu olay 13 Eylül katliamı olarak adlandırarak her yıl anmaktadır.

26 Michael J. Totten , The Road to Fatima Gate, Ecounters Books, New York, 2011, ss.261-262.

27 ibid., s. 262.

Hizbullah'ın temel dış desteği olan İran'ın kendisinin uluslararası statüdeki prestij kaybından dolayı, giderek bu örgüte desteği azaltmaya başlamıştır. Son yıllarda, İran, finansal desteğini yüzde on düşürmüştür. Hatırlanacağı üzere, İran, Hizbullah'a her yıl yüz milyon dolar para vermektedir.[28]

Bütün bu olumsuzluklara karşı, Hizbullah pragmatik bir politika izlemenin gereğini görmüş; böylece 1991 yılında örgüt tüzüğünü yenilemiştir. Buna göre, Hizbullah Taif Anlaşmasına ve Arap-İsrail barış sürecine karşı olan muhalefetinden vazgeçmiştir. Taif Anlaşmasını tanımış ve 1992 yazında yapılan Lübnan parlamento seçimlerine girmiştir. Seçim sonucu, Beka Vadisinden gösterdiği sekiz aday da parlamentoya girmiştir. Bu milletvekilleri, parlamentoda ***"Direniş Blok'una Bağlılık"*** grubunu oluşturmuşlardır. Bu grup, Lübnan hükümetinin ekonomik, politik ve sosyal konularla ilgili politikaları konusunda çok aktif durumda olmuşlardır.[29]

V. *Hizbullah'ın Eylemleri*

Hizbullah, ulusal özgürlük hareketi başlığı altında eylemlerini gerçekleştirmekte ve buna meşruluk sağlamaktadır. Dünya kamuoyunda terörizmin ortak bir tanımı olmadığı için "kimilerine terörist olanlar, başkaları için özgürlük savaşçıları olabilmektedir". Hizbullah, intihar saldırılarını –Hizbullah, bu saldırıları ***Şehadet Eylemi*** olarak nitelendirmektedir- sistematik olarak bir şiddet aracı olarak kullanan ilk örgüttür. Hizbullah, psikolojik savaşı en

28 Warren Christopher , In the Stream of History: Shaping Foreign Policy for a New Era, Stanford University Press, Standford, 1998, s. 449.

29 Hizbullah'ın 1992 yılındaki parlamento seçimleri nedeniyle yürüttüğü kampanya tamamıyla sosyal hayır kurumları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Hizbullah bu kuruluşlar aracılığıyla destekçilerini çok iyi yönlendirmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. A. Nizar Hamzeh, "Hizballah, Islamic Charity in Lebanon," Jon B. Alterman ve Karin Von Hippel (edt) Understanding Islamic Charities, CSIS, Washington D.C. 2007, ss.127-146.

iyi kullanan Ortadoğu gruplarının başında gelmektedir. Özellikle, İsrail güçlerine karşı düzenlenen intihar saldırıları, İsrail askerlerini moral açısından zayıflatmıştır. Dışarıdan elde ettiği Katyuşya roketleriyle İsrail'in kuzeyine saldırılarda bulunmakta, böylece sivilleri ve askerleri psikolojik baskı altında tutmaktadır. Hizbullah; Fransa, Almanya, Büyük Britanya, İsviçre, ABD, Güney Kore ve Arap ülkelerinin vatandaşlarını ekonomik ve politik kazanımlar için kaçırmıştır. Yine örgüt, yabancı havayollarına ait birçok uçağı da yine aynı amaç için kaçırmıştır. Air France, TWA ve Kuveyt Havayollarına yapılan eylemler örnek olarak gösterilebilir. Yine Güney Kıbrıs Rum Kesimi ve Fransa gibi birçok ülkede bombalama eylemleri yapmıştır. Mart 1992'de, Arjantin'de gerçekleştirmiş olduğu intihar saldırıları sonucu onlarca Musevi hayatını kaybetmiştir. Mart 1994'te, Hizbullah militanları, Bangkok'ta bomba yüklü bir kamyon ile intihar saldırısı için hazırlanırken yakalanmışlardır. 1996'da, Suudi Arabistan'da ABD üssünün bulunduğu Hobar Kulelerine yapılan saldırıların düzenlenmesinde Hizbullah militanları yol göstermiştir.[30] Bunlara ek olarak, Hizbullah Örgütü, Mısırlı İslami Cihat'ı, Cemaati İslamiye'yi, Cezayirli grupları, George Habaş'ın adamlarını, Suriye Hizbullah'ını ve Filistinli grupları eğitmektedir.

VI. İsrail'in Güney Lübnan'dan Çekilmesi

Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 425 sayılı kararı gereğince,

İsrail, Mayıs 2000 tarihinde, tek taraflı olarak Güney Lübnan'dan çekilmiştir.[31] Bu geri çekilme, Hizbullah'ın da Lübnan'da bağımsız

30 Hizbullah'ın tüm bu eğlemeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ann Byers, Lebanon's Hezbollah, The Rosen Publishing Group, New York, 2003.

31 Joshua Rubner, "The South Lebanon Army: History, Collapse, Post-Withdrawal Status," John C. Rolland, Lebanon, Nova, New York, 2003, ss.199-206. Ayrıca birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1978'de Lübnan ile ilgili almış olduğu 425 nolu kararın tam metni için bkz.[http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/368/70/IMG/NR036870.pdf?OpenElement]

bir oyuncu olarak geleceğini etkilemiştir. İsrail'in Lübnan'da bulunması, Hizbullah'ın faaliyetlerini meşrulaştıran en büyük etkendi. Bu meşruluğunu ulusal bağımsızlık hareketi olarak yansıtmıştır. İsrail'in geri çekilmesiyle birlikte, Hizbullah'ın da silahlarını bırakarak şiddete bir son vermesi bekleniyordu. Buna rağmen, gelişmelerden Hizbullah memnun olmadı; çünkü örgütün meşruluğu tartışılmaya başlanmıştı. Giderek, Lübnan Hükümeti de baskı yapmaya başladı. Böylece, Hizbullah meşruluğunu tekrar sağlamak için yeni haklılık gerekçeleri buldu. Bunlardan bir tanesi, İsrail'in Şiba'a çiftliklerinden çekilmesi; diğeri ise, İsrail hapishanelerinde bulunan Lübnanlı mahkûmların serbest bırakılmasıydı. Bunlar, Hizbullah'ın mücadelesinin yeni gerekçeleriydi.[32] Hizbullah'ın uzlaşmaz tutumu, giderek Lübnan'ın iç politikasını da olumsuz etkilemeye başlamıştır. Başbakan Refik Hariri, Hizbullah'ın faydalı bir adım atmadığı konusunda giderek eleştirmeye başladı. Kuruluşundan bu tarafa, Kudüs meselesi de ayrı bir sorun olarak ortada durmaktaydı. Hizbullah için Kudüs'ün bağımsızlığı en temel hedeflerden bir tanesiydi; ama örgütün bu yönde propaganda dışında herhangi bir girişimi yoktu. İsrail'in geri çekilişi, Şii toplumunda oldukça büyük yankı buldu; adeta Hizbullah'ın bir başarısı olarak algılandı. Eylül 2000'de, Filistin'de ikinci İntifadanın başlaması, Hizbullah için altın bir fırsat oldu. Böylelikle, Hizbullah'ın İsrail'e karşı askeri stratejisi meşruluk zemini bulmuş oluyordu.

VII. 11 Eylül Saldırıları ve Hizbullah

11 Eylül 2001 tarihinde, New York'ta, İkiz Kulelere yapılan terörist saldırıyla birlikte, uluslararası politika da yeni bir sürece girmiş oldu. 20 Eylül 2001 tarihinde, Kongrenin ortak oturumunda yaptığı tarihi konuşmada, ABD Başkanı Bush, terörle

32 "In focus: Shebaa farms", BBC News, 25 Mayıs 2000, [http://news.bbc.co.uk/2/hi/763504.stm]

savaşlarının El Kaide ile başladığını; fakat orada sona ermeyeceğini, dünyadaki bütün terör örgütlerinin bulunup etkisiz hale getirileceğini söyledi.[33] Hizbullah da, bu bağlamda, ABD'nin düşman olarak ilan ettiği terör örgütleri içerisinde değerlendirilmişti. Haftalar sonrası Hizbullah'ın genel sekreteri Nasrallah Beyrut'ta yaptığı konuşmada masum insanlara karşı gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarını kınayan bir konuşma yaptı. Ancak yine de Nasrallah, Bush'un İslam dünyasına karşı sözde Haçlı Seferi düzenlemekle de suçladı.[34]

11 Eylül öncesi ve sonrasında, Hizbullah, birçok Amerikan vatandaşının öldüğü eylemlere karışmıştı. Fakat Hizbullah kendisinin bir sosyal hareket veya direniş örgütü yerine basit, sıradan ve salt bir terör örgütü olarak yansıtılmasına ve ne olduğu tam olarak bilinmeyen meçhul bir örgüt olan El Kaide ile aynı safta yer alıyor izlenimi verilmesine şiddetle karşı çıkmıştı. Halen her yıl, Ramazan ayının son Cuma gününde düzenlenen Kutsal Filistin gününde, ABD'ye ve İsrail'e ölüm sloganları altında; Hizbullah'ın askeri gücünün sergilendiği geçit törenleri yapılmaktadır.[35]

ABD'de bazı gruplar, Hizbullah'm terörle savaşta bir sonraki hedef olması gerektiğini savunmaktadırlar. ABD'de, William Kristol ve Richard Perle'nin de dahil olduğu bir kısım akademisyen ve politikacı, Başkan Bush'a bir açık mektup yazarak, teröre karşı herhangi bir askeri operasyonun mutlaka Hizbullah'ı da hedeflemesi gerektiğinin altını çizmişlerdir.[36] Bunun yanında,

33 Stephen E Atkins, The 9/11 Encyclopedia, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2011, s. 612

34 ibid., s. 618.

35 Bu geçit törenleri ile ilgili görsel bilgi için youtube'daki konuyla ilgili video linklerine bakılabilir.

36 Bill Press, Trainwreck: The End of the Conservative Revolution, Wiley, Hoboken, 2008, s. 152.

Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Armitage, Hizbullah'ın ölümcül bir örgüt olduğu konusunda uyararak, Hizbullah'm terör örgütlerinin A-takımı, El Kaide'nin ise B-takımı olduğunu ifade etmiştir.[37]

Başkan Bush'un, Dünya'yı bizden olanlar ve terörden yana olanlar diye ikiye bölmesinden sonra, İran da kendisinin terör karşıtı koalisyona biraz daha yanaştırmıştır. ABD'nin Afganistan'a düzenlemiş olduğu misilleme, İran'ın da işine gelmiştir. İran, bölgede Taliban rejiminden hoşlanmayan ülkelerin başında gelmektedir. İran'ın bu tutum değişimi kuskusuz Hizbullah'ı da etkilemiştir. İran'ın tutumuna karşın, Hizbullah çekincelerini ortaya koymuştur. Hizbullah Afganistan'daki operasyonun ABD'nin tiranlığı sembolize eden politikalarının tüm dünyaya kabul ettirmesi olarak görmüştür. Hizbullah'a göre, ABD'nin terörle savaş politikası, Birleşmiş Milletler maskesi arkasında Amerikan çıkarlarının sağlanmasıdır. ABD'nin bu mücadelesi İslam'a karşı bir savaştır. Ezilen, mazlum halklara karşı ABD'nin savaşıdır. Hizbullah, ABD'nin terör tanımını ve tasnifini kabul etmemektedir. Hizbullah'ın, bütün bu eleştirilere karşı geliştirdiği çözüm ise, çok-kutuplu dünya sistemine geçiştir. Hizbullah, dünya politikasında bölgesel güçlerin oynayabileceği role dikkat çekmektedir. Aslında, Hizbullah, bölgesel güç merkezlerini önerirken, kendisinin de bölgesel bir güç gibi değerlendirilmesi yönünde üstü kapalı bir mesaj da vermektedir.

Sonuç olarak, 11 Eylül sonrası, ABD kamuoyunda, özellikle de şahin kanatta Hizbullah'ın da ortadan kaldırılması gerektiği görüşü ortaya çıkmıştır. Zira 11 Eylül saldırılarının dünyada yarattığı terör korkusu ve uluslararası terörizmle mücadele azmi çerçevesinde İsrail yanlısı kimi etkin Amerikalı siyasetçiler Bush

37 Joshua L. Gleis ve Benedetta Berti, Hezbollah and Hamas: A Comparative Study, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2012, s. 1.

yönetimine dolaylı baskıda bulunarak Hizbullah gibi İsrail'in güvenliğini doğrudan ilgilendiren örgütlerin de terörizmle mücadele kılıfı altında ortadan kaldırılmasını istemişlerdir. Yeni konjonktürde, İran ve Suriye'nin uluslararası politikadaki sağduyulu yaklaşımları ve teröre verdikleri desteğin azalması, Hizbullah'ı da zor durumda bırakmıştır. Hizbullah, bölgede izlemiş olduğu radikal politikaları her şeye rağmen sürdüremeyeceğini anlamış ve siyasallaşmaya ağırlık vermiştir.

VIII. Hizbullah'ın Siyasallaşma Çabaları

Hizbullah, son yıllarda, Şii toplumunda politik ve sosyal güç oluşturmak için mali ve sosyal altyapılara yatırımlar yapmış, hastaneler, camiiler, aş evleri ve süper marketler kurmuştur. Böylece, yoksul Şiiler arasında önemli prestij kazanmıştır. Kuşkusuz bunda, Hizbullah'ın kimlik arayışı da büyük etki yapmıştır. Hizbullah liderleri, son dönemlerde daha ılımlı söylemlerle kamuoyunun önüne çıkmalarına rağmen örneğin son ABD'de Müslümanlara hakaret eden bir filmin internet üzerinden yayınlanması üzerine 17 Eylül 2012 tarihinde Hizbullah tarafından Beyrut'ta düzenlenen Peygambere Sadakat mitinginde genel sekreter Nasrallah örgütün sert ve militan yüzünü bir kez daha göstererek, Hizbullah'ın kutsal saydığı manevi değerler yönünden hiçbir şekilde taviz vermeyeceğini göstermiştir. [38]

Hizbullah, yetkililerine göre, Hizbullah'ın bir örgüt olmadığı, üyelerinin özel sorumluluklarının bulunmadığı ve slogan ve pankartların arkasına saklanmadığını; aksine Humeyni ideolojisine sadakatle bağlı olarak hizmet eden bir partidir. Dolayısıyla, adaletsizlikle mücadele etmeye inanan her kişi Hizbullah ulusunu oluşturmaktadır. Hizbullah, üzerinde bulunana terör

38 Nasrallah'ın konuşması için bkz. [http://www.almanar.com.lb/programs/pdetails.php?pid=751&eid=46381&wid=303]

imajını silmek için elinden gelen her şeyi yapmaktadır. Dünyanın ezilmiş halklarına karşı bir sorumluluk içerisinde olduğunu düşünmesi ve kendisine böyle bir görev yüklemesi onun devrimci bir parti çizgisine bürünmesine de yol açmıştır.

Hizbullah, her fırsatta kendisinin bir direniş örgütü olduğunu iddia etmekte, terörün kötü imajını üzerinden atmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, defalarca yaptığı basın açıklamalarında, hedeflerinin sadece kendilerine saldıran İsrail güçleri olduğunu, İsrailli sivil halkın asla hedefleri olmadığının altını çizmiştir. Yine de, İsrail'in sivillere yönelik saldırılarına karşı misilleme hakkını saklı tutmuştur. Bunun sonucu olarak, Hizbullah dünyadaki diğer terör örgütlerinin aksine, yaptığı eylemleri kamerayla kaydedip basına dağıtmaktadır. Böylece, Hizbullah, hedeflerinin sadece İsrail askerleri olduğunu ispat etmek istemektedir.

IX. Hizbullah'ın Siyaset ile İmtihanı

Hizbullah'ın siyasallaşmaya ağırlık vererek milist bir örgütten siyasi bir parti haline gelmesi aslında Hizbullah için sorunları daha da karmaşık ve belirsiz hale getirdi. Hemen her konuyu silahla çözmeye alışmış olan Hizbullah siyasi arenada önüne çıkan sorunlarda kaba kuvvetten çok ustaca yapılacak siyasi manevralara ve kıvrak bir taktik zekaya sahip olması gerektiğinin farkına vardı. Hizbullah'ın bu yönde hiçbir tecrübesi bulunmamasının bu süreci oldukça sancılı atlatacağının göstergesi olmuştur. Önüne çıkan sorunları siyasi çerçevede çözmekte zorlanınca örgütün asri yüzünü ya da bir başka deyişle kaba kuvveti kullanmaya çalışması aslında Hizbullah'ın güçlü olduğunun bir yansıması değil aksine siyaseten oldukça zayıf olduğunun bir işareti olarak ortaya çıkmaktadır. Bu duruma en güzel örnek 2005 yılında Lübnan'da başbakan Refik Hariri'ye düzenlen suikastın

ardından ortaya çıkan süreçle birlikte 2011'de yaşan hükümet kriziyle somut olarak açığa çıkması olmuştur.

2011 yılında Refik Hariri suikastının ardında Hizbullah'ın olduğuna yönelik komisyon iddianamesinin kamuoyuna sızması üzerine Hizbullah'a mensup 11 bakan hükümetten istifa ederek hükümet düşmesini sağladı.[39] Hizbullah'ın bu eylemi ve öldürülen Refik Hariri'nin oğlu başbakan Saad Hariri'nin ısrarı, Lübnan'daki siyasi krizi farklı bir boyuta taşıdı. Beyrut'taki en büyük korku Hizbullah'm 2010 yılında yapmış olduğu tehdit gibi bir açıklamasıydı. Bu açıklamada Hizbullah'ın, Hariri suikastı ile ilgili herhangi bir suçlamayla karşılaşması halinde askeri darbe yapmakla tehdit ettiği iddia ediliyordu. Hâlihazırda Lübnan ordusundan daha güçlü bir askeri gücü olan Hizbullah'ın bu tehdidi bölge ve dünya tarafından ciddiye alındı.[40] Obama yönetimi de Hizbullah'a açık bir mesaj vererek böyle bir durumda askerî müdahalede bulanacağını söyledi. Lübnan'da büyük bir siyasi kaosa neden olan bu gelişme haftalar sonrası yapılan görüşmelerin ardında Lübnan cumhurbaşkanı Mişel Süleyman'ın Hizbullah liderliğindeki muhalefetin desteklediği Mikati'yi başbakan olarak atamasıyla çok da büyümeden sona erdi. Böylece, uluslararası bir krize doğru gidebilecek olan siyasi kaos da sona ermiş oluyordu. Hizbullah ise, bu krizden çıkardığı en önemli ders siyasi zafere giden yolun yine siyasi müzakerelerden geçmiş olduğu gerçeğiydi. Ancak yine de Hizbullah'm temel kuruluş gayesine ve kurulduğu dönemin kendi şartlarına bakıldığında

39 Nada Bakri, "Resignations Deepen Crisis for Lebanon," The New York Times, 12 Ocak 2011, [http://www.nytimes.com/2011/01/13/world/middleeast/13lebanon.html?_r=0]

40 "Lebanon sources: Hezbollah planning coup if charged in Hariri murder," Haaretz, 2 Kasım 2010, [http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/lebanon-sources-hezbollah-planning-coup-if-charged-in-hariri-murder-1.322433]

aslında Hizbullah'ın siyasallaşma sürecinde zorlanmasının da doğal olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Ortadoğu bölgesindeki yüksek tansiyonun bir parçası olan Hizbullah, otuz yıllık tarihinde yaşanan birçok şiddette doğrudan parmağı bulunmaktadır. Ortadoğu bölgesinde olası barış süreçlerinde de en büyük engellerden bir tanesi olarak görülmektedir. İlk etapta, Lübnan'daki Şiilerin toplumsal, askeri ve politik olarak hamiliğini üstlenmiş olan örgüt; Makyavel tarzda amaçlarını gerçekleştirmek için her yolu meşru saymıştır. 2000 yılında, İsrail'in Güney Lübnan'dan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde kendi isteğiyle çekilmesi, Şiiler arasında Hizbullah'ın politik bir başarısı olarak algılanmıştır. Hizbullah, bu olayı politik sahada iyi kullanarak; örgütü, terörist kimliğinden kurtararak, partileşme sürecine ağırlık vermiştir.

İsrail'in Güney Lübnan'ı terk etmesinden sonra, Hizbullah da direniş hareketine ara vermiştir. Örgüt kendisini daha çok eğitime, politikaya, hayır işlerine ve toplumsal sorunlara vermiştir. Dünyanın birçok yerinde dolaylı temsilcilikleri bulunmaktadır. 11 Eylül'den önce, Hizbullah Genel Sekreteri Nasrallah yaptığı bir konuşmada, ABD'nin kendileriyle gizlice temasa geçmek istediğini, kendilerinin ise, bunu kabul etmediğini ifade etmiştir. Öte yandan, Ortadoğu'da en büyük Sünni radikal gruplarının başında gelen HAMAS; Hizbullah'ı, kutsal davaya ihanetle suçlamıştır. HAMAS'a göre Hizbullah, Kudüs'ü, Güney Lübnan'a değişmiştir. Bu andan itibaren, Hizbullah ile HAMAS'ın arası açılmıştır. Gerçekten de, İsrail'in geri çekilmesinden sonra, Hizbullah adeta inzivaya çekilmiştir. Ariel Şaron'un Harem-üş Şerif'e yaptığı ziyaret ile başlayan ikinci İntifada hareketi ile

dengeler yeniden değişmiştir. Bütün gruplar, İntifada'ya aktif katılırken; Hizbullah çekingen davranmıştır. Bu durum, İran'da düzenlenen 1. Uluslararası Filistin Konferansında, İran'ın dini lideri Ali Hamaney'in Hizbullah ile HAMAS'ı barıştırmasıyla yeni bir aşamaya gelmiştir. Buna rağmen, Hizbullah, HAMAS kadar Filistin'de etkin olmamıştır.

11 Eylül saldırılarından sonra, dünyada teröristler ve onlarla mücadele edenler şeklindeki ayrım nedeniyle, Hizbullah da kendisini yeniden sorgular hale gelmiştir. Hizbullah, kanlı geçmişini kapatmak için oldukça çaba sarf etmektedir. Bunun sonucu olarak, örgüt, partileşme sürecine ağırlık vermiş, şiddete ara vermiştir. Buna rağmen, ABD'de şahin kanat, El-Kaide'den sonra hedefin Hizbullah olmasını istemektedir.

Kuskusuz, Irak'a yapılan operasyon sonrası, güneydeki Şii Arapların yeniden bir güç olarak ortaya çıkmaları; bölgenin en büyük Şii gücü olan Hizbullah'ı da derinden etkilemiştir. Bu yeni dönemde, Irak, Şiiler için yeni bir merkez haline gelmiştir. Buradaki Şiiler, İran'a nazaran daha ılımlı, Batıyla dost ve ABD ile ilişkileri olumlu havada ilerlemektedir. Bu ise, İran'daki Şii otoritelerini endişelendirmektedir. El-Kaide faktörü de Hizbullah için önem teşkil etmektedir. Çünkü El-Kaide, dünyada ezilen, mazlum insanların hamiliğine soyunduğunu deklare etmiştir. Gerçekten de El Kaide'nin ABD'ye karşı eylemleri İslam Dünyasında zaman zaman destek bulmuştur. Sünni olan El Kaide'nin bu küresel etkili politikaları, Ortadoğu'yu da etkisi altına almaya başlamıştır. El Kaide örgütünün Filistin sorununda inisiyatif alma ihtimali ve çabaları İran'ı ve Hizbullah'ı endişelendirmektedir. Hizbullah, bu konuda iki açıdan endişelenmektedir; birincisi, örgütün etkinliğinin bu bölgede kırılması olasılığı, ikincisi ise, El Kaide'nin bölgedeki dengeleri değiştirerek ABD'nin bölgeye müdahale etmesini tetikleyebileceği

endişesidir. Şu an için, mevcut durum Hizbullah için oldukça iyi bir ortam sunmaktadır.

Özetlemek gerekirse, Hizbullah halen büyük bir militan güeü barındırmaktadır. Bunun yanında, son yıllarda, düzenli ordu oluşturma yönünde de girişimleri bulunmaktadır. Giderek İran'dan da bağımsızlığını almaya başlayan örgüt; bireysel kararlar da vermeye başlamıştır. Gelecekte, olası bir barış sürecinde Hizbullah gibi bölgenin radikal örgütlerinin de görüşleri, bölge devletlerinin görüşleri kadar önemsenecektir; zira bölgede oynanan oyunun esas oyuncuları Hizbullah, HAMAS ve İslami Cihat gibi örgütlerdir. Geçtiğimiz zaman diliminde de bu örgütlerin düşünceleri barış sürecinde ne denli etkili olduğu görülmüştür. son dönemde Lübnan iç siyasetinde yaşanan krizlerin aşılmasında Hizbullah'ın sahip olduğu kilit rol, örgütün sadece bölgesel konularda değil bizzat Lübnan iç siyasetini de ilgilendiren konularda etkin olduğunu göstermektedir. Hizbullah'm son dönem politikası, sadece Lübnan'daki Şiilerin temsilciliği ve onlara hizmet değil, aksine tüm Lübnan'ı ve Lübnanlıları kucaklayan bir politik değişime doğru gidiyor olmasıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Soğuk Savaşın sona ermesi genel anlamda dünyamn yeni bir kırılma noktasından geçmesine sebep olmuştur. 20. yüzyılın sona ermesine 10 yıl kala gerçekleşen bu olay bütün dünyada etkili olmuşsa da esas kırılım, Avrasya Kıtası genelinde meydana gelmiştir. Günümüzde devam eden siyasi gelişmeler dikkate alındığında bu süreçten en karlı çıkan ülkelerden birisinin İran olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü çift kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkması ile ABD tek süper güç kalmış ve adına "*Yeni Dünya Düzeni*" dediği, kendi ve Batı çıkarlarına göre Avrasya Kıtasının büyük bir bölümünü şekillendirme girişimlerine başlamış, kısmi de olsa başarılı olmuştur. Bu gelişmelere İran tarafından bakıldığında elde edilen sonuçların kesinlikle İran'a zarar verici bir boyutu olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Aksine genel bir yaklaşım içinde ABD tarafından yürütülen ve bölgesel yıkımlara sebep olaylarm neredeyse tamamı İran'a fayda sağlayacak şekilde bir gelişim göstermiştir.

Yakın tarihe bakıldığında önce ABD'nin ve Batı'nın dolaylı/dolaysız etkisi ile SSCB tarihe gömülmüştür. Bu İran için her ne kadar ABD'ye karşı bir denge mekanizmasının yok olması gibi görünse de, Avrasya kıtasında kendisini durduran ve hareket kabiliyetini yok eden bir gücün ortadan kalkması nedeniyle stratejik bir zaferdir. İran bu gelişme sonrasında hem kıtasal boyutta kendi jeopolitiğine derinlik katma imkânını elde edebilmiş, hem

de daha önce SSCB ile ortak olduğu Hazar Enerji Havzası'nda etkili bir konuma yerleşebilme fırsatını elde etmiştir. Ardından ABD'nin Büyük Orta Doğu projesi kapsamında ve son noktası İran'da sona ermesi planlanan Batı projeleri devreye girmiştir. Sırasıyla Körfez Harekâtı ile ezeli düşman Saddam zayıflatılmış ve ardından da Irak işgal edilmiştir. Bu sürecin sonunda Basra Körfezinde ABD fiziki varlığını tesis etmiştir, fakat, esas kazanım yine İran tarafında gelişmiştir. Çünkü kendisi için daimi bir tehlike olan Irak tehditsel anlamda ortadan kalkmıştır.

Bu sürecin arasında 2001 yılındaki terör saldırıları sonrasında ABD, Afganistan'ı işgal etmiş ve fiziki olarak Orta Asya'ya girmiştir. Her ne kadar bu gelişme İran'ın faaliyetlerini kısıtlar gibi görünse de ABD ve NATO, Afganistan'da toplumu etkileyen önemli bir değişim yaratamamış ve hatta tam deyimi ile batağa saplanmış, gücünün ve enerjisinin zirvesini ifade eden tepe noktasını bu coğrafyada heba etmiştir. Zira 2006 yılından itibaren de ABD söylemleri, başlangıçtaki yok edicilikten uzaklaşarak daha çok uzlaşmacı bir tutum içeriğine dönüşmüştür. İran Afganistan'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Çünkü burada ABD tarafından elde edilecek olan kalıcı bir zafer, İran için doğudan çevrelenmek ve izole edilmek anlamına gelebilecektir. Fakat uygulama alanına konulan planlar ters tepmiş ve hedeflenen sonuca ulaşılmanın çok çok gerisinde kalınmıştır. Dolayısı ile İran doğudan çevrelenememiş ve hareket kabiliyeti kısıtlanamamıştır.

Günümüzde Arap Baharı süreci Suriye'de devam etmektedir. İran için Suriye'de Esad rejiminin devam etmesi çok önemlidir. Her ne kadar sınırsal bir fiziki bağ olmasa da İran bu konuya öncelikle prestij kapsamında bakmaktadır. Suriye'de Batı'nın başarısız olması, İran'ın Orta Doğu'da Şii üstünlüğünü sağlayarak bu coğrafyada etkili bir güç olarak kalmasına imkân verecek,

"*Suriye'den sonra sıra İran'da*" gibi etkili söylemleri boşa çıkartacak ve bu anlamda Batı planı olarak ortaya çıkan Arap Baharı fenomeni tarihin sayfalarına dönemsel bir olaylar zinciri şeklinde yazılacaktır.

Ayrıca, Suriye'de Esad rejiminin devrilmesi ve devrilmemesi üzerine günümüzde BM'nin varlığının sorgulanmasına neden olacak seviyede ciddi bir kutuplaşma mevcuttur. Bir tarafta içinde Türkiye'nin de bulunduğu Batı dünyası diğer tarafta da Shanghay İşbirliği Örgütü ruhunu "*Avrasya Avrasyalılarındır*" söylemi ile temsil eden Rusya Federasyonu ile Çin vardır ve İran da bu grubun içinde yer almaktadır. İran bu oluşumun içinde yer almaya ve bu konjonktürün devam etmesine çok önem vermektedir. Çünkü Arap Baharı olayları temelde sosyolojik bir aktivist hareketin şiddet eylemlerine dönüşerek yönetimlerin devrilmesi şeklinde tezahür etmektedir. İran, Şiiliğin birleştiriciliği ile farklı etnik grupları içinde barındıran ve bunun bir zayıflık olduğunun farkında olan bir ülkedir. Dolayısı ile aktivist etkileşimin bir şekilde kendi topraklarında yayılma alanı bulması durumunda ülke içinde ciddi olayların meydana gelmesinden endişe etmekte ve buna göre hareket ederek bu grupları sürekli olarak baskılamaktadır.

Günümüzde İran sürekli olarak uluslar arası toplum ile sürtüşme içindedir. Gerek enerji güzergâhlarının durdurulması içerikli tehditlerde bulunarak ve gerekse de nükleer güç çalışmalarını geliştirme faaliyetlerinde "*Biz bin yıllık Pers kültürünün devamıyız*" gibi söylemlerle ABD baskılarına karşı saldırgan bir politika izleyerek tansiyonu arttırmaktadır. Bunun belirgin olarak iç bünyesine ve kıtasal güç olmak istemesine yönelik iki ana sebebi vardır. İç bünyesine yönelik olarak işgal edilmek isteniyor izlenimi vererek kendi toplumunun birleşik ve dinamik olmasını hedeflemektedir. Kıtasal güce dönüşebilmenin olmazsa olmazını

nükleer güce sahip olmakta görmektedir. Bu nedenle de nükleer güç çalışmalarını nihai noktası nükleer silaha sahip olmaya kadar devam ettirmekte ve bu konuda hiçbir şekilde ödün vermemektedir. Dolayısı ile İran, Avrasya Kıtasımn güney doğusunda söz sahibi olan, yakın ve uzak çevresini kontrol edebilen bir güç olmak istemekte ve bu hedefin gerçekleşmesine kendi bekası için çok önem vermektedir.

Yakın dönem gelişmelerine bakıldığında, İran'ın coğrafi konumunun kendisine sağladığı en önemli avantaj olan bütün gelişmeleri etkileyebilecek sınırsal konumu çerçevesinde, enerji, kültürel, dini, ekonomik, terör unsurları ile üstü örtülü faaliyetler, nükleer çalışmalar ve konvansiyonel silahlanma gibi her türlü kıtasal ve uluslar arası argümanları "*asimetrik*" bir yapı içinde her fırsatta kullanmaktadır. Bunun en büyük sebebi, kendi içinde yaşadığı ve paranoya seviyesine ulaşan korku olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. Özellikle bünyesinde İranlılaşmamış olan unsurların kolaylıkla kışkırtılabilir olmasından ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Güney Kafkasya'daki devletlerin Batı merkezli politikalara sıcak bakmaları ve bunun sonucunda batıdan dışlanmış olarak yalnız kalma ve baskın Şii mezhebi devlet yapısının çökertilme endişeleri, İran'ı her dönemde Batılı politikaların başarısız olması için tedbir almaya yöneltmektedir. Bu nedenle de İran sürekli olarak nükleer çalışmaları ve ana petrol dağıtım güzergahının en kritik noktası olan Hürmüz Boğazı'nı kapatarak Batı ülkelerine "*enerji kaosu*" kartını göstermektedir. Fakat günümüze kadar olan süreçte gelinen nokta tarafsız bir gözle değerlendirildiğinde, İran'ın hiç de başarısız olmadığını ve artık günümüzün kıtasal güç formuna ulaştığını ifade etmek gerekmektedir.

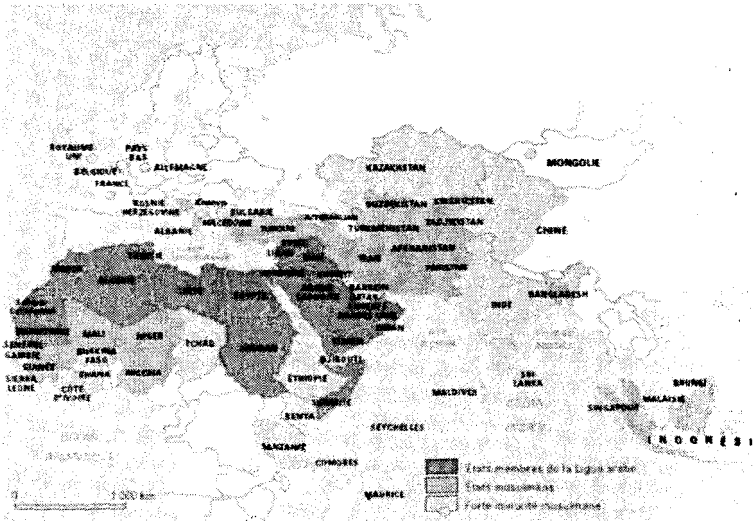
İran merkezli gelişmeler öncelikli olarak kıtasal bir güç olma konusunda hiçbir eksiği olmayan, güçlü ve dinamik bir ekonomik

yapıya sahip olan Türkiye için çok iyi okunmak zorundadır. Çünkü Türkiye de kıtasal güce dönüşmek için kendisine jeopolitik bir çıkış koridoru yaratmak/tıkanıklığı açmak zorundadır. Türkiye son on yıl içinde çıkış noktasını Orta Doğu üzerinden yapmaya çalışmış ve pek çok engelle karşılaşmıştır. Dolayısı ile oluşturmayı hedeflediği "*stratejik derinlik*" uygulama alanında önemli bir ilerleme kaydedememiştir. Türkiye'nin Orta Doğu merkezli dış politikası öncelikle Libya'da Avrupalı NATO üyeleri ile, sonra da Suriye'de BM'nin daimi konsey üyeleri ile örtüşmemiştir. Sonuçta da Suriye'de yaşanan iç savaşın sonu gelmeyecek tarzda sürmesine, Türkiye-Suriye sınırında yeni bir Kürt özerk yapısının oluşma tehlikesinin belirmesine ve büyük rakamlara ulaşmış Suriyeli göçmenler ile mücadele etme sorunsalının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

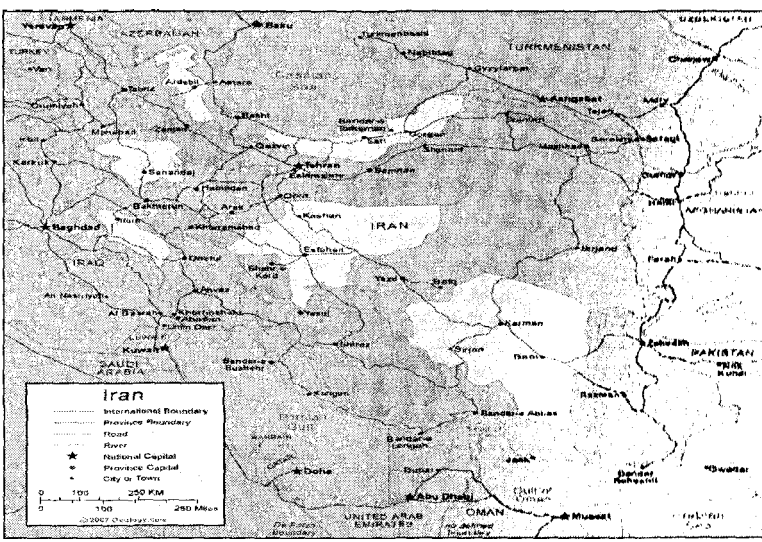
Dolayısı ile günümüz gelişmeleri, Türkiye'ye dış politikasının arka plamnı teşkil eden yeni bir jeopolitik yapılanmaya ihtiyaç olduğunu adeta bağırmaktadır. Bu nedenle Türkiye yeni bir jeopolitik yaklaşım ortaya koymak zorundadır. Bunun içinde okunması gereken en önemli ülke İran'dır. İran ile başlatılacak ekonomik, siyasi ve kültürel açılımların günümüz gelişmeleri ışığında güçlü bir işbirliği doğuracağı neredeyse kesindir.

Bu çerçevede Türkiye Orta Doğu ile ilişkilerini kesmeden kendi gücünü fiziki ve çok yönlü olarak Orta Asya'da var edebilecek bir yaklaşım ile "***Avrasya Türk Jeopolitiği***" oluşturmak ve bunu orta vadede "***Orta Asya Türk Jeopolitiği***", uzun vadede ise "***Uzak Doğu Türk Jeopolitiği***" şeklinde açmak ve hedeflemek zorundadır. Bu hedeflerin gerçekleşmesinde inşa edilecek jeopolitik örgünün en önemli ayağı da şüphesiz İran olacaktır.

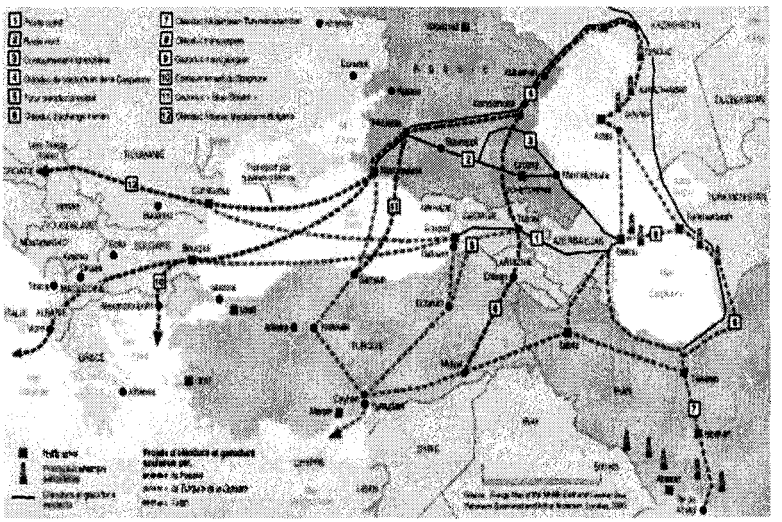
HARİTALAR

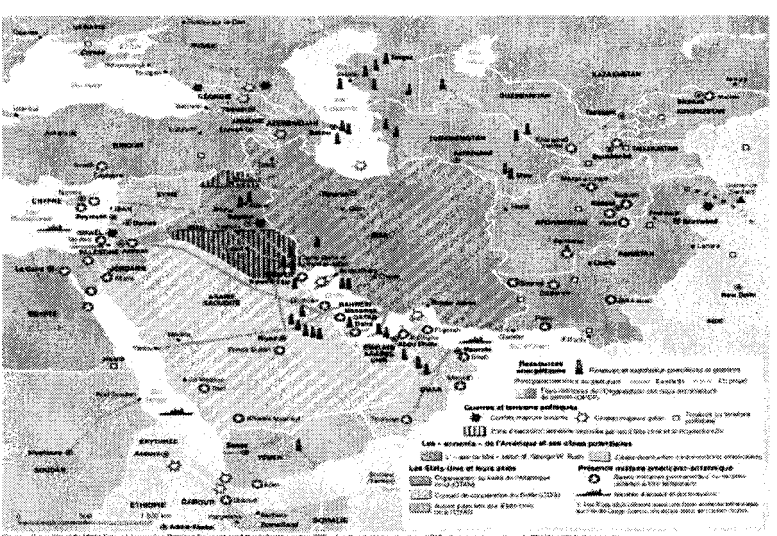
Müslüman Dünyası, http://www monde-diplomatique.fr/cartes/mondearabe

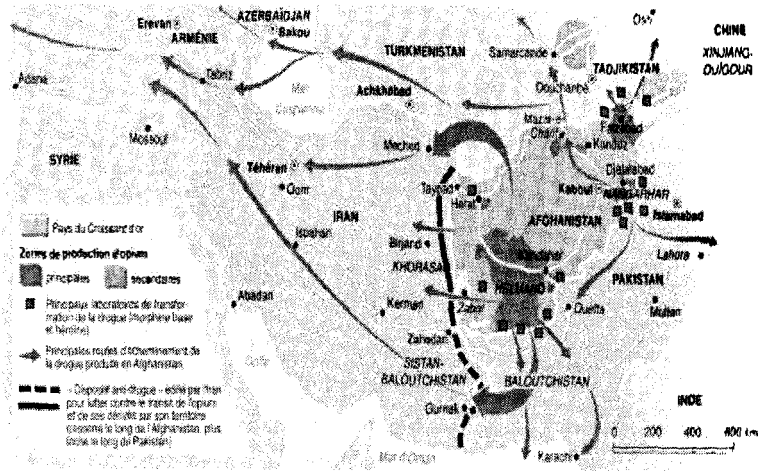
İran, http://www.google.com.tr/search?biw=1600&bih=806&tbm=isch&sa=1&q=Iran+n%C3%BCkleer

Doğalgaz Hatları, http://www.monde-diplomatique.fr/cartes/grandjeu

Bölgesel Çatışmalar, http://www.monde-diplomatique.fr/cartes/golfe2002

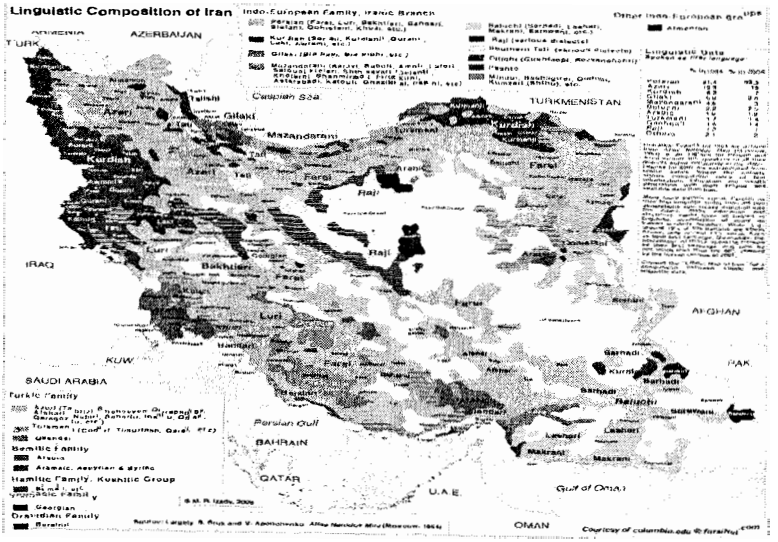

Sources : *National Drug Control Report 2000*, International Relations Office, Drug Control Headquarters (DCHQ) of the Islamic Republic of Iran ; Observatoire géopolitique des drogues (OGD), *Géopolitique mondiale des drogues 1998/1999, rapport annuel*, Presses universitaires de France, Paris, mai 2000 ; Programme des Nations unies pour le contrôle international des drogues (Pnucid).

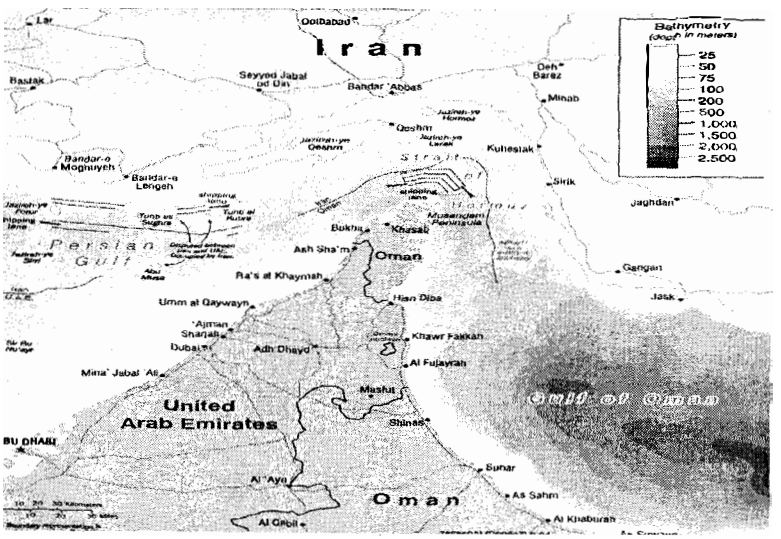
Uyuşturucu yolları 2008 Yılı BM Raporundan, http://www.monde-diplomatique.fr/cartes/afghanopium2002

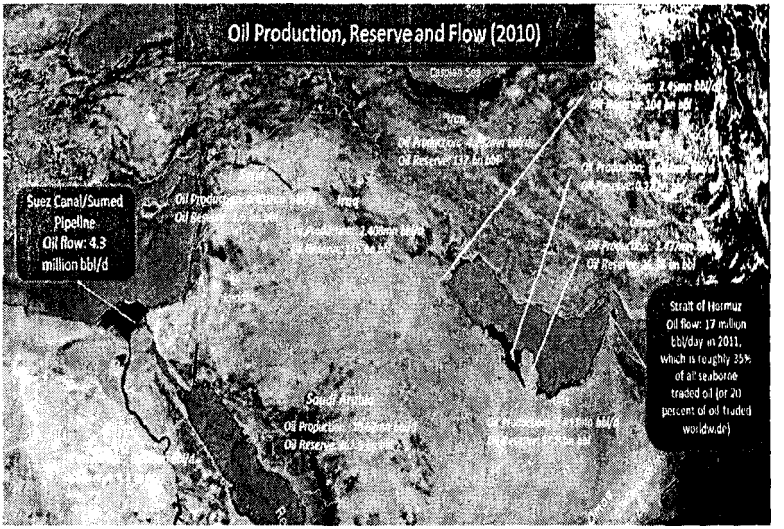
İran Etnik Demografi Haritası, http://www.google.com.tr/search?q=etnik+iran+haritas%C4%B1

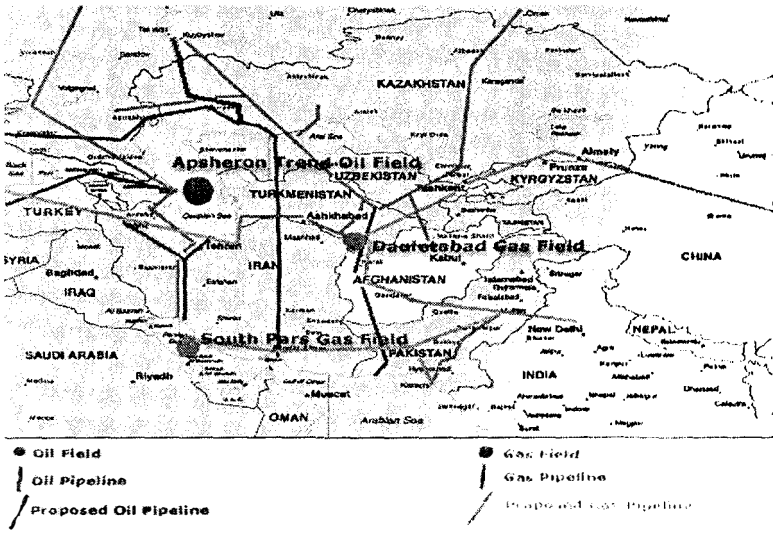
İran Dil Haritası, http://www.google.com.tr/saarch?q=etnik+iran+haritas%C4%B1

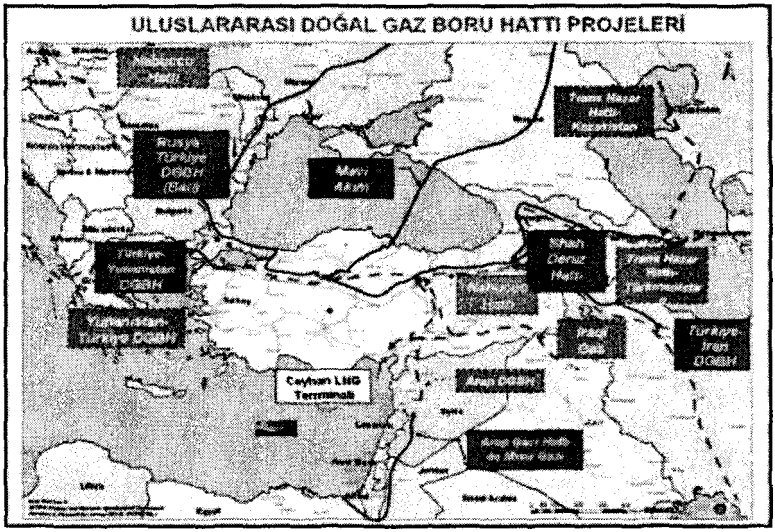
Hürmüz Boğazı, http://www.google.com.tr/search?biw=1600&bih

Orta Doğu ve İran Petrolleri, *Center For Strategic, international Studies*

İran Doğalgaz hatları, http://www.google.com.tr/search?biw=1600&bih

İran Doğalgaz hatları, http://www.google.com.tr/search?biw=1600&bih

KAYNAKÇA

AHMEDİ, Shervin "Retourne De la Question Ethique En İran", *Le Monde Diplomatique*, 12 Temmuz 2012.

AKDEVELİOĞLU, Atay, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslar arası İlişkiler*, Cilt. 1, Sayı. 2, 2004.

AKHBARİ, Mohammad, ZOLFEGFARİ, Hossein, A Geopolitical Analysis Of Ethniccity İn ıran, With An Emphasis On Challenges And Opportunities, *Geopolitical Quarterly*, Vol. 5, No. 3, 2009, http://www.sid.ir/en/VEWSSID/J_pdf/108020101603.pdf.

ALAGHA, Joseph, The Shifts in Hizbaullah's Ideology, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006.

ALBRİGHT, David, WALROND, Christina "Iranian Production of 19.75 Percent Enriched Uranium: Beyond Its Realistic Needs," Institute for Science and International Security Raporu.

ARAS, Bülent "İran'da Beklenmeyen Sonuç, Bilinmeyen Gelecek: Ahmedinecad Dönemi ve Türkiye", Stratejik Analiz, C. 6, S. 63, Temmuz 2005.

ARI ,Tayyar, "İran: Eski Dost Yeni Düşman", 2023 Dergisi.

AYDIN, Dilek, İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Haziran 2007.

AYDOĞAN, Bekir, *İran Jeopolitiği ve Şii Hilali*, http://www.ekopolitik.org/images/cust_files/110827222631.pdf.

AYDUĞAN, Fatih İran'ın Nükleer Programı, Stratejik Boyut, Mart 2006.

BAGLEY, Martin "The Credibility Of The Nuclear Terrorist Tweet", *NATO Science for Peace And Security Series*, Vol. 56, IOS Pres, Ankara, 2008.

BAKRİ, Nada "Resignations Deepen Crisis for Lebanon," The New York Times, 12 Ocak 2011, [http://www.nytimes.com/2011/01/13/world/middleeast/13lebanon.html?_r=0].

BREZEZİNSKİ Zbigniyev, *Tercih*, İnkılap Yayınları, 2005, Ankara.

BYERS, Ann Lebanon's Hezbollah, The Rosen Publishing Group, New York, 2003.

CELALİFER, Arzu İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu, 21 Şubat 2006, USAK, (Çevrimiçi), http://www.stratejikgundem.com/makale.php?id=121.

_____Arzu BM Güvenlik Konseyi'nin İran Nükleer Faaliyetlerinin Durdurulmasına İlişkin Kararı, 4 Ağustos 2006, (Çevrimiçi), http://www.usakgundem.com/ yazarlar.php?id=372&type=17.

CHETERİAN, Vicken "*Sous La Menace De la Crise Afghane, Les Ambitions Contrariées De L'Ouzbékistan*", http://www.monde-diplomatique.fr/1997/07/CHETERIAN/8849.

CHRİSTOPHER, Warren, In the Stream of History: Shaping Foreign Policy for a New Era, Stanford University Press, Standford, 1998.

CHUBİN, Shahram LİTWAK, Robert S., "Debating Iran's Nuclear Aspirations", The Washington Quarterly, Autumn 2003.

COSSALİ, Paul "Arab- İsraeli Relations since 1967," Cathy Hartley, David Lea, Paul Cossali ve Annamarie Rowe (edt) A Survey of Arab-İsraeli Relations, Europa Puplications, Londra, 2004.

COŞKUN, Bazen, Balamir, "Global Energy Geopolitics And İran", *Uluslar arası İlişkiler Dergisi*, Sayı.1, Kış 2009.

CORDESMAN, Anthony H. "Iran and Nuclear Weapons", Washington , CSIS, 24 Mart 2000.

ÇEÇEN, Anıl "Güney Komşumuz Irak", *Avrasya Dosyası Irak Özel,* (Sonbahar 2000) C. 6, Sa:3.

DEMİRYOL, Tolga "Ekonomik Yaptırımlar, Güç Tehdidi ve İç Politika: Nükleer Krizi Bağlamında İsrail-ABD İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 4, Sayı. 47, Ankara, 2012.

DİLEK, Kaan "İran'm Orta Asya Politikaları (rapor)", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları*, Ankara, 2011.

EİSENSTADT, Michael *Iranian Military Power: Capabilities and Intentions* , Washington, D.C.: The Washington Institute for Near East Policy, 1996.

ERDOĞDU, Hikmet *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, IQ Yayınları, 2008, İstanbul.

ERDOĞDU, Hikmet Avrupa'nın Güvenliğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2004.

ERGİN, Sedat "Irak İçin Yapılan Pazarlığın Perde Arkası!..." http://www.diplomatikgozlem.com/yorum_oku.asp?id=27.

ERHAN, Çağrı "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=vizyon.

ERSUN, Ömer Nükleer Siyasette Rus Ruleti, Stratejik Analiz, Eylül 2005.

ERTEM, Helin Sarı "Neo-Avrasyacı Perspektiften "Sıcak Denizlere Açılan Kapı İran", Akademik Araştırmalar Dergisi, 2004-2005, Sayı:23.

ESLEN, Nejat "ABD'nin İran Hamleleri", http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=145886.

ESPOSİTO, John L. **Islam and Politics**, Syruce University Press, Syruce, 1984.

FREY, Rebecca Joyce *Fundamentalizm*, Global İssues, Facts On File Pres, 2007, New York.

FUERTH, Leon "Turkey: Nuclear Choices Amongst Dangerous Neighbors," in The Nuclear Tipping Point, Kurt M. Campbell, Robert J. Einhorn ve Mitchell B. Reiss, eds., Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2004.

GLEİS, Joshua, L., BERTİ, Benedetta, Hezbollah and Hamas: A Comparative Study, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2012.

ETEMAD, Akbar "Iran," Harald Muller, ed., *A European Non-Proliferation Policy.*

GRESH, Alain "*Terra Nova, L'American Jewish Committee Et La Guerre Contre L'İran*", Juine 2012, http://blog.mondediplo.net/2012-06-08-Terra-Nova-l-American-Jewish-Committee-et-la.

_____Alain *Le President Ahmedinejad Face a Ses Critique En İran*, Le Monde Diplomatique, 7 Eylül 2011.

_____Alain "Le President Ahmedinejad Face a Ses Critique En İran", www.blog,mondediplo.net/2011-11-07.

GRESH, Alain İl y a Charia Et Charia, *Le Monde Diplomatique*, Aout 2012, http://blog.mondediplo.net/2012-08-20-Il-y-a-charia-et-charia.

HAJJAR, Sami G. "Hizballah: Terrorism, National liberation, or Menace", Strategic Studies Institute, U.S. Army War of College, Carlisle, PA, 2002.

HAMZEH, A. Nizar "Hizballah, Islamic Charity in Lebanon," Jon B. Alterman ve Karin Von Hippel (edt) Understanding Islamic Charities, CSIS, Washington D.C. 2007.

HARRİS, George S. *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*,Washington, D.C.,1972; Dankwart A. Rustow, *Turkey-America's Forgotten Ally*, New York, 1989.

HASSAN, Hussein D. Iran: Ethnic And Religious Minority, (CRS Report For Congress), http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/19916.pdf.

İŞERİ, Emre Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Yansımaları, Ortadoğu Analiz, Haziran 2012, cilt 4, sayı 42.

İTİMAD, Ekber "Şah ve Atom", (Çevrimiçi), http://www.mehrnews.com/fa/ NewsDetail.aspx ?NewsID=147047.

KAFKASYALI, Ali "İran Türklerini Güncel Kültürel Meseleleri", *2023 Dergisi*, Ekim 2011, Sayı. 126.

KASIMLO, Abdurrahman, *İran Kürdistanı*, Belge Yayınları, 1991.

KHALİLZAD, Zalmay, LESSER, Ian O. and LARRABEE, F. Stephen, *The Future of Turkish-Western Relations: Toward A Strategic Plân* (Rand: Santa Monica, 2000).

KESKİN, Arif "İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar", *TURKSAM*,(Çevrimiçi), http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?katl=2&yazi=77.

_____Arif "Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi", Stratejik Analiz, S.70, Şubat 2006.

_____Arif, "Kolay Çözülmeyen Düğüm: ABD-İran İlişkisi", http://turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=19&yazi=162.

KİBAROĞLU, Mustafa İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, 7 Aralık 2005, http://www.harpak.tsk.mil.tr/duyurular/SEMPOZYUM_MART_2006/07_MUSTAFA_KIBAROĞLU.doc.

KİBAROĞLU, Mustafa "Iran's Nuclear Program May Trigger the Young Turks to Think Nuclear" (*www.ceip.org*) Aralık 2004.

KOÇ, Ali Haydar ,"ABD-İran ve Kürtler", http://www.demanu.com.tr/arsiv/29_12_2005_134sy/niv_14_alihaydar.htm.

KULOĞLU, Armağan "11 Eylül Sonrası Değişen Dengeler Çerçevesinde Türkiye'nin Irak Politikası" *ASAM, Irak Özel,* www.avsam.org .

KUSHNER, Harvey W., **Encyclopedia of Terrorism**, Sage Puplications, Tousand Oaks C.A., 2003.

LESSER, Ian O. Turkey, Greece, and the U. S. In a Changing Strategic Environment, (Rand: Santa Monica, 2001);Lesser, NATO Looks South: New Challenges and New Strategies in the Mediterranean (Rand: Santa Monica, 2000).

LESSER, Ian O., "Turkey's Strategic Options", *The International Spectator*, C. 34, No.1, (Ocak-Mart 1999).

LEVESQUE, Jamie "Valse Confuse Entre Moscou Et Téhéran", http://www.monde-diplomatique.fr/2010/07/LEVESQUE/19359.

LEYMARİE, Philippe, "Ormuz, Detroi De La Peur", http://blog.mondediplo.net/2011-11-10-Ormuz-detroit-de-la-peur, 28 Ocak 2012.

MACLACHLAN, Ann "Iran Seeking Way To Finish Buşehr Plant But Bonn Denies Exports", Nucleonics Week, 30 October 1986, Vol. 27, No. 44.

MARAGHEH, Ghannadi Atomic Energy Organization of Iran, s.1, (Çevrimiçi),

<www.world_nuclear.org/sym/2002/ghannadi.htm>, 10 Aralık 2006.

MULLER, Harald, ed., *A European Non-Proliferation Policy: Prospects and Problems* Oxford: Clarendon Press, 1987.

NAKDİMON, Sholomo First Strike: The Exclusive Story of How Israel Foiled Iraq's Attempt to Get the Bomb, *New York: Summit Books,* 1987.

O'BALANCE, Edgar, **Civil War in Lebanon, 1975-1992**, Palgrave, Londra, 1998.

OGAN, Sinan "İran'ın Nükleer Krizi: Senaryolar, Beklentiler", *2023 Dergisi*, Şubat 2006, Sayı. 58.

OGAN, Sinan "İran'ın Nükleer Krizi'ne Farklı Bir Bakış", http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?katl=1&yazi=736.

OLİVER, Christian "Ahmadinejad Scorns EU Atomic Incentives", *Reuters*, Tahran, 17 Mayıs 2006.

OMMANİ, Ardeshir "US Foreign Policy Toward Iran And Iran's Nuclear Program", (Çevrimiçi), http://www.swans.com/library/artl1/ommani01.html.

ÖZCAN, Nihat Ali, İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Etkileri Tepav Ortadoğu Çalışmaları, s.11, (Çevrimiçi), http://www.tepav.org.tr/tur/admin/ dosyabul/upload/abd_iran.pdf.

ÖZDAĞ, Ümit "Türkiye'nin Irak Politikasının Belirleyicileri", ASAM Stratejik İnceleme Raporu. Ankara, 2003.

ÖZER, İbrahim,Türkiye- İran İlişkilerini İnceleyerek Türkiye'nin Bölgesel Bir Güç Olabilmesi İçin İran'a Karşı İzlemesi Gereken Politikalar Nasıl Olmalıdır?, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2003.

ÖZKAN, Çağrı Kürt Hareketi, http://www.beykent.edu.tr/WebProjects/Uploads/cagri-ozkan-mayis.pdf.

PATTERSON, David, **A Genealogy of Evil: Anti-Semitism from Nazism to Islamic Jihad**, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

POLLACK, M. Kenneth "The Threat from Iran", (Çevrimiçi), http://www.brook.edu/views/testimony/pollack/20050929.pdf.

POSEN, Barry R. "A Nuclear-Armed Iran: A Difficult but Not Impossible Policy Problem" içinde Robert J.Art & Robert Jervis (derleyenler), International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues, Longman , 9. Basım , 2008.

ROBİNS, Philip *Turkey and the Middle East*, London, 1991. Ömer KARASAPAN, "Turkey and the U.S. Strategy in the age of Glasnost", *Middle East Report*, Vol. 19 (5), September-Oct. 1989.

PRESS, Bill Trainwreck: The End of the Conservative Revolution, Wiley, Hoboken, 20.

ROY, Olivier, *Yeni Orta Asya, Ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, 2000, İstanbul.

RABİNOVİCH, Itamar, REİNHARZ, Jehuda, **Israel in the Middle East**, Brandeis University Press, Waltham, M.A., 2008.

RUBİN, Michael "The Enduring Iran-Syria-Hezbollah Axis," Middle Eastern Outlook, No.6, Aralık 2009.

RUBİN, Uniss "Global Range Of İran's Ballistic Misilse Program", *İran, Hisbullah, Hamas And The Global Jihad*, Jerusalem Center For Public Affairs, 2007.

RUBNER, Joshua "The South Lebanon Army: History, Collapse, Post-Withdrawal Status," John C. Rolland, Lebanon, Nova, New York, 2003SAHİMİ, Muhammad "Iran's Nuclear Energy Program, Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic

Industrial Failure", Pavyand Iran News, http://www.payvand.com/news/04/dec/1186.html.

SALA, Bedir "İran'ın Dış Politikasını Anlamak", Stratejik Düşünce Enstitüsü, http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1767/iranin-dis-politikasini-anlamak.aspx.

ŞAHİN, Mehmet "*Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller*", Akademik Orta Doğu, Cilt. 1, Sayı. 1. 2006.

_____Mehmet, "ABD'nin Müslüman Savaşçıları", *Akademik Orta Doğu*, 2008, Cilt.8.

SARAÇLI, Murat İran'da Azınlıklar, *Akademik Ortadoğu*, Sayı. 21.

SHAPİRA, Shimon, DİKER, Daniel "İran's Second İslamic Revelution: Strategic İmplications For The West", Ed. Daniel Diker, İran, *Hizbullah, Hamas And The Global Jicad: A New Conflict Paradigm For The West*, Jerusalem Center For Public Affairs, İsrael, 2007.

SERENİ, Jean Pierre "L'Atout Gasier", http://www.monde-diplomatique.fr/2011/09/SERENI/20965.

SPECTOR, Leonard S. Nuclear Ambitions, Colorado, Westview Press, 1990.

SİCK, Gary, *Contre L'İran Une Strategie Perdant*, Le Monde Diplomatique, Mart 2012.

SİKLAWİ, Rami,"The Dynamics of the Amal Movement in Lebanon 1975-1990", Arab Studies Quarterly, Cilt. 34, No. 1, Kış 2012.

SİMBAR, Reza "The Prospect for Crisis Management and Non- Violent Sustainable Cooperation", Alternatives: Turkish Journal of International Relations, Vol.4, No.4, Winter 2005.

SQUASSONİ, Sharon, "Iran's Nuclear Program: Recent Developments", (Çevrimiçi), http://www.fas.org/sgp/crs/ nuke/ RS21592.pdf.

STEDMAN, Stephen John, Donald Rothchild ve Elizabeth M. Cousens,(edt.),Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agreements, Lynne Rienner Puplishers, Boulder, 2002

TATLIOĞLU, Durmuş "Türkmenistan'da Sosyo-ekonomik Yapı ve Dini Hayat", http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/256.pdf.

TAMA, Jordan "Resolving the Nuclear Deadlock with Iran", Princeton University, Woodrow Wilson School of Public and İnternational Affairs, July 30.

TOTTEN, Michael J., The Road to Fatima Gate, Ecounters Books, New York, 2011.

TURAN, Davut "İran Dış Politikasının Nükleer Çıkmazı", (Çevrimiçi), http://www.tasam.org/modules.php?name =Sections& op=viewarticle&artid=87.

TURAN, Davut, "İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti ve Güney Azerbaycan Politikası", 2023 Dergisi, Ekim 2011, sayı. 126.

UDUM, Şebnem Türkiye'nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti, Ortadoğu Analiz, Temmuz 2012, cilt 4, sayı 43.

_____Şebnem, "Turkey's Nuclear Comeback: An Energy Renaissance in an Evolving Regional Security Context," The Nonproliferation Review, Vol. 17, No. 2, July 2010.

_____Şebnem, "Turkey's Non-Nuclear Weapon State Status: A Theoretical Assessment," ISYP Journal, Vol.3, No. 2, 2007.

USLUBAŞ, Fevzi "Ortadoğu Labirentinde Nükleer Bir İran", Jeopolitik, Yıl:5, Sayı:26,Mart 2006.

ÜLKÜ, İrfan *Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2002.

VARNUM, C. Jessica "Turkey in Transition: Toward or Away from Nuclear Weapons?" in Forecasting Nuclear Proliferation in the 21st Century: A Comparative Perspective, in William C. Potter and Gaukhar Mukhatzhanova, Stanford: Stanford University Press, 2010.

YALÇIN, Emrullah, "Talabani Sonrası Irak'ta Dengeler Nasıl Değişir", *21. Yüzyıl Enstitüsü*, 06.01.2013.

YAPHE, J. S. LUTES, C. D. Reasseesing the Implications of a Nuclear-Armed Iran, Washington, National Defense University.

YAVUZ, Celalettin, Sorunlu Komşu İran, *2023 Dergisi*, 2006, Ankara, Sayı. 58.

YETİM, Mustafa, KALAYCI, Rıdvan, Türkiye İran İlişkileri: Sıfır Sorun mu, Nükleer Sorun mu, Akademik Orta Doğu, Cilt. 5, Sayı. 2, 2011.

YILDIZOLU, Ergin "İran Büyük Tehdit! Ama Kime?", http://sendika.org/yazi.php?yazi_no=4560.

YILMAZ, Sait "İsrail ve Barzani Ailesi", http://usam.aydin.edu.tr/analiz/israilvebarzani.pdf, 20.04.2013.

ZAHAR, Marie Jolle, "Peace by Unconventional Means: Lebanon's Ta'if Agreement", Stephen John Stedman, Donald Rothchild ve Elizabeth M. Cousens,(edt.),Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agreements, Lynne Rienner Puplishers, Boulder, 2002.

İnternet Kaynakları

http://www.iaea.org/About/by_the_numbers.html.

Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", (Çevrimiçi), http://www.globalsecurity.org/wmd/library/report/2003/gov2003-40.pdf.

"The Text of the Agreement Between Iran and the Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", (Çevrimiçi), http://www.iaea.org/Publications/Documents/ Infcircs/Others/ infcirc214.pdf.

"Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", (Çevrimiçi), http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-75.pdf.

http://www.irib.ir/worldservice/turkishRADIO/Son%20dakika/son%20dakika.htm#5.

http://www.cnn.com/2006/WORLD/meast/02/04/iran.wrap/ index.html.

http://www.milliyet.com.tr/ 2006/02/04/son/sondun13.asp.

CNN Türk.com, 31 Temmuz 2006, (Çevrimiçi), http://www.cnnturk.com/DUNYA/ haber_detay.asp?PID=319&HID=1&haberID=208907.

htpp:// www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&haberID=304411.

"Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment", Ed. Gary Samore, The International Institute for Strategic Studies, (Çevrimiçi), http://www.iiss.org/showdocument.php?docID=661.

http://www.opec.org/aboutus/member%20countries/iran.htm.

"Asıl Sorun Nükleer Program Değil", http://www.haber10.com/makale/1870/.

http://www.haber10.com/makale/1870/.

"Nükleer Poker Kıyamete Gidiyor", http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2593.

http://www.vakit.com.tr/index.php?sayfa=yazi&yazi=265.

http://www.omnishaber.com/hatay/guneyruzgari/2001/09/21/10921195834.php.

http://www.ekocerceve.com/haberDetay.asp?Katcgori 1&haberID=9453.

http://www.iranchamber.com/people/articles/iranian_ethnic groups.php.

"Mid-East prisoners welcomed home," BBC News, 24 Ocak 2004.

http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3442719.stm.

http://www.almanar.com.lb/english/main.php.

http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/368/70/IMG/NR036870.pdf?OpenElement.

"In focus: Shebaa farms", BBC News, 25 Mayıs 2000, http://www.news.bbc.co.uk/2/hi/763504.stm.

http://www.almanar.com.lb/programs/pdetails.php?pid=751&eid=46381&wid=303.

"Lebanon sources: Hezbollah planning coup if charged in Hariri murder," Haaretz, 2 Kasım 2010, [http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/lebanon-sources-hezbollah-planning-coup-if-charged-in-hariri-murder-1.322433].

Arap Baharında Son Durak

İRAN

"...Hürmüz Boğazına Hakim olan İRAN'a hakim olur.
İRAN'a hakim olan AVRASYA'YA hakim olur.
AVRASYA'ya hakim olan DÜNYA'ya hakim olur..."

"...Neden İran, günümüzde, başta ABD olmak üzere bütün Batı dünyasına kafa tutmaktadır? Bu sorunun cevabı coğrafi ve beşeri nitelikleri içinde barındıran İran jeopolitiğinde yatmaktadır. İran, Avrasya kıtasının en kritik ve can alıcı bölgesinde yer alan ve son dönemin en önemli olayı Arap Baharı etkileşimine sınır teşkil eden bir devlettir. Kıtasal ölçekten bakıldığında İran, Orta Doğu'ya, Orta Asya'ya ve Türkiye ile Kafkaslara sınır teşkil eder. Dünyanın en büyük iki enerji havzasından birisine sahiptir, diğerine de komşudur. Orta Doğu petrollerinin çıkış güzergâhı olan Basra Körfezinin doğu kıyıları İran'a aittir. Dolayısı ile petrol tankerlerinin tek çıkış noktası olan Hürmüz Boğazı'nı da direk olarak kontrol altında tutar..."

"...Günümüzde yükselen yıldız konumundaki İran hem dikkatli hem de tehlikeli adımlar atmakta ve uluslar arası konjonkturu sürekli olarak germektedir. Bu gerilimin ne zaman sona ereceğini veya kopacağını tahmin etmek zordur. Fakat en kötü senaryo kapsamında kopmanın gerçekleşmesi, İran için felaket olurken bu gelişmelerden en fazla zararlı çıkacak ulke Türkiye olacaktır. **Tıpkı Irak'ta ve Suriye'de olduğu gibi...**"

16.00₺

ISBN 978-975-255-369-9

"Biz konuşmuyoruz!...
Kitaplarımız anlatıyor..."

İ Q K Ü L T Ü R S A N A T Y A Y I N C I L I K

www.iqkultursanat.com E-mail: info@iqkultursanat.com